

**ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

Hüseyin Cihan YÜCETÜRK

**ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ, TİCARET VE BÜYÜME ÜZERİNE
BİR İNCELEME**

**Uluslararası Ticaret Ana Bilim Dalı
Uluslararası Ticaret Programı
Yüksek Lisans Tezi**

Alanya, 2018

**ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

Hüseyin Cihan YÜCETÜRK

**ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ, TİCARET VE BÜYÜME ÜZERİNE
BİR İNCELEME**

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Sezin ZENGİN FARIASMARTİNEZ

**Uluslararası Ticaret Ana Bilim Dalı
Uluslararası Ticaret Programı
Yüksek Lisans Tezi**

Alanya, 2018

AKADEMİK BEYAN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Uluslararası Sermaye Hareketleri, Ticaret ve Büyüme Üzerine Bir İnceleme” isimli bu çalışmamın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir şekilde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir, bunu şerefimle doğrularım.

Hüseyin Cihan YÜCETÜRK



İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	i
TABLolar LİSTESİ	ii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ

1.1. Sermaye Oluşum Süreci.....	3
1.2. Uluslararası Sermaye Yatırımlarının Tanımı ve Kapsamı.....	4
1.3. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri	5
1.3.1. Portföy Yatırımları (<i>Portfolio Investments</i>).....	6
1.3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (<i>Foreign Direct Investments, FDI</i>).....	7
1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri.....	8
1.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Teorileri	11
1.5.1. Tekelci Avantaj Teorisi	11
1.5.2. Ürün Yaşam Döngüsü Teorisi	11
1.5.3. Finansal Teori	12
1.5.4. Makroekonomik Teori.....	12
1.5.5. İçselleştirme Teorisi	13
1.5.6. Eklektik Paradigma Teorisi	13
1.6. Çok Uluslu Şirketler İle Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi ve Önemi	14
1.7. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yatırım Stratejileri, Karar Alma Süreçleri ve Faydaları	18

1.8. Doğrudan Sermaye Yatırımlarının Hacmi ve Niteliği Üzerine Küresel ve Sektörel Bir Değerlendirme.....	22
1.9. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	25

İKİNCİ BÖLÜM

TİCARET VE BÜYÜME

2.1. Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Büyüme Kavramlarının Tanımı ve Kapsamı	30
2.2. Uluslararası Ticaretin Tarihsel Gelişimi	31
2.3. Uluslararası Ticaret İle Ekonomik Büyüme İlişkisi ve Önemi	32
2.4. Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri.....	34
2.4.1. Uluslararası Ticarete Sebep Olan Faktörler	34
2.4.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları.....	35
2.5. Uluslararası Ticaret ve Büyüme Teorileri.....	37
2.5.1. Rybczynski Teoremi.....	37
2.5.2. Hicks Teoremi.....	38
2.5.3. Bhagwati Teoremi	39
2.5.4. Johnson Teoremi	40
2.6. Uluslararası Ticaret ve Büyüme Stratejileri	41
2.6.1. İthalat İkameci Büyüme Stratejisi (Import Substitution)	41
2.6.2. İhracata Yönelik Büyüme Modeli (Export-Led Growth).....	44
2.7. Türkiye’de ve Dünyada Dış Ticaret Trendleri ve Büyüme Politikalarına Yönelik Gelişmeler	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK BİR İNCELEME: TÜRKİYE ANALİZİ

3.1. Literatür Taraması	51
3.2. Ekonometrik Bir İnceleme	55
3.2.1. Veri Seti	55

3.2.2. Model ve Yöntem.....	58
3.2.2.1. Durağanlık ve Birim Kök Testleri	59
3.2.2.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi.....	60
3.2.2.1.1. Phillips-Perron Birim Kök Testi.....	62
3.2.2.3. Granger Nedensellik Testi.....	65
3.2.2.4. Johansen Eş-Bütünleşme Testi	68
3.2.2.5. Vektör Hata Düzeltme Modeli	71
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	77
EK-1: Data Seti.....	85

ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1: Bölge ve Ekonomilere Göre DYY Girişleri.....	25
Grafik 1.2: Türkiye'ye DYY Giriş ve Çıkışları.....	27
Grafik 1.3: Türkiye'de DYY Sektörel Dağılımı.....	28
Grafik 2.1: Rybczynski Teorisi.....	38
Grafik 2.2: Yoksullaştıran Büyüme	39
Şekil 2.1: Dışa Açıklık Argümanları	44
Grafik 2.3: Türkiye'de ve Dünya'da Büyüme Oranları.....	47
Grafik 2.4: Türkiye'de Büyüme ve Dışa Açıklık.....	48
Grafik 2.5: Türkiye Mal ve Hizmet İhracat ve İthalatı	49

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1.1: DYY Öneminin Ülke ve Firma Perspektifinden Artma Nedenleri.....	17
Tablo 1.2: Bölge ve Ekonomilere Göre DYY Girişleri.....	23
Tablo 2.1: Türkiye’de Yıllara Göre Dış Ticaret Verileri.....	50
Tablo 3.1: Verilerin Tanımlanması.....	56
Tablo 3.2: Değişkenlerin İstatistikî Özeti.....	58
Tablo 3.3: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları.....	64
Tablo 3.4: Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	67
Tablo 3.5: Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi.....	68
Tablo 3.6: Eş-Bütünleşme Test Sonuçları.....	69
Tablo 3.7: Vektör Hata Düzeltme Modeli Sonuçları.....	72
Tablo 3.8: Data Seti.....	85

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ADF	Augumented Dickey-Fuller
AR	Otoregresif Süreç
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
DYY	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
DYYK	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Kanunu
EKK	En Küçük Kareler Yöntemi
EVDS	Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
PP	Phillips-Perron
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
VAR	Vektör Otoregresif Model
vd.	ve devamı
VECM	Vektör Hata Düzeltme Modeli

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, uluslararası sermaye hareketleri, ticaret ve ekonomik büyüme kavramları çerçevesinde, uluslararası sermaye hareketlerinin bir türü olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini Türkiye açısından incelemektir. Bu doğrultuda, çalışmamızın ilk kısmında uluslararası sermaye hareketleri kavramı, türleri ve teorileri ile birlikte buna yönelik oluşturulan stratejiler ele alınmıştır. İkinci kısmında, uluslararası ticaret ile ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları yine aynı şekilde ele alınmış ve son bölümde ise bu ana kavramlara yönelik olarak 1990-2016 yıllarını kapsayacak şekilde yıllık veriler ile ekonometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir. Ekonometrik yöntem olarak zaman serilerinin durağanlık ve birim kök analizleri, kurulan doğrusal regresyon modeli çerçevesinde genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile analiz edilmiştir. Kullanılan veriler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönünü incelemek için ise Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Seriler arasındaki uzun dönemli etkileri saptamak için ise Johansen eş-bütünleşme testi uygulanmıştır ve regresyon sonuçları vektör hata düzeltme modeli kullanılarak değerlendirilmiştir. Bağımlı değişken olarak belirlenen ekonomik büyüme parametresi olan kişi başına düşen GSYİH değişkeninin, sermaye hareketleri ve ülkenin dışa açıklık oranı ile olan ilişkisi ortaya konmuştur. Doğrudan yabancı sermaye hareketleri içerisinde ülkeye yapılan sermaye girişi büyüme performansını olumlu yönde etkilerken, sermaye çıkışlarının ise negatif yani olumsuz etkilediği saptanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin dışa açıklık oranında ithalat ve ihracatın daha çok ithalat kısmında yoğunlaşması sebebiyle, bu oranın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonuca varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, sermaye hareketleri, uluslararası ticaret, dışa açıklık

ABSTRACT

The purpose of this study is investigating the direct capital flows as a part of international capital flows from the perspective of the international capital flows, trade and economic growth and examining the causality relationship between international trade and economic growth of Turkey. In this respect, at the first chapter of this study, the concept of international capital flows, its types and theories and the strategies that are formed for this are discussed. In the second part of this study, the concepts of international trade and their relationship with the economic growth and economic development are investigated. In the last section, an economic analysis was carried out with the yearly data covering the years 1990-2016. Stability and unit root analyzes of time series were analyzed by Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests within the framework of the established linear regression model. In order to investigate the existence and direction of causality relationship between the data used, Granger causality test was applied. To determine the long-term effects of the time series data, Johansen cointegration test was conducted and vector error correction model results were obtained with respect to Johansen cointegration test results. The effects of capital flows and countries free trade openness on Gross Domestic Product per Capita was presented at the results part of the study. Among the capital flows, capital inflows to the country as expected as a result of this study affects the GDP growth positively and capital outflows negatively. In addition, due to the higher volume of the imports in Turkey, the free trade openness variable shows adverse effect on the economic growth of Turkey.

Key Words: Economic growth, capital flows, international trade, free trade openness

GİRİŞ

Uluslararası sermaye hareketleri çerçevesinde dış ticaret ve buna bağlı olarak ülkelerin ekonomik anlamda büyüme ve refah seviyelerini arttırmalarının ön koşulu, günümüzde küreselleşme ve liberizasyon hareketleri ile hem üretimi uluslararası bir boyuta taşımak hem de bunu gerçekleştirirken sermaye ve ticaret stratejileri ile pozitif sonuçlar veren bir uygulamalar ve stratejiler geliştirmeyi gerektirmektedir. Günümüz çevrelerinde fazla maliyetten kaçınmak ve elde edilen getirinin azami seviyede gerçekleştirilebilmesi için bu gereklidir. Ayrıca uluslararası rekabet koşulları da göz önünde bulundurularak, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yatırımlar ile desteklenirken, bu yatırım sonucu elde edilen üretim fazlaları ise yine ticaret yoluyla desteklenerek ekonomik büyüme gerçekleştirilecektir.

Türkiye açısından bakıldığında ise orta-üst düzey bir gelir grubu içerisinde yer alması ve gelişmekte olan bir ülkenin bütün spesifik özelliklerini göstermesi açısından yukarıda anlatılanlar ile uyumlu bir politika izlenmesi gerekmektedir. Gerek coğrafi konumu gerekse iç ve dış ticari ve ekonomik ilişkileri çerçevesinde Türkiye büyük bir gelişme potansiyeline sahiptir. Uluslararası üretimin bir ayağı olan doğrudan yabancı sermayeyi kendisine çekmesi ile birlikte arttırılacak olan ihracat ve dış ticaret hacmi ekonominin etkinliği ve daha az gelişmiş endüstri kollarının gelişimi açısından önem arz etmektedir.

Bu çerçevede çalışmamızın ilk kısmında uluslararası sermaye hareketlerinin kavram, yapısı ve özellikleri incelenerek, uluslararası sermaye hareketlerinin en önemli türü olan doğrudan yabancı sermaye hareketleri üzerinde durulmuştur. Sermaye çekmeye çalışan gelişmekte olan bir ülkenin hangi şartları taşıması gerektiğinin yanı sıra sermaye sahibi kapitalist tarafından alınacak olan karar süreçleri ve sermaye yatırımının karşılıklı faydalarının ne olduğuna değinilmiştir. Yabancı sermayenin ülkeye girişi ve çıkışı açısından hacmi ile hangi sektörlere bu yatırımın gerçekleştiği, hangi ülkeler ile sermaye alışverişinin daha çok olduğu küresel sermaye hareketleri ile birlikte değerlendirilmektedir.

Çalışmamızın ikinci kısmında ise uluslararası ticaret teorileri, stratejileri ve politikaları ile ticaretin belirleyicileri üzerinde durulmuştur. Yine aynı şekilde bu kısımda ekonomik büyümenin ne olduğu ve nasıl gerçekleştiği, ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için ne gibi ön koşulların sağlanması gerektiği anlatılmaktadır. Tarihsel gelişimi çerçevesinde ele alınan bu olguların yine günümüz dünyasında olup bitenler ile ilişkisi de ayrıca açıklanmıştır.

Son kısım olan çalışmamızın üçüncü bölümünde ise ilk iki bölümde anlatılan kavramlarla ilişkilendirilen makro ekonomik büyüklüklere dair 1990-2016 yılları arasında kapsayan veriler çerçevesinde bir ekonometrik ve istatistiksel analiz gerçekleştirilmiştir. Bu noktada ele alınan zaman serilerinin birim köklerinin durağanlık içerip içermediği genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips-Perron birim kök testleri ile sınanmıştır. Buna bağlı olarak oluşturulan çoklu doğrusal regresyon modeli ise Granger nedensellik testi ile analiz edilerek verilerin uzun dönemli ilişkilerinin nedenselliği ile yönü incelenmiştir. Ayrıca Johansen eş-bütünleşme testi ile aynı düzeyde ve bütünleşik halde bulunan zaman serileri arasındaki ilişkinin uzun döneme yayılımını gösteren bir sınaması gerçekleştirilmiş ve vektör hata düzelme modeli kullanılarak zaman serisi analizi yapılmıştır.

Sonuç olarak uluslararası sermaye hareketlerinin en önemli ayağını oluşturan doğrudan yabancı sermaye hareketleri ile dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler önerileri ile birlikte ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI SERMAYE YATIRIMLARI

1.1.SERMAYE OLUŞUM SÜRECİ

Sermaye veya bir diğer adıyla kapitalin oluşum sürecini, geçmişte feodalitenin yaşandığı döneme kadar götürmek mümkündür. Bu dönemde geleneksel ekonomik etkinliklerden farklı olacak şekilde macera arayışındaki tüccarlar ile birlikte kilise ve aristokrasiye karşı mücadele veren özgür ruhlu burjuva sınıfı ilk anlamda sermaye birikiminin oluşmasına öncülük etmiştir diyebiliriz. Bu noktada sermaye oluşum ve birikim sürecine ilişkin olarak bazı aşamaların yaşandığı ise yadsınamaz. Bunlardan ilki olarak burjuva sınıfının oluşumunu söyleyebiliriz. Kentsel hayatın ve ticaretin yaygınlaşmasına bağlı olarak kâr arayışındaki tüccar kesim belli bir sermaye birikimine ulaşmış, monarşik devlet yapılanması ve bu yapılanmanın merkantilist dönem içerisinde tüccar sınıfı koruma altına alması ile birlikte sermaye birikimi filizlenmeye başlamıştır. Sermaye birikimine sahip olan bu tüccar kesimin, bir süre sonra üretim araçlarının mülkiyetini de eline geçirmesi sonucu burjuva diye tabir edilen sınıf ortaya çıkmıştır¹. Sermayenin akışkanlığa kavuşabilmesi açısından ise bir diğer aşama modern devletlerin oluşması veya oluşturulmasıdır. Modern devletlerin oluşum süreci ile sermayenin etkin olarak kullanıldığı kapitalist pazarın gelişme süreci birbirini tamamlar. Tamamen bütünleşmiş bir pazar ekonomisi yani küresel ekonomi anlamında ise klasik anlamda kendi hanesi için üretim yapan ve üretim fazlasını yılın bazı zamanlarında pazar ve panayır olarak tabir edilen gelenekselleşmiş metaların satışının yapıldığı veya sergilendiği bu alanlarda satışını gerçekleştiren tüccar için sermayenin uluslararasılaşması, geleneksel hane düzeninden çıkılması, rasyonelleşme ve tek fiyat kanunu ile mümkün olan en akışkan biçime dönüştürülerek gerçekleştirilmiştir².

Modern devletler yani ulus devletlerin oluşumunun yanı sıra kamusal anlamda kötü bir yönetim tarzının olması, yani tüccarın vergi vermediği ve devletin otoritesini kullanarak bunlara gereken yaptırımı yeterince uygulamadığı bir ortamda, gelirdeki eşitsizliğin artması sermaye birikiminin ve servet düzeyinin artmasına neden olmuştur.

Küreselleşme ile birlikte de artan serbest pazar arayışı, ticari faaliyetlerin özellikle Sanayi Devrimi sonrasında ulusal ve uluslararası bazda genişlemesine, üretimde farklı ve yeni

¹ Erdem, 2009: 72.

² Rıfkın, 2010: 174.

teknolojilerin kullanılmasına, ulaşım ve taşımacılık faaliyetlerinde teknik yeniliklere neden olmuştur. Tüm bunlar ise üretimde verimlilik artışlarına sebep olduğundan ve maliyetin minimize edilmesine oldukça etkin şekilde yardımcı olduğundan dolayı bölgesel bazda yeterince talep bulamayan ve yüklü sermaye stokuna sahip kişi ve firmalar ise küreselleşme yolundaki somut adımları atmışlardır³.

Talep sorunuyla karşılaşılması, arz fazlasının sermaye ihracı ile birlikte dünyanın başka bölgelerinde yeni pazarlar oluşturulmasına ve bu sermaye fazlasının yerleşebileceği alanları bulma konusunda ise dev bir özelleştirme hareketine gidilmesine sebep olmuştur. Çünkü tanım itibariyle devlet kurumları etkinliği düşük ve tabiri caizse yetkinliklerini tam olarak kullanmayan yumuşak kuruluşlardır. Bunun etkinliğinin artması ise özel sektöre devir ile mümkün olabilmektedir. İşte özel sektöre devredilen bu suni pazarların oluşturulması aşamasında ise sermayenin hareketli olabilmesi ve sistemin işleyebilmesi için teknolojik ve özellikle firma bazında organizasyonel etkinlik sağlanması gerekliliği doğmuştur. Organizasyonel anlamda etkin ve teknolojik açıdan gelişmiş olmayan bir firma yapılanması ise sermaye hareketlerinin yavaşlamasına, bu ise talep oluşturma ve bu talebin karşılanmasına olanak sağlamayacaktır. Çünkü sermaye akışının sürekliliğini kontrol etmek için maddi girdilerin tedarikinin organize edilmesi gerekmektedir.

Tüm bu sermaye oluşum ve biriken sermayenin dünya üzerinde başka bölgelere taşınması anlamında, o bölgeler dâhilinde tesis ve mülk edinme, parasal anlamda ortaklıklar, organizasyonel ve teknolojik yenilikler, hukuki ve mevzuat anlamında düzenlemeler ile birlikte emek verimliliği ve yeterli üretim araçlarına sahip olunabilmesi açısından biriken sermaye hareket etmeye başlamıştır⁴.

1.2. ULUSLARARASI SERMAYE YATIRIMLARININ TANIMI VE KAPSAMI

Sermaye tanım itibariyle, bir işletmenin faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi ve yürütebilmesi için gerekli olan para ve nakde çevrilebilen aynî varlıkları ifade eder. Fakat küreselleşme ve liberalleşme olgularının modern ekonomik sistemler içerisine iyice yerleşmesi, özellikle daha fazla şirket ve kurumun gerek vergi avantajları, gerek işçilik giderleri, gerekse daha fazla maliyet avantajları sağlayacağı gerekçesiyle başka ülkelerde yeni tesis kurmak ve yatırım yapmak istemesi, ortaya uluslararası sermaye yatırımlarını yani

³ Erdem, 2009: 73.

⁴ Harvey, 2014: 57.

“yabancı yatırımlar” olarak adlandırabileceğimiz kavramı ortaya çıkarmıştır⁵. Yabancı sermaye yatırımları genel tanımı itibariyle ulusal sınırlar içerisinde bulunan sermaye stokuna, başka ülke kişi veya kurumlarınca yani yabancılar tarafından yapılan sermaye katkısını ifade etmektedir. Tüm bunlara bağlı olarak yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin yapılan bazı tanımlamalar ise şu şekildedir.

Türkiye’de yabancı sermaye kavramına ilişkin olarak yapılan tanımlamaların içeriğine göz atacak olursak, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından alım-satımı yapılan konvertibl döviz ve efektif cinsinden nakdi sermaye ile yabancı gerçek ve tüzel kişilerin hissesine karşılık gelen kâr, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri ile lisans, teknik bilgi, teknik yardım, yönetim ve bayilik anlaşmaları karşılığında ödenecek tutarların anapara ve faiz ödemelerinin transferi gibi nakdî değerlerini, makine, teçhizat, alet ve bu gibi mallardan oluşan aynî mallar ile birlikte ticari marka ve patent fikrî haklardan oluşan ve bunların Hazine Müsteşarlığı’na kabul edilen kısımlarını içerir.

Uluslararası anlamda ise Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD, *The Organisation for Economic Co-operation and Development*) tarafından yapılan tanımlama genel kabul görmekte birlikte, yabancı yatırımcıların şirketlerinin dağıtılmayan ve yatırıma tekrar katılan kısımları, nakit para ve ayni sermaye yoluyla ana şirketlere ait olan hisse ve borç senetleri alımını, şirkete sağlanan kredileri, yatırımcıların şirketlerden aldığı nakit dışı makine ve üretim hakları ile diğer kredileri kapsamaktadır⁶.

Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere yabancı sermaye yatırımları genel hatlarıyla, mali ve aynî yatırımlar biçiminde gerçekleşmektedir. Daha açık bir ifadeyle sermaye, para veya meta olarak vücut bulabilir.

1.3. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TÜRLERİ

Yukarıdaki tanımlamalar ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere yabancı sermaye yatırımlarının bir “dış yatırım” niteliğinde olduğunu ve hem dolaylı hem de doğrudan yatırımları içerdiğini belirtmekte fayda vardır. Dolayısıyla bir ayırım yapma gereği karşımıza çıkmaktadır. Yabancı sermaye yatırımları bu gerekçeden yola çıkılarak portföy yatırımları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları olmak üzere ikiye ayrılır.

⁵ <https://www.investopedia.com/terms/f/foreign-investment.asp> (erişim tarihi: 08.04.2018)

⁶ Bayraktar, 2003: 4.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları orta – uzun dönemde ve portföy yatırımları ise kısa dönemde uluslararası sermaye akımlarının gerçekleştirilen alışagelmış iki türü olup, yatırımcı girişimlerini doğrudan takip etme imkanına sahipse bu “doğrudan yatırım”, sahip değilse “portföy yatırımı” olarak adlandırılır⁷.

1.3.1. Portföy Yatırımları (*Portfolio Investments*)

Portföy yatırımları veya dolaylı yatırımlar, bir şirketin pay veya hisse senetlerinin yabancılar tarafından satın alınmasını ifade eder. Portföy yatırımı hali hazırda tasarruf sahibi bireylerin hisse senedi, tahvil gibi menkul değerler ile bu menkul değerlerin temsil ettikleri değerler ölçüsünde, o firma veya işletmelerin mülkiyetlerinde bir ortaklık hakkı ile elde edilen kârdan bir pay alımını sağlar⁸. Portföy yatırımları spekülâtif olarak hareket ettiği için istikrarsızdır ve kısa dönemli hareketler içerisinde gerçekleşir.

Tasarruf sahipleri bu noktada uluslararası sermaye piyasaları üzerinden yatırımlarını başka ülkelere kaydırırken bazı koşulları de göz önünde bulundurabilmektedir. Söz gelimi, bir tasarruf sahibi yatırımı aktardığı ülkeye dair sosyal veya ekonomik bir kriz veyahut siyasi ve politik bir istikrarsızlık öngördüğü anda yatırımlarını o ülkeden hızlı bir şekilde geri çekebilmektedir⁹.

Portföy yatırımları gerçekleştirilirken yatırımcının dikkat ettiği en önemli husus *faiz oranlarıdır*. Bunun sebebi ise yatırımcının faydasını maksimize eden, en yüksek getirili yatırımı gerçekleştirmesini sağlayacak olan faiz oranının en yüksek olduğu ülkelere sermayesini yatırmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu süreç, faiz oranları ülkeler arasında eşitlenince kadar devam edecektir. Portföy yatırımı teorisinin temelinde risk yoktur, korumacılık hareketlerinin etkisi minimum düzeydedir¹⁰. Portföy yatırımları içerisine akıtılan sermaye ise buradan da anlaşılacağı üzere meta olarak değil daha spesifik olarak para ve değerli kağıt şeklinde gerçekleşmektedir.

⁷ Hymer, 1960: 11.

⁸ Seyidoğlu, 2013: 629.

⁹ Alagöz vd., 2008: 83

¹⁰ Hymer, 1960: 14.

1.3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (*Foreign Direct Investments, FDI*)

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY) tanım itibariyle, herhangi bir ekonomideki yerleşik bir birim tarafından, yabancı bir ülkede yeni bir şirket veya üretim tesisi kurarak, o ülkede hâlihazırda bulunan şirket veya tesisin ortaklığına girecek şekilde sermaye konularak veya yine o ülkede var olan bir şirket veya tesis tümüyle satın alınarak gerçekleştirilen uluslararası sermaye hareketleri olarak ifade edilebilir¹¹. Kısacası DYY, öz sermaye, kazancın yeniden yatırımı ve diğer sermayenin toplamıdır denilebilir. Burada yabancı girişimcinin (özel veya tüzel) edimi, kendi ekonomisi dışında, yabancı sermayeli şirket, yavru şirket, tabi şirket veya şube gibi isimler adı altında kullanılarak oluşturulmasıdır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (*United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD*) bir yatırımcıyı “doğrudan” bir yatırımcı olarak tanımlayabilmek için %10'luk bir eşikten söz etmektedir. Buna göre yatırım yapılan şirkete ait hissenin veya payın en az %10'u öz kaynağa yapılan yatırım olarak gerçekleşmelidir. Çünkü DYY'yi portföy yatırımından ayıran en önemli özellik bir işletmenin kontrolünün ele alınma niyeti ile gerçekleştirilmesidir. Ayrıca bu %10'luk sermaye yatırımı işletme yönetimi ve denetimi üzerinde doğrudan bir etkileme gücüne sahip olduğunu ifade eder ki bu oldukça önemlidir¹². Bu yönüyle DYY, kısmen veya tamamen şirket mülkiyetini elde bulundurmanın yanı sıra o şirketin yönetiminde de denetim hakkı bulundurur. Burada teknolojik veri setinden, işletmenin veya tesisin özel bilgilerinden, ticaret unvanından vs. yararlanma fırsatı bulunulabilir¹³.

DYY, bugün küreselleşme olarak anılan, uluslararası ekonomik entegrasyon sürecinde ve özellikle gelişen ekonomiler ile gelişmiş ekonomiler arasında doğrudan, istikrarlı ve uzun ömürlü bağlantılar sağlayan önemli bir araçtır. Doğru politikalarla yönetilen DYY, özellikle teknoloji transferleri ve kısaca bir şeyi yapabilme bilgi ve tecrübesi de diyebileceğimiz “know-how” teşviki sağlayarak, ekonomilerin birbirleriyle rekabetini gerek yerel ve küresel gerekse yatırımcı-alıcı arasındaki ilişkisi çerçevesinde geliştirmeye yardımcı olur¹⁴.

¹¹ Ağayev, 2010: 163.

¹² [http://unctad.org/en/Pages/DIAE/Foreign-Direct-Investment-\(FDI\).aspx](http://unctad.org/en/Pages/DIAE/Foreign-Direct-Investment-(FDI).aspx) (erişim tarihi: 09.04.2018)

¹³ Bayraktar, 2003: 5.

¹⁴ OECD, 2008: 28.

1.4. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TÜRLERİ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, geçmiş incelemelerde ve çalışmalarda bir çok sınıflandırmaya tabi tutulmasına rağmen, genel anlamda DYY yatırımlarını yönü, şekli ve amacı açısından bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür.

Yatırımların yönü açısından DYY, sermayeyi çeken, ev sahibi ülke olmayı gerektiren ve yurtiçi kaynaklara yönelen DYY girişleri (*FDI Inflows*) ile yerli yatırımcının yurtdışına sermayesini kaydırarak yaptığı ve yurtdışındaki kaynaklara yönelmesi açısından ifade edebileceğimiz DYY çıkışları (*FDI Outflows*) olarak ele alınır.

Yatırım şekli açısından ifade edilen ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının esas anlamda üç türünü oluşturan DYY ise gerçekleştirilme şekillerine göre belirlenmektedir. Bu gerçekleşme şekillerini yeni yatırımlar yani yeşil alan yatırımları (*Greenfield Investments*), sınır ötesi birleşme ve satın almalar (*Cross-Border Mergers & Acquisitions*) ile uluslararası ortak girişimler (*Joint Ventures*) oluşturmaktadır. Yeni yatırımlar, sermaye stokunun doğrudan yeni ekonomik faaliyetler ve işler üreterek genişlemesini, katma değer yaratarak ev sahibi ülke içerisinde istihdam ve teknoloji transferleri gibi olanaklar yaratmasını ifade eder¹⁵. Yeni yatırımlar ayrıca uluslararası teknoloji yayılımını arttırması açısından bir vasıta görevi görür ve bu sayede verimlilik artışına katkıda bulunur¹⁶. Sınır ötesi birleşmeler ve satın almalar şeklinde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, birleşmeler açısından yabancı ülkelerde faaliyet gösteren yabancı firmaların varlık ve faaliyetlerini yeni bir yasal oluşum adı altında yatırımlarını bir araya getirmesi ile oluşur. Satın almalar ise herhangi bir ülkede yerleşik halde bulunan bir firmanın, kendi ülkesi dışında faaliyet gösteren ekonomik birimlerin edinilmesi yoluyla oluşmaktadır. Sınır ötesi birleşme ve satın almalar doğrudan yabancı sermaye yatırımları içerisinde en büyük payı oluşturmaktadır. Sınır ötesi birleşmeler ve satın almalar durumunda bir firma satın alma yoluyla bir şirkete %50'sinden fazla olmak koşulu ile hisselerini alarak satın alabilir veya bu orandan daha az bir miktarda hisse satın alarak şirket ile birleşebilir¹⁷. Uluslararası ortak girişimler ise hukuki ve ekonomik yönden birbirinden bağımsız çok uluslu şirketler ile yerel şirketlerin, belirli bir faaliyeti gerçekleştirmek ve kazanç sağlamak amacıyla kaynaklarını bir araya getirerek, bir ticaret ortaklığı kurarak (çifte ortaklık ilişkisi doğabilir) veya kurmaksızın, bir sözleşme çerçevesinde bir araya gelerek işin tamamından müteselsilen sorumlu olmayı gerektiren, ana şirketten ayrı

¹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017: 11-12.

¹⁶ Canton ve Solera, 2016: 3.

¹⁷ Kang ve Johansson, 2000/01: 14.

üçüncü bir şirket olarak tanımlanmaktadır¹⁸. Adî bir ortaklık türünü ifade eden uluslararası ortak girişimler, yerel şirket vasıtası ile piyasa hakimiyeti, yerel şirketin tecrübesi ve unvanından yararlanma ve iç pazara giriş döneminde kolaylık sağlaması açısından faydaları mevcuttur¹⁹. Yeşil alan yatırımları, sınır ötesi birleşme ve satın almalar ve uluslararası ortak girişimlerden ayrı olarak bir de kahverengi alan yatırımı (*Brownfield Investments*) mevcuttur ancak bu yatırım türü diğerlerine nazaran nadiren kullanılmaktadır. Kahverengi alan yatırımları kısaca bir şirketin veya devlet kuruluşunun yeni bir üretim faaliyeti başlatmak için mevcut üretim tesislerini satın alması veya kiralamasıdır. Yeşil alan yatırımlarını, kahverengi alan yatırımlarından ayıran ise mevcut bir üretim tesisin var olmayıp, yeniden inşa edilmesidir.

Yatırımların amacı açısından ise, firmaların çok uluslu olmak istemesi ile yatırımı gerçekleştirme isteği paralellik gösterir. Burada çok uluslu olmak isteyen firmalar için iki ana neden mevcuttur. Bunlar, yerel pazara daha iyi servis yaparak bu piyasadaki etkinlik seviyesini artırmak ve düşük maliyetli girdiler kullanarak kârını artırma isteğinden oluşur. Bu nedenle doğrudan yabancı sermaye yatırımları “dikey” ve “yatay” olmak üzere sınıflandırmalara tabi tutulmuştur.

Düşük maliyetli girdi arayışında bulunan DYY, dikey veya minimum üretim maliyetleri adı altında anılmaktadır. Bunlar ise firmanın üretim zincirinin dikey olarak dilimlenmesini ve zincirin bir parçasının düşük maliyetli bir yerde yeniden konumlandırılması içeren yatırımları ifade eder. Dikey DYY, ucuz girdinin belli bir yerde birincil mal veya hammadde olarak kullanılabilmesini de kapsadığı için *hammadde arayan DYY* olarak da adlandırılmaktadır²⁰. Bilindiği gibi ihracat ve uluslararası üretim, dış pazara tedarik açısından iki alternatif yolu oluşturmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlükler yasasına bağlı olarak üretimin bir bölümü, minimum maliyet ile gerçekleştiren yere kaydırılarak, ihracatın sebep olduğu diğer mali yükler uluslararası üretim kavramının kapsamına alınır ve oluşan dikey DYY mali bir avantaj sağlamış olur²¹.

Yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir firmanın transfer maliyetlerinden tasarruf edebilmek adına üretim merkezini, bağlı bir kuruluş aracılığıyla, ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirmek isteyeceği pazarda kurmak istemesidir. Piyasayı tedarik etmek

¹⁸ Bahtiyar, 2016: 27-28.

¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017: 12.

²⁰ Ghee-Lim, 2001: 11.

²¹ Ramondo vd., 2011: 2.

için çok uluslu firmalar burada tesis inşa etmeye başladığı için yatay DYY aynı zamanda sık sık *pazar arayan DYY* olarak da anılmaktadır. Bunun gerekçesi ise tarifeler ve transfer maliyetleri gibi piyasaya girmeyi zorlaştıracak bir takım nedenleri elimine etmek veya aynı pazarda bulunan rakipleri ile olan rekabet gücünü daha üst seviyeye çıkarmak istemesinden kaynaklanmaktadır²². Kısacası pazar odaklı yatırımlarda, yeni bir tesis kurmanın maliyeti, ticaret maliyetleri ile stratejik avantajları ile kıyaslandığında bir kazanç sağlamalıdır²³.

Yatay DYY aynı ürünün farklı bir yerde üretilmesini ve üretildiği yerdeki pazara sunumunu ifade ettiği için bu yabancı yatırımın türü genellikle ticareti ikame edicidir. Çünkü düşük maliyetle üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi halinde firma ihracat yapmaktan vazgeçecektir. Bu tür sermaye yatırımlarının gerçekleştiği ülkeler benzer faktör donatımına sahip ülkeler olup, aynı zaman yatay uzmanlaşmayı da gerektirmektedir.

Dikey DYY ise daha çok ticaret yaratıcıdır. Üretim zinciri içerisinde farklı bölgelere dağılan girdilere ilişkin uzmanlaşma seviyesi farklılaşacağı, yani dikey uzmanlaşma gerçekleşeceği için uluslararası üretim uluslararası ticaret ile doğru orantılı olarak bir artış veya azalış gösterecektir. Üretim sürecinin herhangi bir aşamasında üretilen nihai mal başka bir aşamada ara mal olarak kullanılır ve o aşamanın gerçekleşeceği yere taşınır. Bu ise firma-içi ticarete sebep olur²⁴.

Dikey ve yatay, yani hammadde ve pazar arayan DYY yanı sıra etkinlik ve stratejik kaynak arayan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından da bahsetmek mümkündür. *Etkinlik arayan DYY*, ölçek ekonomilerinden yararlanmak suretiyle yatırım ve üretimi gerçekleştirdiği bölgedeki üstünlüğünü artırmak isteyen şirketlerce yapılan yatırım türünü ifade eder ki bu tür yatırımlar daha çok gelişmiş ülkelerde yapılmaktadır. *Stratejik kaynak arayan DYY* amacı ise kaynağın kullanım hakkı ile bu hakkın yatırımın gerçekleştirileceği bölge ve ülkede bulunan rakip firmaların eline geçmesini engelleyerek rekabetin ortadan kaldırılmak istenmesidir²⁵.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bu şekilde hammadde, kaynak, verimlilik ve stratejik kaynak olarak bir ayrıma gitmesi, yatırım kararı alınırken dikkat edilecek olan belirleyiciler açısından da olağan bir fark yaratacaktır.

²² Ghee-Lim, 2011: 11.

²³ Kinda, 2010: 498.

²⁴ Aytemiz, 2009: 192.

²⁵ Kaya ve Kahreman, 2017: 27-28.

1.5. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIM TEORİLERİ

1.5.1. Tekelci Avantaj Teorisi

Tekelci avantaj teorisi Hymer tarafından geliştirilmiş olup, doğrudan yabancı sermaye yatırımları teorisine yapılan ilk katkı niteliğindedir. Endüstriyel ve örgütsel bir yaklaşımla firmaların yabancı tesis işletmelerinde, ev sahibi ülkedeki yerli firmalarla rekabet halindeyken karşılaştığı dezavantajı aşacak şekilde mali, finansal veya pazarlama avantajına sahip olması gerektiğini ileri sürer. Bu avantajlar üstün teknoloji, ürün farklılaştırması, dağıtım ağları ve ölçek ekonomileri gibi yapısal piyasa kusurlarının varlığını gösterir. Firmalar faaliyetlerini birkaç sektörde yoğunlaştırarak ve az sayıda bağlı firmalar tarafından yürütmelidir.

1.5.2. Ürün Yaşam Döngüsü Teorisi

Vernon tarafından geliştirilen ürün yaşam döngüsü teorisi ABD’de faaliyet gösteren çokuluslu şirketlerin savaş sonrası dönemdeki uluslararası aktivitelerini anlatır. Buna göre, lider bir ülkede nispeten avantajlı endüstrilerde başlangıçta var olan avantajı, ticarete yönelik bir yaklaşımda teknoloji yayılımının bir sonucu olarak hızla aşınmasına neden olan bir süreç mevcuttur. Üretim faktörlerinin uluslararası bazda hareketsiz hale geldiği, şirketin hem maliyet hem de gelir koşulları üzerindeki ticaret ve yatırım kararlarına odaklı klasik yaklaşımı ortadan kaldırmıştır. Teoriye göre başlangıçtaki ürün, ev sahibi ülke piyasası için, talebin fiyat esnekliğinin nispeten düşük, girdi esnekliğinin ise büyük, hızlı ve etkili ve iletişime duyulan ihtiyacın ise yüksek olduğu durumda üretilir. Yüksek teknolojiye dayalı bu ürünler, emekle sermayeyi ikame etmek isteyen yüksek gelirli bir topluma yöneliktir. Bu ürüne olan talep nispeten diğer ülkelere doğru genişledikçe, o ülkelere doğru ihraç edilmeye başlanır ve eş zamanlı olarak esneklik azalır. Ürün kademeli olarak standartlaşmaya başlayacağı için ana ülkedeki firmaların rekabet avantajları düşük maliyetli ev sahibi ülkelere taşınmaya başlar. Nihayetinde uluslararası pazarlar büyüdükçe yerel üreticilerin gelirleri azalır²⁶.

Ürün yaşam döngüsü teorisi uluslararası ticaret ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkinin ve belirleyicilerinin ilk dinamik yorumu olarak görülmektedir. Teori, üretim tesislerinin yerinin açıklamakta iken dikey yatırımları ve sahipliklerini (ownership) açıklayamaz.

²⁶ Vernon, 1966: 199.

1.5.3. Finansal Teori

Çokuluslu şirketlerin ulusal mali piyasaları tahrif etme kabiliyeti ve bunların nezdinde finansal piyasalardaki aksaklıkların DYY'nin ana nedeni olduğunu anlatan finansal teori, Aliber tarafından geliştirilmiştir. Teorinin temelinde, kaynak ülke firmasının sermayeyi ev sahibi ülke şirketleri üzerinde finanse etmede bir avantaj varsa doğrudan sermaye yatırımları ortaya çıkar. Aliber'e göre dünya farklı para birimlerini içeren birimlere ayrılmıştır ve ev sahibi ülke olup olmamayı belirleyen döviz kuru tahmininde yanlışlık vardır. Güçlü para birimlerinin bulunduğu alanlara yatırım yapan çokuluslu şirketlerin, muhatap olduğu ev sahibi ülke şirketlerinden çok daha düşük faizle borç alınabileceği savunulur. Bu sayede ÇUŞ'lar iştiraklerinin bulunduğu uluslararası piyasalara, rekabet içerisinde buldukları rakiplere nazaran çok daha ucuz sermaye kaynağı oluşturabilirler. Bu teori uluslararası üretim sorunlarının sadece bir yönü üzerinde durur ve yatırım kararı ile ilgili diğer faktörleri göz ardı etmektedir²⁷.

1.5.4. Makroekonomik Teori

Kısmî bir genel denge yaklaşımından hareketle, belirli bir ülkede hangi şirketlerin faaliyetlerinin en iyi şekilde gerçekleştirildiğini açıklamaya çalışılan makroekonomik teori Kojima tarafından ortaya atılmıştır. Ana ürünlerde ticareti açıklamak için neoklasik faktör donatımları teorisinin bir uyarlaması şeklindedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ikame edici değil, aksine tamamlayıcı olduğunu söyler. Çünkü üretim maliyetlerine neden olduğunu ve endüstri-içi ticaret yoluyla daha fazla ihracat yapmayı hızlandırdığını savunur. DYY'nin ticaret odaklı (Japon tipi) ve ticaret odaklı olmayan (Amerikan tipi) olmak üzere iki tipi bu teori içerisinde tanımlanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin, kaynakların etkin olarak kullanılıp emilebileceği yeni büyüme sektörlerinde başarılı olmasının koşulu, bu ülkeler arasında karşılıklı olarak yeni geliştirilmiş ürünlerin yatay ticaret ve koordinasyonuna duyulan ihtiyaçların gerçekleşme derecesidir. Gelişmekte olan ülkeler ise üretimini gerçekleştirdiği malların ihracatını arttırmasının ön koşulu, gelişmiş ülkelerin tüm politikaları ile yapısal değişime ve Kuzey-Güney ticaretine uyumlu gelişimi mümkün kılan teşviklerin arttırılması ile bunu gerçekleştirebilir²⁸.

²⁷ Hassan, 2000: 44.

²⁸ Kojima, 1973: 28.

1.5.5. İçselleştirme Teorisi

İçselleştirme teorisi, çok uluslu şirketlerin fikrî mülkiyet haklarını korumanın yanı sıra lisans zorluklarıyla karşı karşıya kalınması halinde, bu şirketlerin uluslararası ticaretin avantajlarından yararlanmak adına yurtdışında yeni iştirakler kurması gerektiğini söyler²⁹. Piyasa aksaklıklarına dayanarak kurulan teori, yatırımın gerçekleştirileceği dış pazarlarda yatırım ve ticaret için verimliliğe engel olan ve olumsuzluk teşkil eden bu aksaklıklardan kurtulmak için, kendi üretim faaliyetlerini devreye sokarak piyasayı içselleştirmesi öngörülür. İçselleştirme güdüsü birkaç temel faktöre bağlıdır. Bunlar, iç piyasa yapısı ve ölçek ekonomileri gibi endüstriye özgü faktörler; bölgelere özgü faktörler; politik ve finansal koşullar gibi ulusun kendine özgü faktörler ve teknik bilgi ve organizasyon yapısı gibi firmaya özgü faktörler olarak sıralanabilir³⁰.

1.5.6. Eklektik Paradigma Teorisi

Çok uluslu şirketlerin DYY yapması için gerekli koşullara dair ilk ciddi ve kapsamlı çalışma, Dunning tarafından “OLI” veya “eklektik paradigma” olarak adlandırılan bir çalışma şeklinde ortaya konulmuş ve uluslararası üretimin nasıl, nerede ve neden gerçekleşmesi gerektiğine dair açıklamalarda bulunulmuştur. Buna göre işletmeler arası verimlilik farklarının ana işletmenin aktarılabilir ve taşınabilir maddi olmayan varlıklarına bağlı olduğunu söylediği “*sahiplik (Ownership – O)*” özelliğinden, ayrıca işletmenin farklı lokasyonlarda bulunan şubelerinin ana işletme merkezi kadar verimli olmadığını, buna karşın yerel rakiplerinden daha verimli olduğunu gözlemlediği “*konum (Location – L)*” özelliklerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ülkelerin uluslararası faaliyetlerini açıklarken ise sahiplik (O) ve konum (L) üstünlüklerini, işletmelerin sahiplik üstünlüğünü neden satmak veya satın almak yerine kendileri ürettiği ve kullanmayı seçtiğini anlatan, “*içselleştirme (Internalization – I)*” denilen üstünlükleri de kapsayacak şekilde açıklamıştır³¹. Bu üç unsurun bir arada ele alınması sebebiyle, eklektik paradigma aynı zamanda kısaca “OLI” olarak da adlandırılmaktadır.

OLI karakteristiği ülke, endüstri ve firma bazında değişebilmektedir. Sahiplik özelliği (O), ev sahibi ülke açısından faktör donatımı ve piyasa büyüklüğü, hükümetlerin inovasyona yönelik olarak belirledikleri politikalar, mülkiyet haklarının korunması, gelen doğrudan

²⁹ Tang, 2015:2.

³⁰ Kurtaran, 2007: 370.

³¹ Güngördü Belbağ ve Yılmaz, 2016: 1005.

yatırımların kontrolü ve rekabetçi yapısı gibi nedenlerden dolayı; endüstri açısından üretim süreci ve ürünün teknolojik yoğunluk derecesi, mal farklılaştırmasının kapsamı, pazara ve/veya girdiye erişiminin önemi gibi nedenlerden; firma açısından ise üretimin kapsamı, pazarı çeşitlendirme süreci, girişimin yenilikçi, pazar odaklı veya istikrarlı olup olmadığı, ortak üretimde bulunacak olan firmaların ekonomik boyutunun ne ölçüde olacağı gibi nedenlere dayanarak değişiklik gösterilebilir. Konum (L) özelliğine ilişkin olarak, ev sahibi ülke açısından, ülkeler arasındaki fiziki ve sosyal mesafeler, tarife, kota, vergi gibi hükümet müdahalesi; endüstri açısından kaynakların kökeni ve dağıtımını, ara ve nihai malların taşıma maliyetleri, endüstriye özel tarife dışı engeller, firmalar arasındaki rekabetin niteliği, vergi teşvikleri gibi nedenlerden; firma açısından ise yabancı katılıma yönelik yönetim stratejisi, yabancı katılımın işletmenin ürün döngüsündeki konumu gibi yaşı ve tecrübesi, kültür, dil, ticari örf ve adet gibi sosyal farklılıklar, AR-GE gibi işlemlerin merkezileştirilmesine ve varlık portföyünün coğrafi yapısı ve risk çeşitliliğine yönelik tutumlarından dolayı farklılık gösterebilir. Son olarak ise içselleştirme özelliği (I), yine ev sahibi ülke açısından, devlet müdahalesi ve ÇUŞ'ların transfer fiyatlandırması gibi işlemlerini içselleştirme derecelerinin boyutu, ekonomik birleşmelere karşı izlenen hükümet politikaları, farklı ülkelerdeki piyasa yapısındaki (işlem maliyeti veya sözleşme uygulamaları gibi) farklılıklar, teknoloji, eğitimi iletişim yeterlilikleri, ev sahibi ülkenin yatırım yapılabilirlik altyapısı gibi nedenlerden; endüstri açısından, dikey ve yatay entegrasyon derecesi, içselleştirme avantajlarının ölçüsü, mülkiyet avantajlarından yararlanma, yerel firmaların yabancı firmaların tamamlayıcısı olabilme derecesi, çıktı uzmanlığı ve uluslararası iş bölümü olanakları gibi nedenlerden; firma açısından ise işletmenin örgütsel ve kontrol prosedürleri, büyüme ve faaliyet çeşitlendirmesi ile ilgili tutumu, lisanslama ve teknik yardım gibi taşeronluk girişimlerine yönelik tutumu ve kontrol prosedürlerinin sözleşmeye ne şekilde uygulanabileceği açısından farklılık göstermektedir³².

1.6. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER İLE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ GELİŞİMİ VE ÖNEMİ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihine ve gelişimine göz attığımızda aslında bu konunun çok uzun yıllar öncesine dayandığını görmek mümkündür. İnsanlık tarihi boyunca var olan ticari ilişkiler nedeniyle çeşitlenen iktisadi hayat en nihayetinde kendisine yeni yöntemler bulmaya devam etmektedir. Özellikle 19.yüzyılda, sanayi devriminin etkisi ile

³² Dunning, 1988: 31.

gerçekleşen sermaye birikimlerindeki büyüme, yatırımcı firmaları, azalan maliyet/artan getiri yaklaşımı doğrultusunda kararlar almaya itmiş ve özellikle emek gücü ile üretime giren hammadde ve ara mallarının görece ucuz olduğu az gelişmiş yerlere yatırımı kaydırma isteği doğurmuştur. 1980’li yıllardan sonra ise yabancı sermaye stoku, şirket birleşmeleri ve şirket satın almalarındaki artışlara bağlı olarak yüksek teknoloji ürünler ve bilgi teknolojisindeki artış ile yatırımlar, coğrafi sınır ve mesafe kavramından bağımsız hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler ışığında ise bölgesel olan yatırım anlayışı küresel bir anlayışa evrilmiştir³³. Özellikle 1950’li yıllara dek, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ve bunların etkilerine ilişkin olarak bilhassa ticaret teorisyenleri tarafından hiçbir çalışma yapılmamış, teknoloji, aksak rekabet ve tüketici taleplerine yönelik olarak kayıtsız kalınmıştır³⁴.

Günümüzde yatırım kavramı, genellikle çok uluslu şirketler nezdinde değerlendirilmektedir. Çünkü yatırımlar, ana hatları ile büyük tutarlar ve yükümlülüklerden oluşmakta ve bu bir bireyin veyahut ekonomik anlamda “küçük” diye ifade edebileceğimiz şirketlerin sınırlarını aşmaktadır. Bu yüzden yatırım tarihi ve gelişimini incelemek aynı zamanda çok uluslu şirketlerin tarihine ve gelişimine ışık tutacaktır. Çok uluslu şirketler tanım itibariyle, uluslararası bir yönetim ve denetim anlayışı olan, maliyet ve risk açısından en az, getiri açısından ise en yüksek kârı kendisine sağlayan ve hareketli bir sermaye yapısına sahip, ulusal bir kimliği olmayan, yabancı ekonomiler üzerindeki fizikî yatırımın sahibi ve bunu işleten şirketler olarak nitelendirilir³⁵. Bu bakımdan ticaretin yarısından fazlası, aynı örgütsel varlık bünyesinde, yani firma-içi ticaret olarak veya orta-uzun vadeli işbirliği ilişkisine dayanan taraflar arasında gerçekleştiği için çok uluslu şirketlerin bu noktadaki konumu önemlidir³⁶.

Sermaye birikim süreci içerisinde, özellikle şirketlerin evrimi, kuruluştan büyümeye ve daha sonra çok uluslu olana dek çeşitli aşamalardan geçer. Çok uluslu bir hüviyete bürünen şirketler, yönetim ve organizasyon becerilerini geliştirerek dış pazarlar ile olan yakınsama ve entegrasyon sürecini kolaylaştırarak uluslararası üretim sürecini hızlandırır. Dunning’in deyimi ile sermaye sahibi, fabrikasını ikinci kattaki ofisinden yöneten bir yatırımcı, daha büyük güç ve perspektifle ofisini bulunduğu plazanın en üst katlara doğru çıkarmaya başlar ve bu devasa çok uluslu şirketlerin yöneticileri açık bir günde neredeyse tüm dünyayı

³³ Bayraktar, 2003:8.

³⁴ Dunning, 1997: 120.

³⁵ Şimşek, 2006:172.

³⁶ Dunning, 1988: 120.

görebilirler³⁷. İşte bu sermayenin aktarım dönemini bizlere “plaza çağı” olarak adlandırabileceğimiz bir dönemde organizasyon ve yönetim becerilerinin sınırsızlığını göstermektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları özellikle iç tasarruf oranları düşük gelişmekte olan ülkeler açısından büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bu tip ülkelerde tasarruf açığının büyük bir kısmı bu tarz yabancı yatırımlarla karşılanmaktadır. Ayrıca DYY, teknoloji ve bilgi transferi ile ülkelerin beşeri sermayesine katkı sağlayarak yurt içi yerleşik firmaların gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Bu sayede üretim standartlarında kalitede bir artış gözlemlenecek ve nihayetinde ekonomik büyüme ve kalkınma için önemli bir rol oynayacaktır³⁸.

Özellikle yatırım, ticaret, inovasyon ve yenilik ile beşeri sermayeyi kapsayan alanlardaki, genel ve spesifik politikaların türü ve sıralaması, DYY ve kalkınma arasındaki bağlantıyı etkilemede çok önemli görülmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkinliği ve üretkenliğini arttırarak yayılması sağlamak için, yatırımın yapıldığı bölgede bulunan emeğin tekniksel ve bilgisel yönden geliştirilmesi ile yatırım olarak gelen teknolojinin etkin kullanımı bu açıdan önemlidir³⁹.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ve dikkat çekmesi konusunda ise Dunning, “doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının değişen dünyası” başlığı ile gerek ülke gerekse firma perspektifi açısından Tablo 1.1’deki gibi kategorize etmiştir⁴⁰.

³⁷ Hymer, 1970: 442.

³⁸ Bénassy-Quêrê, 2005: 585.

³⁹ Te Valde, 2006: 4.

⁴⁰ Dunning, 1994: 3.

Tablo 1.1: DYY Öneminin Ülke ve Firma Perspektifinden Artma Nedenleri

Ülke Perspektifi Açısından	Firma Perspektifi Açısından
<ul style="list-style-type: none">• Piyasa sisteminin yeniden doğuşu• Ekonomik aktivitenin küreselleşmesi• Refah sağlayıcı varlıkların gelişmiş mobilitesi• Kalkınmada “kalkış” (take-off) aşamasına yaklaşan ülke sayısının artması• Yeni sanayileşmeye başlayan ülkeler ile gelişmiş ülke ekonomilerinin yakınsaması• Hükümetlerin FDI değerlendirme kriterlerinin değişmesi• Maliyet-fayda analizlerinin hükümetler tarafından daha iyi değerlendirilme	<ul style="list-style-type: none">• Küresel piyasaları kullanma ihtiyacının artması (Artan AR-GE masraflarının karşılanması gibi)• Mümkün olan en ucuz kaynaklardan girdi üretebilmek için oluşturulan rekabetçi baskılar (hammadde, ara malı gibi)• Bölgesel bütünleşmelerin daha fazla etkinlik arayan yatırımları hızlandırması• Sınır-ötesi iletişimin kolaylaşması ve taşıma maliyetlerinin azalması• Lider firmalar arasında artan oligopolistik rekabet• FDI için yeni bölgesel fırsatların açılması• Yabancı teknolojik kaynaklardan, örgütsel yeteneklerden ve yığın ekonomilerinden faydalanma ihtiyacı• Yeni teşvikler içeren yabancı firmalar ile birleşme• Küreselleşme avantajları ile yerelleştirme arasındaki dengenin daha iyi sağlanması

Kaynak: Dunning, 1994:3

Tüm bu yukarıda anlattıklarımızın yanında doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ülkelere ve firmalara yönetsel uzmanlık, teknoloji transferi ve pazar disiplini sağlamanın yanında riskin de paylaşımını karşılıklı olarak üstlendirdiği için, borçlanmadan daha çok ön plana çıkar ve önemini tam da bu noktada kazanır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, sermayenin geldiği (*home-country*) ve sermayenin girdiği (*host-country*) ülkelere karşılıklı kazanımlar sağlar. Sürdürülebilir büyüme açısından en iyi teknolojiye sahip olmak önemlidir. Sermaye akımları, teknoloji ve sermayenin bir bütün halinde akımını ifade ettiği için sermaye ithalatçısı ülkede kişi başına GSYİH’yi yükselmesi kaçınılmaz olacaktır⁴¹.

Günümüzde DYY ile finanse edilen yatırımlardan elde edilen üretim değeri, mal ve hizmet ticaretinden elde edilen değerden oldukça fazladır. Ayrıca mal ve hizmet ticaretinin bileşenlerinin ise yine %60-70 civarında çok büyük oranlarda doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımlarının etkisi altında olduğu zannedilmektedir⁴².

⁴¹ Özcan ve Arı, 2010: 66.

⁴² Dunning, 1988: 120.

1.7. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ YATIRIM STRATEJİLERİ, KARAR ALMA SÜREÇLERİ VE FAYDALARI

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, uluslararası sermaye hareketlerinin bir türü olduğunu ve çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirildiğini daha önceden söylemiştik. Bu nedenle yabancı yatırımlar aynı zamanda ulus üstü girişimler olarak da adlandırılmaktadır. Dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına dair yatırım stratejileri aynı zamanda ulus üstü girişimlerin stratejilerini de ifade eder. Bu stratejiler belirlenirken, sermayeyi elinde bulunduran büyük firmalar bazı hususlara dikkat etmektedir. Burada önemli olan, yapılacak olan yatırımın karşılığını optimal düzeyde verecek olan yerlerin seçilmesi ve bu yerlerin seçimi ile ilgili olarak alınacak olan karar süreçleridir.

Portföy yatırımlarında, faiz oranı yurtdışında yurtiçinden daha yüksek düzeyde ise yatırımcı parasını doğal olarak yurtdışına verecektir. Burada yatırımcı için verdiği parayı ve girişimi kontrol etmesi adına mantıksal bir zorunluluk bulunmamaktadır. İşte bu noktada doğrudan yabancı sermaye yatırımları portföy yatırımlarından ayrılır ve bir kontrol mekanizması gerektirir. O yüzden doğrudan yabancı sermayeyi açıklamak aynı zamanda kontrolü de açıklamak demektir.

Yatırımcının doğrudan yatırım girişimlerini kontrol etmek istemesinin iki temel sebebi vardır. Bunlardan *birincisi*, yapılan yatırımın güvenliğini garanti altına alarak, patentler ile teknoloji-yoğun üretilen mülki varlıklarının istismar edilmesini önlemek istemesinden kaynaklanır. Bu sadece uluslararası anlamda yapılan yatırımlar için değil aynı zamanda yurtiçinde yapılan yatırımlar için de geçerlidir. Teknoloji yoğun üretilen ürünler ise AR-GE harcamalarından kaynaklanan yüksek maliyetler gerektirir⁴³. Bu kontrolü sağlamak içinse yatırımcı bir fona ihtiyaç duyar, yoksa yatırım yapma teşviki azalacaktır. Burada girişimcinin bakacağı şey ise portföy yatırımlarına benzer olarak faiz oranlarıdır. Uluslararası anlamda güven açısından ülkeler arasındaki faiz oranı farklılığına dikkat etmek önemlidir. *İkinci* neden ise faiz oranlarından bağımsız olarak, yatırımın gerçekleştiği uluslararası piyasalardaki rekabetin ortadan kalkmasını sağlamak, beşeri sermaye ve farklı üretim teknolojilerinden tümüyle faydalanmak amacıyla gerçekleştirilmesidir. Bunlar uluslararası operasyonlar olarak

⁴³ Pantulu ve Poon, 2003:244

nitelendirilir ve olağan bir sıklıkla yaşanmaktadır. Çünkü firmalar satışlarını ya aynı pazarda ya da karşılıklı olarak birbirilerine gerçektirirler⁴⁴.

Kontrol ve doğrudan müdahale etme isteğinin yanında ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına dair yatırım yapma stratejileri bir takım unsurlar üzerinden hareketle belirlenir. Yabancı sermaye girişlerini belirleyen bu unsurları arz-talep yönlü, geleneksel-geleneksel olmayan, maliyetle ilgili, yatırım çevresini zenginleştirici, makroekonomik ve ülkenin kalkınma stratejisi ile itici ve çekici faktörler gibi bir takım başlıklar altında çeşitli şekillerde kategorize edildiğini görmek mümkündür⁴⁵.

Uluslararası yatırım yapma kararı alan bir yatırımcı, bu kararı alırken, pazara giriş şartları, iş ortamı, büyüme ve kalkınmanın istikrarlı olup olmadığı, vergi, teşvik, destek gibi ülkede bulunan mali rejimin etkinliği, lojistik ve iletişim ağlarının etkinliği, yatırımın yapılacağı mülkiyet, işgücü konuları ve sektörden sorumlu kuruluşların davranışı gibi bir takım ölçütleri göz önünde bulundurmak zorundadır. Tüm bunların sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için yatırımcı ülkeyi yerinde inceleyerek, bu ölçütleri genel bir değerlendirmeye tabi tutacak ve nihayetinde karar sürecine girilecektir⁴⁶.

Kontrol mekanizması ile yatırım stratejilerine yönelik karar süreçleri ve yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri spesifik olarak ayrıştırılmak istenirse bunun için UNCTAD Dünya Yatırım Raporlarını incelemek fayda sağlayacaktır. Burada faktör grupları ev sahibi (*host country*) ülkelerdeki belirleyiciler esas olarak şu üç şekilde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

- Politik ve siyasi
- Ekonomik
- Yatırım ortamına ilişkin

Politik ve siyasi faktörler, sosyal, iktisadi ve siyasi istikrarın yanı sıra uygulanan vergi, ticaret, özelleştirme politikaları ile yapılacak yabancı sermaye yatırımlara ilişkin uluslararası anlaşmalar ve anlaşma standartları, piyasaların yapısı ve işleyişi, rekabet şartları ve tüm bunlar ile birlikte yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tutarlılığı göz önüne alınarak belirlenir. Bunlardan ayrı olarak ise yatırım yapılması düşünülmekte olan ülkedeki

⁴⁴ Hymer, 1960: 24.

⁴⁵ Özcan ve Arı, 2010: 68.

⁴⁶ Bayraktar, 2003: 14.

siyasi karar mercilerinin, ekonomik birimlerin karar alması üzerinde oluşturduğu baskının ve yönlendirmenin derecesi de önemlidir.

Ekonomik faktörler ise pazara, kaynağa ve etkinliğe yönelme gibi yatırım stratejilerini içerisinde barındırır. Burada pazara yönelen yatırımcı, piyasa hacmi ile kişi başı milli gelire, piyasanın büyüme potansiyeline, talep yapısı ile tüketicilerin zevk ve tercihlerine dikkat etmek durumundadır. Kaynağa yönelen yatırımcı, düşük ücretli vasıfsız işgücü, hammaddeye yakınlık, vasıflı işgücü, araştırma geliştirme, markalar gibi teknoloji ve inovasyon ile yaratılmış varlıklar ve fiziki altyapı yeterliliğine kontrol eder. Etkinliğe yönelik olarak yatırım stratejisi belirleyen girişimci ise sermayesini yatırırken, kaynakların maliyeti ile işgücü verimliliğine, ara malları gibi diğer girdi maliyetlerine ve nihayet ölçek ekonomisine dikkat ederek bu kararları alır⁴⁷.

Yatırım ortamına ilişkin faktörler, ülkedeki yatırım teşvikleri, imaj yaratılması, maliyetler, yatırım sonrası hizmetler ve yine sosyal şartlara bağlı olarak belirlenmektedir.

Kısacası sermaye yatırımları yapılırken, sermaye sahipleri kendilerini olabildiğince garanti almak istemektedirler. Doğrudan müdahale edebilme ve kontrol içgüdüleriyle hareket etmek istemeleri esasen bundan kaynaklanmaktadır ve karar alma sürecinde yukarıda saydığımız faktörlerin önemli olma sebebi budur. Bu belirleyiciler esasen sermaye ihraç etmek isteyen ülkeler ile çok uluslu şirketler açısından sıralanmıştır. Ancak sermaye ihracatçısı (DYY çıkışı) olan ülkeler ile sermaye ithalatçısı (DYY girişi) olan ülkeler açısından bu belirleyicilerin iki yönlü ve karşılıklı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Yani sermaye-yoğun ülkeden gerçekleşen DYY çıkış şartları ile görece sermaye-kıt olan ülkeye DYY giriş şartları aynı olup yalnızca değerlendirme ölçütleri farklıdır.

Politik, ekonomik ve yatırım ortamına ilişkin bu belirleyicilerin yanında doğrudan yabancı sermaye yatırımını etkileyen diğer unsurları ise şu şekilde sıralamak mümkündür. Üretim faktör maliyetleri, iş gücü, hammadde ve doğal kaynak gibi üretim faktörlerine mümkün olan en düşük maliyetle ulaşılmamasını ifade eder. Burada iş gücünün ucuz olmasının yanı sıra kalifiye olmasını da yatırımcılar göz önünde bulundurur.

Sermayeyi yatırım olarak çeken ev sahibi ülke dışında, bu ülkeden üçüncü ülkelere doğru oluşturulan yatırımın ulaştırılma derecesi de önemli bir belirleyici olarak karşımıza

⁴⁷ UNCTAD, 1998 :91

çıkılmaktadır. Bu açıdan ev sahibi ülkenin, diğer ülkeler ile imzalamış olduğu gümrük birliği veya serbest ticaret anlaşmaları gibi unsurlar dikkate alınır.⁴⁸

Tüm bunların yanı sıra doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve uluslararası sermaye hareketlerinin özellikle gelişmekte olan ülkelere doğru gitmesi ve bu kararların alınması yukarıda anlattıklarımıza paralel olmakla birlikte ve bazı açılardan bunlardan farklı olmasını gerektiren sebepler de bulunmaktadır. Dünya Bankası 2017/2018 Küresel Yatırım Rekabetçiliği Raporuna göre gelişmekte olan ülkelere DYY kararı alınmasında şu faktörler özellikle yer alır. Bunlar, önem sırasına göre sıralandığında, politik ve siyasi istikrar, yasal ve düzenleyici bir ortamın varlığı, piyasa ölçeği, makroekonomik birimlerdeki istikrar ve buna uygun bir döviz kuru, kalifiye ve iyi eğitilmiş bir işgücü, fiziki altyapı, düşük vergi oranları, düşük işgücü ve girdi maliyetleri, iç pazarda finansal erişilebilirlik ve yatırım arazi ve emlak alanlarına erişim olarak sıralamak mümkündür. Kısacası, sermayenin dış alemlere aktarılması yönünde bir karar alındığı zaman tüm bu unsurlar ele alınarak en nihayetinde bir bütün olarak yatırım kararı alınır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının faydaları, özellikle yatırımın gerçekleştiği ev sahibi gelişmekte olan ülkeler açısından yeni iş imkanları yaratma, teknoloji transferi, know-how ile modern yönetim teknikleri ve iş uygulamalarının yanı sıra uluslararası pazara ve finansmana erişimde kolaylık sağlaması şeklinde sıralanabilir. DYY ev sahibi ülkeye daha fazla kaynak sağlar, uluslararası ithalat ve ihracat ağını geliştirir ve ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınmasında teşvik edici bir rol oynar⁴⁹.

Dunning, uluslararası sermaye yatırımlarının farklı türlerinin ev sahibi ülkenin rekabet gücünü yükseltmesine yönelik olarak muhtemel faydalarını şu şekilde açıklamıştır. *Doğal kaynak arayışında olan DYY*, teknolojik, yönetsel ve örgütsel yeterlilik gibi tamamlayıcı varlıkların yanı sıra dış pazarlara erişim ve üretim kalitesinin artmasını sağlar. Bunun haricinde endüstriyel müşteriler üzerinde ikincil işlem faaliyetleri gibi kısmi yeniden yapılandırılmasına sebep olabilir. *Pazar arayan DYY*, yine tamamlayıcı varlık sağlamakla birlikte geri besleme bağlantılarını teşvik eder, uzmanlaşmış işgücü piyasaları ile yığımsal pazarları güçlendirir. Yerli rakiplerin beklentileri ile müşteri sayısını artırır. *Etkinlik arayan DYY*, üretim kalitesini artırıp yapısal düzenlemelere yardımcı olurken, aynı zamanda işbölümü ve sınır ötesi ağların gelişmesini sağlar. Son olarak ise *stratejik varlık arayışında*

⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017: 12-13.

⁴⁹ Kında, 2010: 498.

olan DYY, finansal olarak yeni sermaye ve tamamlayıcı varlık sağlama konusunda fayda sağlayabilir⁵⁰.

1.8. DOĞRUDAN SERMAYE YATIRIMLARININ HACMİ VE NİTELİĞİ ÜZERİNE KÜRESEL VE SEKTÖREL BİR DEĞERLENDİRME

“Eğer havayı soluyabiliyor ama suyu içermiyorsanız geri kalmış, oysa suyu içebiliyor ama havayı soluyamıyorsanız kalkınmış ve gelişmiş bir ülkedesinizdir.” Axwell yasası olarak literatüre geçmiş olan bu deyiş, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklılıkları ortaya koymasından güzel bir örnektir. Gelişmiş ülke kavramı, tanım itibarıyla kişi başına geliri oldukça yüksek seviyelerde ölçülen ve sanayileşme aktivitelerini büyük oranda tamamlamış ülkeler için kullanılmaktadır. Bu ülkeler sanayileşmelerini tamamladıkları için sermaye ithal etme gereksinimi duymazlar. Çünkü önemli olan endüstride girdi olarak kullanılması gereken hammadde ve ara mallarına mümkün olan minimum maliyet düzeyi ile erişebilmektir ve gelişmiş ülkelerin hâlihazırda sermaye stokları mevcuttur. Doğal olarak ekonomik gelişimini tamamlamış bulunan ülkeler sermaye ihracatçısı olup, sermaye ithal etmeleri beklenmez. Ancak gelişmiş ülkeler arasında da sermaye ticareti yok demek pek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Gelişmiş ülkeler arasında uzun bir süreden beri devam eden, kendi GSYİH’lerine göre nispeten daha büyük yatırımcılar bulundurduğu bir gerçektir ki bu yatırımcılar her zaman potansiyel birer sermaye yatırımcısı durumundadır.

DYY, ekonomik açıdan kıtlıkta bulunan birçok ülke arasındaki farklılıkların ve sermaye fiyatlarının büyük ölçüde açıklayıcısı ise, o zaman bu ülkeler potansiyel olarak birer sermaye alıcısı ve yatırımcısı olmaya eğilimli olacaktır. Bu noktada yukarıda bahsettiğimiz sermaye faktörünü elinde bol olarak bulduran gelişmiş ülkeler küçük alıcı, sermaye faktörünü elinde az bulduran özellikle gelişmekte olan ülkeler ise büyük alıcı konumunda olacaktır. Sermaye giriş ve çıkışları, ülke büyüklükleri göz önüne alındığında negatif yönlü bir ilişkiye sahiptir⁵¹.

Sermaye-gelir oranı ve sermayenin marjinal verimliliği gelişmiş ülkelerde yüksek seviyelerde seyrederken, gelişmekte olan ülkelere ise durum daha farklıdır. Özellikle sermayenin marjinal verimliliğinin, yani sermayeye eklenen bir birimlik eklemenin üretim etkisinin, gelişmiş ülkelere marjı düşüktür. Bu durumda az gelişmiş ülkelere yapılacak olan

⁵⁰ Dunning, 1988: 9.

⁵¹ Lipsey, 2000: 3.

sermaye aktarımı sayesinde gelişmekte olan ülkeler üretim ve üretim teknolojilerindeki yetersizliği bu şekilde telafi etme imkânına sahip olacaklardır. Sermaye mobilitesinin serbestliği ile sermayenin marjinal verimliliğinin dünya üzerinde yakınsamasını içeren bu mekanizmanın işleyişinde milli gelir açısından ne tür bir fark yaratacağı ise şüphelidir. Çünkü zaten kişi başına düşen milli gelir seviyesi yüksek olan gelişmiş ülkeler, uluslararası pazarlarda üretim yapıp bir gelir elde etmeye başladıkları anda, bu seviyeyi daha da yükseğe çıkaracaklardır⁵².

Gelişmekte olan ülkelerde politika yapıcılar, uluslararası sermaye yatırımı ile kendi iç yatırımlarına yönelmek arasında ikileme düşebilmektedir. Çünkü, örneğin, iç ekonomide istihdam yaratmak aynı zamanda iç yatırımlar sayesinde de olabilmektedir. Ancak her iki yatırım türünü aynı anda gerçekleştirmek de mümkündür. Özellikle çok uluslu şirketler yeni iş alanları yaratma gibi yabancı sermaye yatırımlarının faydalarında yerli firmalar kadar etkin olmasalar dahi, genellikle daha yüksek beceriler gerektiren kalifiye çalışan sayısının artmasını sağlar ve yüksek ücretler ile bunun destekler. Gelişmiş teknolojilerin yanı sıra yönetim ve organizasyon uygulamalarıyla ülkenin yapısal olarak kalkınmasa yardımcı olur ve büyümenin motoru görevi görür. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştiren bir çok uluslu şirket, uluslararası ortak girişim sözleşmeleri (joint venture), karteller gibi ortaklık organizasyonları ile gelişmekte olan ülkelerin mevcut dağıtım kanallarını dünya ile entegre ederek, firmaların pazara daha rahat erişmelerine olanak verir ve etkinlik seviyelerini maksimum düzeye çıkarır⁵³.

Tablo 1.2: Bölge ve Ekonomilere Göre DYY Girişleri, 1990-2017 (Milyon Dolar, \$)

Bölge/Ekonomi – Yıl	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017
Dünya	204.905	341.515	1.358.613	948.933	1.371.919	1.921.306	1.429.807
Gelişmiş Ekonomiler	170.186	219.764	1.121.108	586.799	679.764	1.141.251	712.383
Avrupa	102.649	135.590	709.421	475.787	410.561	595.163	333.722
Kuzey Amerika	56.004	68.027	380.802	130.465	226.449	511.367	299.625
Gelişmekte Olan Ülkeler	34.649	117.753	231.581	331.468	628.480	744.032	670.658
Afrika	2.845	5.655	9.651	29.478	46.687	56.633	41.772
Asya	22.973	81.704	142.034	224.576	412.871	516.407	475.839
Latin Amerika ve Karayipler	8.537	29.843	79.788	77.137	166.797	169.233	151.337
Geçiş Ekonomileri	71	3.999	5.924	30.666	63.675	36.022	46.767

Kaynak: UNCTAD, Dünya Yatırım Raporu, 2018

⁵² Piketty, 2015: 74.

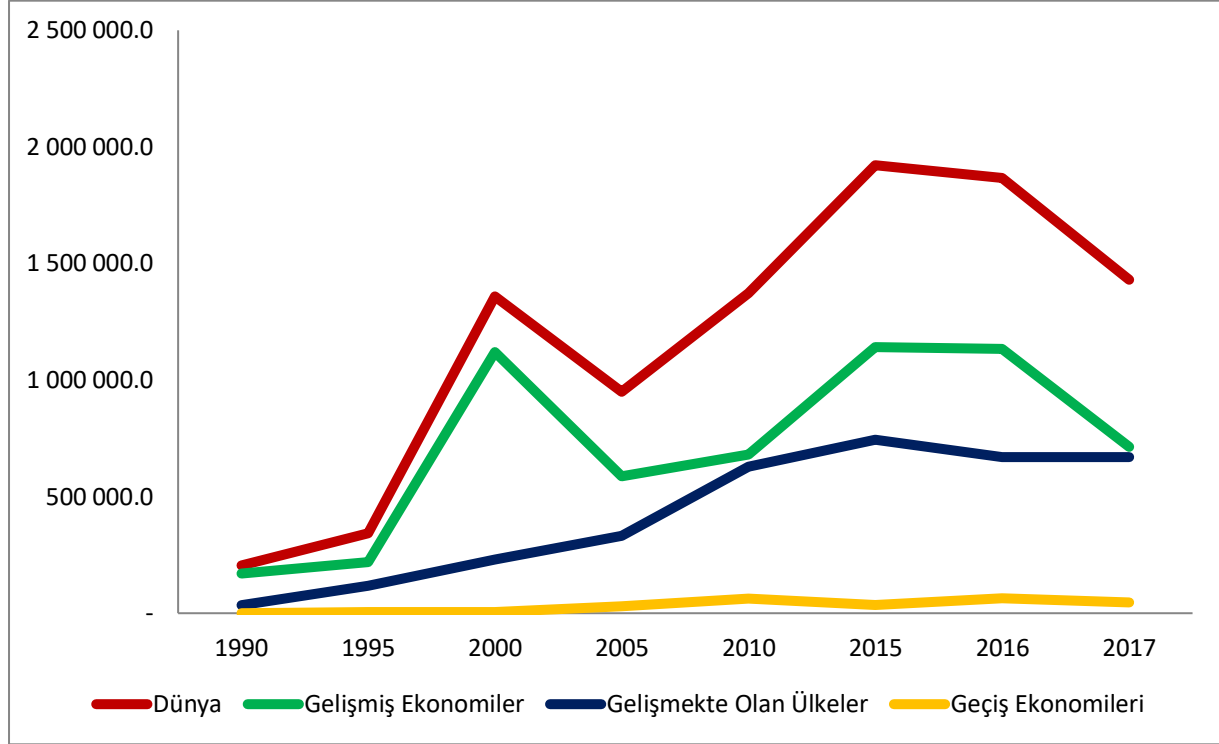
⁵³ <https://blogs.worldbank.org/category/tags/fdi-inflows-developing-countries> (erişim tarihi: 19.04.2018)

Tablo 1.2'ye göre, 1990 yılından 2017 yılına kadar geçen yirmi yedi yıllık süreç içerisinde özellikle kıta Avrupası ile Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'yı içeren Kuzey Amerika sınırlarına doğrudan yabancı sermaye girişlerinin dünya ekonomisi içerisindeki payının %75 seviyelerinden %60 seviyelerine kadar gerilediğini görmek mümkündür. Bu bize uluslararası sermaye akımlarının geçmişte önemli ölçüde gelişmiş ekonomilere aktığını, daha sonra ise bahsettiğimiz yatırım yapma stratejileri ve belirleyicilerine bağlı olarak, gelişmekte olan ülkelere doğru yöneldiğini göstermektedir. Gelişmekte olan ekonomiler içerisinde ise özellikle Çin kaynaklı olarak Asya bölgesinin payının %60 seviyesinden yukarıya doğru tırmanarak %70 seviyelerine doğru gelmiştir. Afrika bölgesine akan sermaye miktarı, dünyada toplam sermaye hacminin artmasına bağlı olarak artış göstermiş fakat oransal olarak yalnızca %2-3 olarak gelişmekte olan ekonomiler içerisinde bir artış göstermiştir. GOÜ'lerin toplamı içerisinde 1990 yılında giriş yapan sermayenin payı %25 iken 2017 yılına gelindiğinde bu oranın %35 düzeyini geçtiği sayısal verilere bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Genel anlamda gelişmiş ülke performansları incelendiği zaman özellikle Avrupa bölgesi ve Kuzey Amerika birbirinden farklı eğilimler göstermektedir. Avrupa bölgesinde yer alan İrlanda, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde firma içi yapılandırma aktivitelerinin bir uzatısı olarak bağlı firmaya yapılan faiz ödemeleri DYY azaltıcı bir nitelik gösterse de özellikle son dönemde İngiltere'de “*mega deals*” olarak adlandırılan yani birleşme satın alma anlaşmalarının olağanüstü seviyede olması, Avrupa bölgesine olan DYY miktarını oldukça arttırmıştır. ABD ise özellikle son dönemlerde uyguladığı vergiden kaçınma politikalarının etkisi ile doğrudan yabancı sermaye hareketlerinden aldığı pay, küresel anlamdaki DYY hareketlerinin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır.

Latin Amerika ve Karayip bölgesi ile Geçiş ekonomilerinin toplam uluslararası sermaye akımlarından aldıkları pay, oransal olarak halen çok düşük seviyelerde olmasına rağmen yine artan DYY hacmi ile miktar olarak büyük bir yükseliş trendi içine girmiştir denilebilir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ve bölgesel ekonomi üzerinde 1990 – 2017 yılları arasındaki yirmi beş yıllık gelişimlerini gösteren DYY girişleri Grafik 1.1'de verilmiştir.

Grafik 1.1: Bölge ve Ekonomilere Göre DYY Girişleri, 1990-2017 (Milyon Dolar, \$)



Kaynak: UNCTAD, 2018 Dünya Yatırım Raporundan elde edilen veriler ile düzenlenmiştir.

Sektörel anlamda ise uluslararası sermaye hareketlerini değerlendirecek olursak, hizmet sektörünün bu alanda başı çektiğini görürüz. 2015 yılı verilerine göre dünya DYY stokuna yaklaşık %63'ünün hizmetler sektöründe, yani finans, iş faaliyetleri, ticaret ve telekomünikasyonda olduğunu; %27'sinin imalat, yani kimya, gıda, petrol ve motorlu taşıtlar gibi alt sektörlerde; kalan %10'luk kısmın ise tarım ve madencilik sektörüne yönelik olarak gerçekleştiğini görebiliriz.

1.9. TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının niteliğini incelemeye önce, ülkenin ekonomik yapısının ne olduğunu bilmek gerekir. Bu bağlamda 2017 yılı verilerine göre Türkiye, 80 milyonu aşan nüfusu, 10.592 dolarlık kişi başına düşen GSYİH miktarı ve istihdam ve gelirlerin artması ile birlikte orta-yüksek gelir grubunda yer alan gelişmekte olan ülke statüsünde yer almaktadır. Özellikle 2000 yılından sonra ekonomik performansını ciddi seviyelerde arttırması ile birlikte yoksulluk endeksi yarı yarıya azalmış,

AB uyum yasaları çerçevesinde birçok yasa ve yönetmeliği buna uygun hale getirerek gerek dış ticaret gerekse finans ve kentleşme oranında gözle görülür bir performans sergilemiştir⁵⁴.

Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ise, ilk kez 1954 yılında yürürlüğe giren 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile düzenlenmiş olup ekonomik hayatta yaşanan gelişmeler ve uluslararası uygulamalarının değişim göstermesiyle yenilenerek son halini 4875 sayılı kanun metni ile alarak 05/06/2003 tarihinde kabul edilmiş ve 17/06/2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. DYYK m.1’de doğrudan yabancı yatırımların amacı ve kapsamı ise şu şekilde açıklanmıştır:

“Bu Kanunun amacı, doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesine, yabancı yatırımcıların haklarının korunması ile yatırım ve yatırımcı tanımlarında uluslararası standartlara uyulmasına, doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesine ve tespit edilen politikalar yoluyla doğrudan yabancı yatırımların artırılmasına ilişkin esasları düzenlemektir. Bu Kanun, doğrudan yabancı yatırımlara uygulanacak muameleyi kapsar.”

Yatırımcının sahip olduğu haklar ve bağlı olduğu yükümlülükleri gösteren yasal bir rehber niteliği taşıması bakımından DYYK, 6224 sayılı Kanun ile oluşturulan izin/onay sistemini bilgilendirme sistemine dönüştürmüştü; “yabancı yatırımcı ve yabancı doğrudan yatırım” gibi yatırıma ilişkin temel kavramları, uluslararası standartlar çerçevesinde yeniden tanımlamıştır. 4875 sayılı Kanunun 3/a maddesine göre;

- “Uluslararası anlaşmalar ve özel kanun hükümleri tarafından aksi öngörülmedikçe;
1. Yabancı yatırımcılar tarafından Türkiye’de DYY yapılması serbesttir.
 2. Yabancı yatırımcılar yerli yatırımcılarla eşit muameleye tabidirler.”

Bu sebepten dolayı Türkiye’de yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırım rejiminin temel unsurları, *yatırım serbestisi* ve *milli muamele* olarak karşımıza çıkmaktadır. DYY, sınırlı sayıdaki sektörel sınırlamalar hariç olmak üzere, yerli yatırımcılarla eşit haklar ve yükümlülükler çerçevesinde faaliyet göstermektedirler⁵⁵.

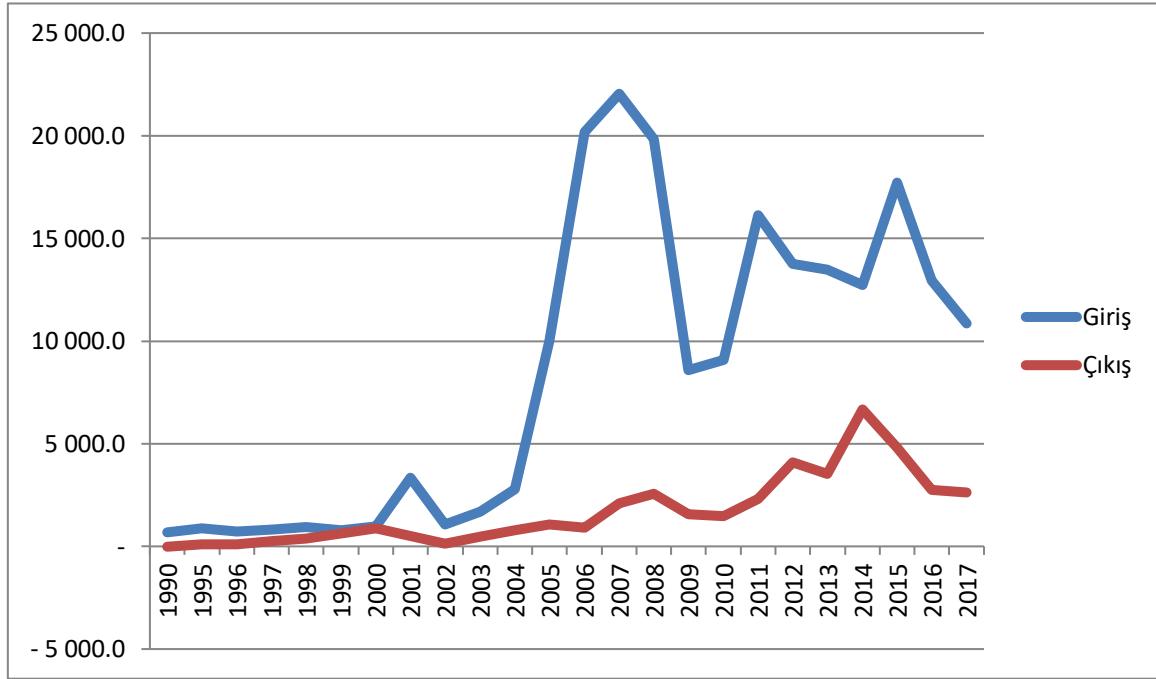
Türkiye ve içerisinde yer aldığı bölge itibariyle Batı Asya’nın, özellikle 2008 krizinden bu yana, çektiği doğrudan yatırımlar her yıl azalmaktadır. Gerek bölgedeki siyasi gerginlik ve çatışmalar gerekse petrol fiyatlarının kırılgan ve zayıf seyri bu konuda çok

⁵⁴ <http://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#3> (erişim tarihi: 13.08.2018)

⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Rejimi

önemli belirleyiciler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türkiye, bulunduğu bölge içerisinde en çok DYY çeken ülke olarak karşımıza çıkmakta bu yatırımların yaklaşık %43 kadarının tek başına çekmeyi başaran bir ülke konumundadır. Bununla birlikte 2000’li yılların başlarında 5600 civarında uluslararası sermayeli şirketi bulunurken 2017 yılı sonu itibariyle ise bu sayı yaklaşık 60.000’e gelmiştir.

Grafik 1.2: Türkiye’ye DYY Giriş ve Çıkışları, 1990-2017 (Milyon Dolar, \$)



Kaynak: UNCTAD, 2018 Dünya Yatırım Raporundan elde edilen veriler ile düzenlenmiştir.

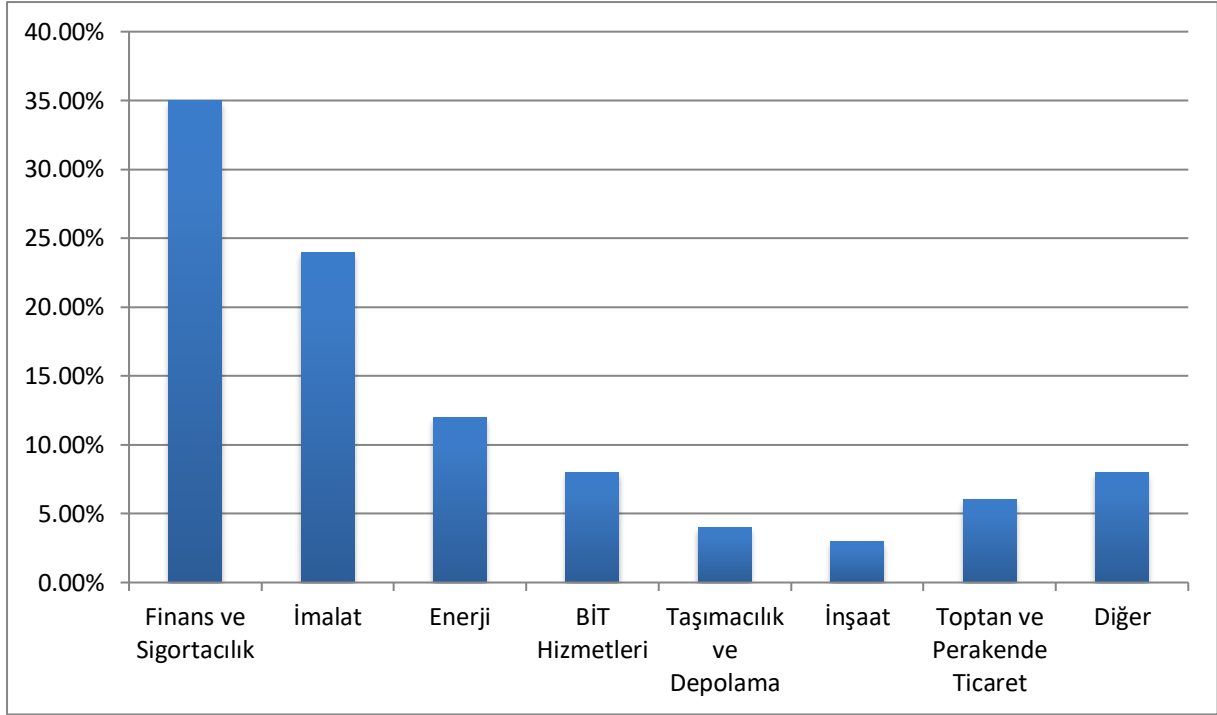
Türkiye’ye yönelik sermaye akımlarını ülke ve bölge bazında değerlendirmeye tabi tutmak gerekirse de İngiltere, Almanya ve Hollanda gibi Avrupa ülkeleri ile ABD gibi Kuzey Amerika ülkelerinden gelen sermaye miktarı toplamın içerisindeki en büyük payı oluşturmaktadır. Azerbaycan, Rusya, ve Körfez ülkelerinden gelen DYY miktarı toplam %20 seviyelerinde iken Asya’dan gelmekte olan sermaye akımları ise yavaş yavaş bir büyüme trendine girmiştir⁵⁶.

Sektörel anlamda, 2018 yılı Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu çerçevesinde DYY girişlerinin Türkiye’de ne kadarlık bir dağılım gösterdiğini incelemek mümkündür. Bu noktada DYY girişlerinin %35 oran ile finans ve sigortacılık faaliyetleri kısmı başı çekerken,

⁵⁶ <http://www.invest.gov.tr/tr-TR/investmentguide/investorguide/Pages/FDIinTurkey.aspx> (erişim tarihi: 17.08.2018)

%24'lük kısmını imalat sektörü, %12 enerji sektörü, %8 bilgi ve iletişim teknolojileri hizmetleri, taşımacılık, depolama ve inşaat sektörleri toplam %7 ve %6'lık kısmını ise toptan ve perakende ticaret ile kalan kısmının diğer sektörlerde dağıldığını görebiliriz. Bu dağılım Grafik 1.3'te verilmiştir.

Grafik 1.3: Türkiye'de DYY Sektörel Dağılımı, 2017 (%)



Kaynak: <http://www.invest.gov.tr> sitesindeki grafikten yararlanarak düzenlenmiştir.

Dünya ekonomisinde son otuz yılda artan gelişmeler, dijitalleşme ve bilgiye daha kolay erişimin yanı sıra artan teknolojik gelişmeler sayesinde küresel yatırım hacmi artmış, özellikle gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı sermaye girişleri çoğalmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'de özellikle 2005 yılı sonrasında DYY girişleri gözle görülür bir biçimde artma eğilimine girmiş ve 10 milyar ABD dolarının üzerine çıkmıştır. 2007 yılında ise tarihinin en yüksek seviyesi olan 22 milyar ABD dolarına ulaşarak rekor kırmıştır. Ancak 2008 yılında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan 2008 Mortgage krizi nedeniyle uluslararası sermaye hareketleri geri çekilmeye başlamış ve bu anlamda küresel olarak bir durgunluk dönemine girilmiştir. 2010 yılından itibaren tekrar artma eğilimine giren DYY seyri 2015 yılında dek 12-13 milyar ABD doları seviyelerinde istikrarlı bir şekilde devam etmiş ve 2015 yılından sonra gözle görülür biçimde bir artış gerçekleştirmiş. 2016 yılında ise 15 Temmuz tarihinde yaşanan darbe girişiminin etkisiyle oluşan belirsizlik ve referandum ile

yapılan anayasa değişikliklerinin de etkisiyle uluslararası arenada politik anlamda bir güvensizlik ortamı oluşmuş ve sermaye yatırımları tekrar geri çekilmiştir. Ancak 2016 yılındaki yatırımların düşüş seviyesi çok sert olmamış, tekrar 12-13 milyar ABD doları seviyesinde kalmıştır⁵⁷.



⁵⁷ Türkiye Cumhuriyet Ekonomi Bakanlığı, 2017: 38.

İKİNCİ BÖLÜM

TİCARET VE BÜYÜME

2.1. ULUSLARARASI TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMLARININ TANIMI VE KAPSAMI

Ticaret, bir kişi ya da toplumun gelir elde etmek amacıyla giriştikleri ve bir yerden başka bir yere taşımak suretiyle her türlü mal ve hizmetin değiş tokuş faaliyetlerini içeren ekonomik etkinliklerdir⁵⁸. Uluslararası ticaret ya da dış ticaret ise bu mal ve hizmet ticaretinin ulusal sınırlar dışında gerçekleşmesi ve bu değiş tokuşun paraya konu olmasıdır. Yani ticaretin dünya ulusları seviyesinde yapılmasıdır denilebilir. Bu tür bir ticaret, fiyatların veya arz ve talebin dünya piyasası tarafından açıkça takip edilebildiği bir dünya ekonomisinin oluşmasına neden olur. Örneğin, Asya’da yaşanan bir siyasi olayın emek maliyetlerini etkileyerek, Singapur merkezli bir şirketin ayakkabı imalat maliyetlerini artırır ve bu ise yine ayakkabı fiyatlarının artışına sebebiyet verir⁵⁹.

Uluslararası ticarete konu olan ve sıklıkla işlem gören malları, kıyafetler, televizyon setleri gibi tüketim malları; makine, teçhizat gibi sermaye malları ve hammadde ve gıda ürünlerini sıralamak mümkündür. Hizmetler açısından ise seyahat hizmetleri veya patent ödemeleri gibi örnekler sıralanabilir. Ayrıca uluslararası ticaret işlemleri bankacılık sisteminin ve merkez bankalarının arasındaki entegrasyon ve bilgi paylaşımı açısından da büyük kolaylıklar sağlamıştır⁶⁰.

Uluslararası ticaretin temelini en başta kıt olan mal ve hizmet sektörü oluşturmaktadır. Ancak çağımızda teknoloji ve bilgi düzeyinin artmasıyla yeni ihtiyaçların ortaya çıkması ve gerek uluslararası haberleşme ağının gelişimi gerekse ulaştırma tarz ve yöntemlerinin gelişmesi uluslararası ticaretin kapsamı oldukça genişlemiştir. Uluslararası ticaretin farklı ekonomileri etkileme gücü, günümüzde büyüme ve kalkınma üzerinde önemli bir itici güç oluşturmaktadır.

Ekonomik büyüme kavramı ise, bir ülkede, genellikle bir yıl olacak şekilde belli bir dönemde yerli veya yabancı herkes tarafından o piyasada üretilen bütün nihaî mal ve

⁵⁸ Bozkurt, 2002: 153.

⁵⁹ <https://www.investopedia.com/insights/what-is-international-trade/> (erişim tarihi: 10.05.2018)

⁶⁰ <https://www.britannica.com/topic/international-trade> (erişim tarihi: 10.05.2018)

hizmetlerin parasal ifadesi olan GSYİH ya da GSMH'da görülen artışı ifade etmektedir⁶¹. Ekonomik kalkınma ise üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek şekilde yeniden yapılandırılması ve yapılandırılmış bu yeni ürünün toplumdaki gelir grupları arasında olabildiğince eşit bir şekilde dağıtılarak refah düzeyinin yükseltilmesini ifade eden bir olgudur. Burada amaç, toplum ve kişileri, ekonomik ve sosyal koşullar başta olmak üzere her bakımdan özgür hale getirmektir⁶². Bu açıdan bakıldığında ekonomik büyüme nicel veriler ile ifade edilebilen etkinlikleri gösterirken, ekonomik kalkınma ise yapısal bir yeniden dönüşüm sürecini ifade ettiği için nitel anlamda kullanılır ve büyümeden sonra gerçekleşir.

2.2. ULUSLARARASI TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Küreselleşme olgusunun iktisadi ve ticari hayata fazlasıyla yerleştiği günümüzde, dünya ekonomisinin birbirine uyum sağlaması, yatırım ve ticaret ilişkileri çerçevesinde artık dünyanın bir 'Global Köy' olduğu gerçeğini kabullendirmektedir⁶³. Çünkü çoğu ülke yatırım ve üretim kararlarını alırken artık sadece kendi ulusal sınırlarını değil, teknoloji, ulaşım ve ulaştırma ile haberleşme araçlarının oldukça gelişmesi neticesinde uluslararası sınırlara müdahil olarak, kendileri adına üretim yeri ve tesisi oluşturmakta bir serbesti ve rahatlık hissetmektedirler. Tabii ki bunu da belli bir hukuksal çerçeve içerisinde izleme mecburiyetleri, vergisel ve sosyolojik açıdan bir takım sınırlamalar içerisinde izleyebilme gerçekleri mevcuttur. Tüm bu noktalara gelirken ise uluslararası ticaretin belli başlı bazı aşamalardan geçtiğini ve bu zaman zarfında gerek teorik gerekse uygulama açısından evrildiği açıkça bellidir.

Uluslararası ticaretin öncesinde saf haliyle ticaretten bahsetmek daha doğrudur. Bu noktada ticaret tarihi ekonomi tarihinden daha eskidir denilebilir. Çünkü medeniyetlerin etkileşimde ve yayılmasında ticaretin rolü yadsınamayacak derecede önemlidir. Eski çağlarda yaşayan ve avcı ve toplayıcı özellikleriyle bilinen insan toplulukları, ihtiyaçların artması ve elde fazlaca bulunan tüketim maddeleri ilişkisi nedeniyle, klasik anlamda takas olarak ifade edebileceğimiz trampa faaliyetine girilerek, bilinen ilk anlamda ticaretin başlamasına sebep olmuşlardır. Sonraki dönemlerde artan ihtiyaç ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çeşitlilik neticesinde, sonsuz sayıda farklılaşmış ürünün değiş tokuşunda yaşanan zorluk, mallar arasında bir eşdeğerlilik ilişkisini ortaya çıkarmış ve bunun sonucunda ise "para" olarak ifade

⁶¹ Kaynak, 2011: 2.

⁶² Kaynak, 2014: 77.

⁶³ Zhang vd., 2016: 756.

ettiğimiz kavram ortaya çıkmıştır. Paranın kullanımı ve yaygınlaşmasıyla birlikte ticaret işlemleri ivme kazanarak sürekli bir şekilde dönüşüme uğramaya devam etmiş ve nihayetinde ise bugünkü küreselleşme ve liberalleşme düzeyine kadar gelmiştir. Merkantilist dönemden modern döneme kadar geçen sürede, para tanımlamaları değişmiş, sonuç olarak ekonomik ve ticari faaliyetler farklı şekillerde vücut bulmaya devam etmiştir. Özellikle Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" adlı yapıtı ile bir bilim haline gelen ekonomi ise ticari faaliyetlerin önem derecesini artırmış ve daha çok dikkat edilerek üzerine düşülen bir yapı haline getirmiştir.

Ticaret eşit olmayan ekonomik bir gelişmenin sonucudur. Üretim faaliyetlerin çeşitlenmesi ve artması neticesinde esas anlamda pazarı ifade eden kent kavramı ortaya çıkmıştır. Kentlerde gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin üreticiden tüketiciye aktarılmasında ise araçlar önemli rol oynarlar. Çünkü üreticiden tüketiciye kadar uzanan aşamada taşıma, depolama gibi süreçler katma değerler yaratarak ilerler ki burada aracı durumda bulunan tacirlerin kazancı daha çoktur⁶⁴.

2.3. ULUSLARARASI TİCARET İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ VE ÖNEMİ

Uluslararası ticareti önemli kılan şey yukarıda bahsetmiş olduğumuz tarihsel gelişimi içerisinde, ticareti belirleyen faktörlerin, kapsam ve tanımı itibariyle ekonomik olarak büyüme ve kalkınma çerçevesi içerisinde doğrudan etkiye sahip olmasıdır. Ticaretin sağladığı şey, bazı ülkelerde doğal olarak bulunmakta olan hammadde ve kaynakların diğer ülkelerde bulunmamasından dolayı, ihtiyaçlar dâhilinde bunlara atfedilen önem ve bunların karşılanma gereksinimlerinden ötürü önem arz etmesidir⁶⁵. Bu noktada karşımıza, Adam Smith ve David Ricardo'nun bahsetmiş olduğu mutlak ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisi çıkar. Ülkeler, nispeten daha düşük fırsat maliyetine sahip oldukları mallarda uzmanlaşmaya gitmeyi tercih eder ve iki ülke arasında yapılacak olan karşılıklı ticaret neticesinde en yüksek karı elde etmeyi hedefler. Önemli olan, en yüksek karı edip ülke refahını artırmak ve yaşam kalitesini çoğaltmaktır.

Uzun vadede ise ekonomik büyümenin nihaî kaynağını bilgi, iletişim ve teknolojinin yayılması olarak ifade edebiliriz. Özellikle tarım devrimi ve sanayi devriminden sonra

⁶⁴ Bozkurt, 2002: 164.

⁶⁵ <https://www.economicshelp.org/blog/58802/trade/the-importance-of-international-trade/> (erişim tarihi: 24.06.2018)

üretimde yaşanan patlama ve artış ile birlikte pozitif bilim yasalarında ortaya çıkan yeni anlayış, ekonomik büyüme yaratılabilmesi için uyarlanmıştır. Yani bilimsel bilgi, üretim teknolojisinin modernleşerek gelişmesine ve yeni makinelerin meydana getirilmesine olanak sağlarken, bu makineleri kullanma becerisine sahip olma açısından vasıflı ve vasıfsız beşeri sermayeye ve yine bu becerilerin etkin kullanımı için hem üretim hem de yönetim ve organizasyonun gelişmesine yol açmıştır. Ticaret başka bölgelerde üretimi gerçekleştirmekte olan kişi ve kurumlara mal ve hizmet sağlamanın yanı sıra bilgi aktarımında da yardımcı olur. Sadece üretimi gerçekleştirilen nihai mallarda değil aynı zamanda hizmet ticareti açısından bilgi paylaşımı önemlidir⁶⁶.

Uluslararası ticaret işlemleri geleneksel anlamda bilindiği üzere ithalat ve ihracat olmak üzere iki kol çerçevesinde gerçekleştirilir ve özellikle ihracat artışı, yurtiçi mallara olan dış talebin artması ve bu mallara yönelik iç talebinin azalmaması koşuluyla üretimin artışına neden olur. Bunun yanı sıra ithalat yoluyla iç talebin desteklenmesinin ihracat hacminden fazla olmaması arzulanır. Doğal olarak ihracat artışı, yurtiçi piyasalarda rekabet seviyesinin artmasına ve ölçek ekonomilerinin yanı sıra teknolojik ilerlemenin gelişmesine katkıda bulunur⁶⁷. Netice itibariyle özellikle ihracat açısından uluslararası ticaret, GSYİH artışını olumlu anlamda desteklemesi açısından ülke ekonomisinin büyümesinde ve kalkınmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Unutulmamalıdır ki GSYİH harcamalar cinsinden hesaplanırken, mal ve hizmet ihracatı kalemleri bu hesaplamayı etkiler.

Gelişmekte olan ülkeler, fiziki sermaye yatırımları açısından makine ve teçhizat gibi ihtiyaç duyulan, üretim için gerekli yatırımlara tam manasıyla sahip değillerdir. Doğal olarak bu yatırımları karşılamak ve ileri teknoloji üretim yöntemlerinden yararlanarak rekabet dışında kalmamak için makine ve teçhizat için gerekli yatırımı ithalat yoluyla gerçekleştirmek durumundadırlar. Bu durumda ihracat gelirlerinin seviyesi ne denli büyük olursa, ithalat ile gerçekleşecek büyüme ve kalkınma ise o derece önemli olacaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından kesintisiz bir büyüme ve kalkınmanın gerçekleşebilmesi için yeterli miktarda sermaye yatırımının süreklilik arz etmesi gerekir⁶⁸.

Kısaca, gelişmekte olan ülkeler açısından ithalat önemi yadsınamaz. Genel anlamda ise ihracat gelirindeki artış hızı ile ekonomik büyüme ve kalkınma hızları yüksek gerçekleşen ülkeler ise devamlı bir büyüme eğilimindedir. Gelişmekte olan ülkeler ise özel sermaye

⁶⁶ OECD Insights: International Trade; Trade & Growth, Trade and the Sources of Economic Growth, s.141

⁶⁷ Ramos, 2001: 613-614

⁶⁸ Serin, 1981: 39.

yatırımları ve dış ticaret ilişkilerini kullanarak kişi başına yardım olarak daha çok dış yardım aldıkları gözlemlenir.

2.4. ULUSLARARASI TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMENİN BELİRLEYİCİLERİ

2.4.1. Uluslararası Ticarete Sebep Olan Faktörler

Uluslararası ticaretin temelini, mal ve hizmet edimleri ile bunların temini arasındaki rekabet ve rekabet gücünün derecesi olduğu kuşkusuzdur. Doğal olarak uluslararası anlamdaki ticareti belirleyen şeyin bu rekabete neden olan unsurlar olduğu açıktır.

Rekabet gücünün tanımına dair mikro ve makro düzeyde görüşler mevcuttur. Mikro düzeyde yapılan tanımlamalar daha çok firmalar ve endüstriler düzeyinde yapılmaktadır. Firmalar ve endüstrilerin rekabet gücü, ilk olarak ulusal gücü ve bunun bir sonucu olarak ise uluslararası rekabet gücünü ortaya çıkaracaktır. Doğal olarak ticaretini ulusal sınırlarının dışarısına başarılı bir şekilde taşıyan firmalar ise ticarete yön verir. Rekabet gücüne sahip firmalar, farklılaştırılmamış bulunan homojen ürünleri daha düşük maliyetlerle ve daha kaliteli olarak üretebilme iradesini taşıyorlarsa doğal olarak dış ticaret ilişkisi içerisinde belirli bir avantaja sahip olacaklardır. Endüstrinin rekabet gücü ise kendi bünyesinde bulunan firmaların rekabet gücü demek yanlış olmayacaktır⁶⁹. Makro anlamda rekabet gücü ise bireylerin gelirlerini artırmak, refah koşullarını üst düzeye çıkarmak için yapılan çalışmalar ve belli bir yaşam standardına erişmek ve bu seviyelerde kalmayı yani bunun sürdürülebilir olmasını amaçlayan rekabeti ifade eder⁷⁰.

Dış ticaretin oluşumunda ithalat ve ihracatı etkileyen arz ve talep koşulları, bir ülkeden diğerine farklılıklar arz ettiği için bu konudaki belirleyiciler çeşitlidir⁷¹. Uluslararası ticarete dair bir modelleme yapılacağı zaman da ihracat ve ithalata yönelik arz ve talep çerçevesinde oluşturulur. Buradan da anlaşılacağı üzere dış ticaretin belirleyicileri demek aynı zaman da ithalat ve ihracatında belirleyicileri de demek yanlış olmayacaktır. Bu noktada ithalat ve ihracatın ne olduğuna ve bunların oluşumuna nelerin sebebiyet verdiği, hatta neden gereksinim duyulduğuna değinmekte fayda vardır.

⁶⁹ Gökmenoğlu, vd., 2012: 4.

⁷⁰ Çivi, vd., 2008: 3.

⁷¹ Yücel, 2006: 49.

İhracat tanım itibariyle, bir ülkede kişi ve kurumlarca üretimi gerçekleştirilen ve serbest dolaşımında bulunan mal ve hizmetlerin, başka bir ülkede döviz karşılığı olarak satılmasını ifade eder. Dış satım olarak da adlandırabileceğimiz ihracat, yürürlükteki gümrük ve ihracat mevzuatına uygun şekilde, mal ve hizmetlerin gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere çıkarılması anlamına gelir. Bir firma veya bunun genelinde bir ülkenin ihracat yapmak istemesinin birkaç sebebi vardır. Bunlar yeni pazarlara girerek satış ve kârı artırarak iç piyasadaki dalgalanmaların önüne geçilmek istenmesi, kapasite kullanım oranlarının yükselmesi ile sabit maliyetleri azaltma isteği ve dengeli bir rekabet ortamının oluşmasını sağlamaktır⁷². İthalat ise, ihracatın tam tersini ifade edecek şekilde, yurt dışında üretimi gerçekleştirilmiş olan bir malın, yurt içi yerleşikler tarafından alınmasını ifade eden bir dış alımdır. İthalatı yapmaktaki amaç ise basit bir ifadeyle, yeterli hammadde kaynağına sahip olmamak, bu hammaddeyi işleyecek teknik donanıma sahip olmamak ve yurtdışında üretim koşullarındaki artan maliyetler olarak söylenebilir. İthalat ve ihracat, bir ülkenin dış ticaret dengesini oluşturan iki belirleyicidir.

İthalat ve ihracat arz ve taleplerine yönelik belirleyiciler doğal olarak uluslararası ticaretin belirleyicilerini oluşturur. Bu noktada yurtiçi ve yurtdışındaki gelir düzeyleri, mal ve hizmetlerin göreceli fiyatları, döviz kurlarındaki değişimler, ticaret reformları, uygulanan para ve maliye politikaları, AR-GE faaliyetleri, ölçek ekonomileri, doğal kaynak yoğunluğu ile dünya ekonomisindeki eğilimler, bu arz ve talebin yönünü belirler.

2.4.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Ekonomik büyümenin tanımını yaptığımızda, genellikle belli bir dönemde özellikle kişi başına düşen GSYİH'de meydana gelen parasal artışlar olduğuna yukarıda değinmiştik. Dolayısıyla ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler aynı zamanda bu artışlara neden olan faktörleri ifade etmektedir.

Ekonomik büyüme üzerinde etkili olan faktörler temelde, fizikî ve beşerî olmak üzere sermaye (K), emek (L), teknoloji (T) ve doğal kaynaklar (NR) olarak kabul görmektedir. Bu faktörler üretime doğrudan katılıp sonuç verdiği için GSYİH'yı doğrudan etkileme yetisine sahiptir. Ayrıca bu üretim faktörlerinin yanı sıra ekonomik büyümeyi etkileyen birkaç faktör daha mevcuttur. Bunlar girişimcilik, kurumsal yapı, hükümet politikaları ve harcamaları ile coğrafi yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca istihdam oranı, dış ticaret hacmi ile

⁷²<https://www.iienstitu.com/blog/firmalar-neden-ihracat-yapmali> (erişim tarihi:08.08.2018)

enflasyon ve döviz kuru gibi makro ekonomik büyüklüklerde ekonomik büyümeyi ciddi anlamda etkilemektedir.

Sermaye malları, ilk olarak hacimce büyük yatırımlar gerektiren ve ilerleyen dönemlerde gerek çıktı düzeyini gerekse büyüme oranını arttıran, diğer mal ve hizmetlerin üretimi ile sonuçlanan işlemleri gerçekleştirebilmek adına tesis ve makine gibi maddi varlıkları ifade etmektedir.

Vasıflı ve vasıfsız işgücünü toplamını ifade eden *emek* miktarı ve kalitesindeki artış, ekonomik büyüme oranını arttırıcı etkiye sahiptir. Kalite ile anlatılmak istenen, çalışanların sahip olduğu becerilerin mevcut durumunun daha da geliştirilmesi için kullanılması anlamına gelir. Sayısal olarak ne kadar fazla insan çalışırsa, o kadar fazla mal ve hizmet üretimi gerçekleştirilir ve daha vasıflı işçiler yani sadece beden gücüne dayanarak işgücüne katılmayan işçiler, üretim sürecine dahil oldukları zaman ise yüksek değerli mallar ve hizmetler üretiminin gerçekleşmesine yardımcı olurlar.

Teknoloji, ekonomik büyümeyi sağlaması açısından farklı türlerdeki mal ve hizmetleri üretmek için kullanılan yöntemleri ve teknikleri içerir. Yöntem ve teknik olarak daha iyi durumda bulunan bir teknoloji, daha hızlı üretim sağlar ve ekonomik büyüme oranını arttırır. Bu yeni bir teknolojinin icat edilmesi veya var olan teknoloji üzerinde araştırma ve geliştirme tekniklerine yatırım yaparak sürece bağlı bir iyileştirme sağlanabilmektedir. Bir ülkede üretilen mal ve hizmetler, ya etkinlik seviyesini artıracak şekilde üretim teknolojinin geliştirilmesi ya da aynı üretim teknoloji ile daha çok çıktı alınması sayesinde mümkün olmaktadır. Klasik ekonomik düşünce çerçevesinde büyüme ise sermaye birikimi, iş bölümü ve uzmanlaşma ile makineleşme çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yani üretim artışına neden olan teknolojik gelişme büyümeye yardımcı olur.

Doğal kaynaklar ise, doğada var olan ve ekonomik anlamda kullanılabilme değeri olan tüm varlıkları kapsar. Aynı vasıflı emekte olduğu gibi doğal kaynakların miktar ve kalitesindeki bir artışa ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Ekonomik büyüme oranını ciddi anlamda etkileyeme gücüne sahip olan doğal kaynaklar arasında ise fosil yakıtlar, değerli metaller ve madenler, okyanuslar ve denizler ile birlikte vahşi yaşam gösterilebilir⁷³.

Sermaye, emek, teknoloji ve doğal kaynaklar ekonomik büyümenin temel yapı taşları olmakla birlikte, bunları destekleyen ve büyümenin yapısal anlamda daha sağlam temellere

⁷³ <https://xplained.com/810635/determinants-of-economic-growth> (erişim tarihi:18.06.2018)

inşa edilmesini sağlayan destekleyici bir takım koşullardan da bahsetmek mümkündür. Bunlar mikro ekonomik anlamda ifade edilen firma ve endüstri dinamikleri içerisinde verimlilik artışları, yalnızca fiziksel değil aynı zamanda beşeri sermayenin oluşmasına da etki eden sosyal koşullar, karar mercii tarafından uygulanan politikalar ve bunların sonuçları –ki burada vergilendirme politikaları ve hükümet harcamalarının boyutları önemlidir-, yürütülen AR-GE faaliyetleri çerçevesinde finansal sektörün ekonomik büyümeyi ödüllendirici niteliği ve yatırım teşvikleri ile artan küreselleşme ile pazar rekabeti neticesinde gelişen uluslararası ticaret gibi birçok makro unsur ekonomik büyümeyi olumlu ve ciddi anlamda etkilemektedir⁷⁴. Sonuç itibariyle ekonomik büyüme mikro temelli makro olguların birbirileri ile etkileşimi sonucu gerçekleşmektedir.

2.5. ULUSLARARASI TİCARET VE BÜYÜME TEORİLERİ

2.5.1. Rybczynski Teoremi

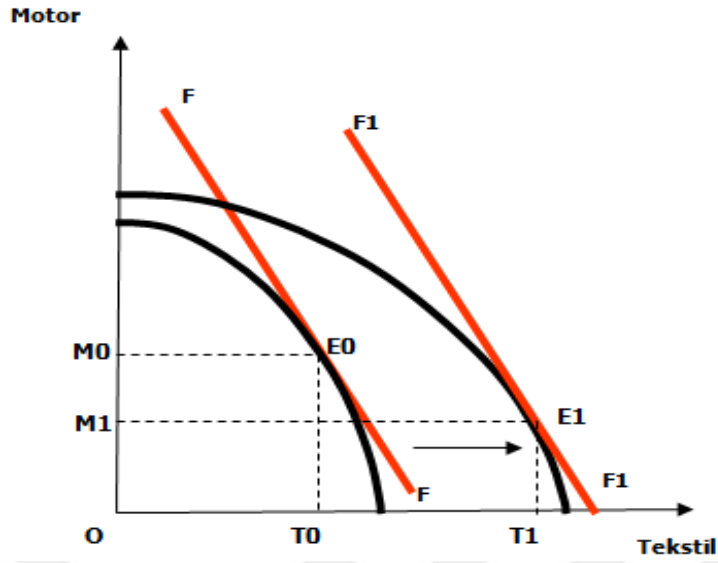
İngiliz ekonomist Rybczynski tarafından 1955 yılında ortaya atılan teoreme göre, iki mallı ve iki faktörlü bir ekonomi modelinde ve tam istihdam koşulları altında, yalnızca tek bir faktör arzı arttırılırsa, yoğun olarak kullanılan üretim faktörüne bağlı olarak oluşturulan mal arzı genişlerken daha az yoğun kullanılan mal ise azalacaktır. Ekonomik büyüme faktör artışına bağlı olarak gerçekleşirken, bu faktörlerin hepsi aynı oranda artış göstermeyebilir. Örneğin, üretiminde sermaye-yoğun üretim faktörleri kullanılan bir mal ile emek-yoğun üretim faktörleri kullanılarak üretilen mallar için, emek stokunun arttığı varsayılırsa, sermaye arzı azalacaktır. Böylece emek-yoğun sektörde üretim artışı sağlanacaktır⁷⁵. Uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme açısından ihracata konu olan mallarda bir faktörün yoğunlaşması ticaret artırıcı bir etki yapmaktadır. Ancak, faktör yoğunluğu ithal edilen malın üretimine kayarsa ihraç malın üretimi azalır ki bu da uluslararası ticaret azaltıcı etki oluşturmaktadır. Ayrıca ticareti azaltıcı etki kısa vadede GSYİH'yi azaltsa bile uzun vadede ithal edilenin ihraç edilmesiyle GSYİH'yi artıracığı düşünülmektedir⁷⁶. Teorem, faktör arzındaki dengesiz büyümenin, sabit emtia fiyatlarında, iki faktörün çıktı seviyesinde güçlü asimetric değişikliklere yol açtığını göstermektedir.

⁷⁴ Baily, 2003: 23

⁷⁵ Seyidoğlu, 2013: 126.

⁷⁶ Temel, 2016: 6.

Grafik 2.1: Rybczynski Teorisi



Emek faktörü büyürken sermaye sabit kalırsa, göreceli fiyatlar oranı sabit kalmak koşulu ile üretim dengesi E0 noktasından E1 noktasına kayar ve emek yoğun mal üretimi artarken sermaye-yoğun mal üretimi mutlak olarak azalacaktır.

2.5.2. Hicks Teoremi

Ekonomik büyümenin dış ticaret hadleri üzerindeki etkisini ele alan Hicks teoremi, iki ülkeli bir modelde herhangi bir nedenle emek verimliliği artışı neticesinde ortaya çıkacak olan dış ticaret bilançosu durumlarını gözler önüne sermektedir. A ve B olmak üzere iki ülke varsayımı ile, A ülkesinde emek verimliliği artarken B ülkesinde ise sabit kaldığı varsayımı altında, emek verimliliğindeki artış para arzındaki artıştan daha küçük bir seviyede gerçekleşirse A ülkesindeki dış ticaret bilançosu aleyhte gelişme gösterecektir. İhracata yönelik olarak verimlilik artışı yani ihracata yönelik bir büyüme durumu halinde bilanço, B ülkesinin ithal mallarına yönelik olan talep esnekliği yüksek ise A ülkesi lehine, değil ise B ülkesi lehine bir gelişme gösterecektir. İthalata yönelik büyüme durumunda ise dış ticaret bilançosu A ülkesi için lehte olacaktır⁷⁷.

Hicks, pratikte bir ülkede olumsuz ticari koşullar yaşandığında altın veya döviz gibi elde tutulan bir rezerv kaybının neden olacağı ödemeler dengesindeki oluşacak bir açıktan bahseder. Bununla birlikte analiz Amerikan ve İngiliz ekonomileri arasında gerçekleştirilen dış ticaret üzerinden ele alınmıştır. Kısacası, ihracata yönelik üretim yapan bir endüstrideki

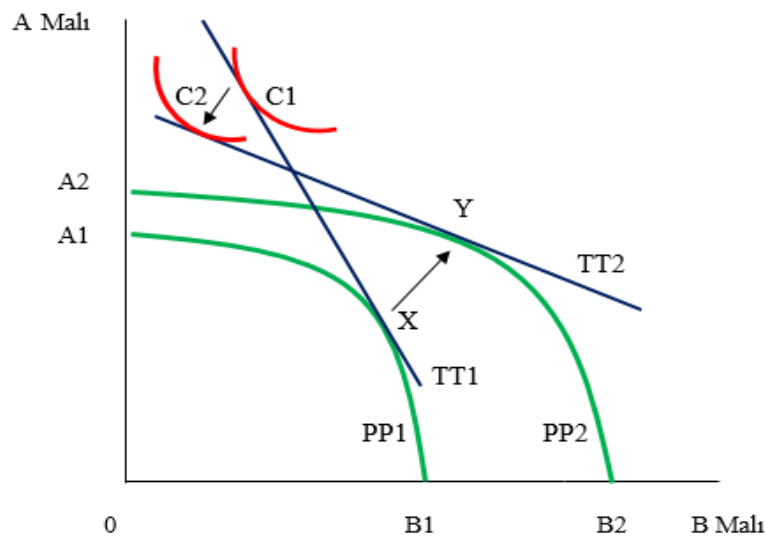
⁷⁷ Hicks, 1953: 128.

verimlilik artışı neticesinde ihracatçı ülke dış ticarettten zararlı çıkarken, ithalata yönelik bir ticaret politikası benimsenmesi neticesinde ithalatçı ülke bu ticari ilişkiden olumlu yönde etkilenecek ve kazançlı çıkacaktır.

2.5.3. Bhagwati Teoremi

Bhagwati'nin analizi, tam istihdam koşulları altında bulunan iki ülkeli bir modelde ve iki malın üretildiği varsayımı altında gerçekleşmektedir. Ekonomik büyümenin tek bir ülkede gerçekleştiği ve diğer ülkede (dünyanın geri kalanı da denilebilir) herhangi bir büyüme durumu olmadığı da ayrıca varsayılmaktadır. Büyümenin sonucunda dış ticaret hadleri gelişmekte olan ülke aleyhine dönerse, ülke büyümenin sağlamış olduğu gelir artışından daha büyük oranda bir refah kaybına uğrayabilir. Analiz teklif eğrileri yardımı ile gerçekleştirilmesinin yanı sıra gerçekte gerçekleşmiş denge koşullarının incelenmesiyle de gerçekleştirilmiştir⁷⁸. Bir başka deyişle, ekonomik büyümenin ardından gerçekleşen dış ticaret hadlerindeki bozulmalar refah artışındaki pozitif etkiden büyük olması tüketim üzerinde negatif bir etkiye sahip olarak refah seviyesini azaltmaya başlayacaktır⁷⁹. Literatürde bu olguya aynı zamanda “yoksullaştırıcı büyüme” de denilmektedir. Ulusal gelir seviyesi düşük olan ülkelerde dış ticaretin artışına bağlı olarak dış ticaret hadlerinin bozulması ülkeleri bu şekilde bir yoksulluğa sürükleyebilmektedir. Bu durum özellikle küçük açık ekonomiler olarak bahsedebileceğimiz gelişmekte olan ülkeler nezdinde geçerlidir.

Grafik 2.2: Yoksullaştırıcı Büyüme



⁷⁸ Bhagwati, 1958: 2.

⁷⁹ Yapar Saçık, 2009: 168.

Dış ticaret hadleri, büyüme öncesinde TT1 şeklinde iken, refah düzeyi ülke adına C1 kayıtsızlık eğrisine teğet olduğu noktada gerçekleşmektedir. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesinin ardından ise dış ticaret hadleri TT2 seviyesine gelecek şekilde ülkenin lehine olmayan bir şekilde dönecek ve ülke refah seviyesi bu durumda TT2 dış ticaret hadlerin C2 kayıtsızlık eğrisine teğet olduğu noktada gerçekleşecektir. C2 kayıtsızlık eğrisi üzerindeki bir refah seviyesi durumu C1 seviyesinin altında yer aldığı için ülke refahı gerileyecektir.

Yoksullaştıran büyüme durumu gerçek hayatta sıkça rastlanılan bir durum olarak görülmez. Bunun sebebi ise talep koşullarının dünya seviyesinin üretim artışları düzeyinde bu sonucunu doğuracak nitelikte olması ve büyüme seviyesinin dünyada bunu dengeleyemeyecek kadar artmaması gibi nedenlerin birlikte ortaya çıkması gerekir⁸⁰.

2.5.4. Johnson Teoremi

H.G. Johnson büyümenin dış ticarete olan etkilerini incelerken, bunun üç biçimde kendini göstereceğinden bahsetmektedir. Bunlar teknik anlamda ilerleme, sermaye birikimi ve nüfus artışı şeklindedir. Burada önemli olan husus bu üç büyüme türünün hangi sektör veya bölgede çıktığı önemsizmeden her biri için ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğine ilişkindir. Johnson büyümenin ithal malları talebi üzerindeki etkilerinden yola çıkarak, ithal malı talebinin büyüme oranında yani ithal malları talebiyle ihraç malları arzının büyüme oranıyla aynı oranda artmasını *nötr büyüme*; büyüme oranından daha az oranda artmasını *içe yönelik büyüme* ve büyüme oranından daha çok oranda artmasını ise *dışa yönelik büyüme* olarak nitelendirmektedir. Bunlar belirleyen ise tam uzmanlaşma durumunda milli gelirin artmasına bağlı talebin gelir esnekliğidir. Ekonomi içerisinde emek faktörü bollamışsa, üretim artışı emek-yoğun kullanılan sektörde artacaktır. Tarım sektöründe bunun yoğun olarak kullanılacağı da varsayılacak olursa bu durumda tarımsal üretimde bir artış gözlemlenecek büyüme dışa yönelik olarak gerçekleşecektir. Sanayileşmiş ülkelerde ise bununla eş zamanlı olarak sanayi malları üretiminde bir gerileme gözlemlenecektir. Sermaye birikiminde artış olması durumunda ise bunun tam tersinin gerçekleşeceğine vurgu yapılmaktadır. Teknolojik gelişmenin hangi alanda ortaya çıktığına bağlı olarak ise ülkelerin sanayi mi yoksa tarım ülkesi mi olduğuna göre büyümenin yönü içe veya dışa yönelik olarak bir özellik gösterecektir.

⁸⁰ Seyidoğlu, 2013: 134.

Johnson iki ülkeli bir model kullanarak dış ticaret hadlerinin ne şekilde değişeceğini ve büyümenin yönünü ne şekilde tayin edeceğini ise şu şekilde modellemiştir;

$$R_{pm} = \epsilon_a R_a - \epsilon_m R_m / \eta_a + \eta_m - 1$$

R_{pm} , sanayi ürünlerinin nispi fiyat değişikliklerini; R_a , tarım ülkesi büyüme oranını; ϵ_a , tarım ülkesinin ithal mallara olan talebinin gelir esnekliğini; R_m , sanayi ülkesi büyüme oranını; ϵ_m , sanayi ülkesinin ithal mallara olan talebinin gelir esnekliğini; η_a , tarım ülkesinde ithal mallarına olan talebin fiyat esnekliğini ve η_m yine aynı şekilde sanayi ülkesindeki ithal mallara yönelik olan talebin fiyat esnekliğini ifade etmektedir. $\eta_a + \eta_m - 1$ esneklik faktörünü anlatır ve ihracat malı ucuzlayan ülkenin dış ticaret bilançosundaki düzelmeyi ifade eder. Dengeli büyümenin sağlanması için, karşılıklı dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren hiçbir ülkenin yararına veya zararına olacak şekilde etkilenmemesi gerekir. Bu durumda ise denge koşulu " $\epsilon_a R_a = \epsilon_m R_m$ " olarak ifade edilebilir⁸¹.

2.6. ULUSLARARASI TİCARET VE BÜYÜME STRATEJİLERİ

2.6.1. İthalat İkameci Büyüme Stratejisi (Import Substitution)

İthalat ikamesi, bir ülkenin geçmiş dönemlerde ithal ettiği malların bir kısmını veya tamamını ülke içerisinde üretmeye başlaması anlamına gelmektedir. İç piyasaya yönelik üretim ve yoğun korumacılık politikalarının kullanıldığı bir modeldir. İthalatın arza oranını veren belli bir zaman içerisindeki değişimini vermesi açısından dinamik olan ithal ikamesinin büyüklüğü, gerçekleştirilmesi beklenen ithalat ile gerçekleşmiş ithalat arasındaki pozitif farktan bulunabilir. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin temelinde, ithal edilen mallar nedeniyle yabancı üreticilerin elinde bulundurduğu piyasalardan devralarak, kotalar, kısıtlamalar ve tarifeler yoluyla yerel piyasanın korunması vardır⁸².

İthalat ikamesine yönelik olarak benimsenen büyüme stratejisi genellikle iki aşamada gerçekleşmektedir. Bu aşamalardan ilki, yurtdışında üretimi gerçekleştirilen ve yurtiçi piyasa kapasitesine dolduran tüketim seviyesine erişildiğinde sonlandırılması aşamasıdır. İkinci aşamada ise üretimi gerçekleştirilen ara ve yatırım mallarının yurtiçi pazarda gerçekleştirilmesini veya yurtiçi pazarın yanında üretimi dış pazarlara açmak şeklinde öngörülmektedir. Fakat bu noktada ara ve yatırım mallarını üretmek için yüksek maliyetli

⁸¹Erkök Yılmaz, 2010: 172.

⁸² Seyidoğlu, 2013: 540.

girdi arayışında olan üreticiler açısından yüksek maliyetlerle karşılaşmak kaçınılmaz olabilir⁸³. İthalat ikameci sanayileşme ve ticaret politikalarının cazip hale gelmesini sağlayan ise, yerli girişimcileri yurtiçi piyasalarda yerel olarak üretilmekte olan mallar için yeni pazarlar geliştirmeye zorlamak yerine onların mevcut olan piyasalarda daha etkin kılmaktır. Ayrıca, ithal edilen nihai mal ve hizmetleri ikame edecek şekilde yurtiçi piyasalarda katma değeri yükselterek, döviz tasarrufu sağlaması açısından doğrudan bir etkide bulunacaktır⁸⁴.

İthalat ikameci sanayileşme modelinin temel özellikleri kısaca, iç pazarın yani ulusal pazarın uluslararası rekabete karşı korunması, sanayi sektörüne yapılan yatırımların teşviki, kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından gerçekleştirilen ara mal üretim düzeyinin artırılması, gelir ve ücret politikaları ile iç talebin artırılması hedefleri yer almaktadır.

1929 Büyük Buhranın, muazzam bir talep yetersizliğine yol açması ve sonraki dönemde uluslararası ticaretin %30 civarındaki ciddi düşüşü, ülkelerin ithalat ve iç piyasalarının korumak için ithalat kota ve tarifeleri gibi uygulamaları devreye sokarak ekonomilerini korumaya yönlendirmesi, ithalat ikamesi büyüme stratejisinde dönüm noktası olmuştur⁸⁵.

İthal ikamesini ölçmek için geliştirilen iki yöntem bulunmakla beraber, ithal ikamesini ölçmek doğru ve akla yatkın sonuçlar vermez. Çünkü yurtiçi üretime bağlı olarak hesaplanan ithalat, talepte meydana gelen değişiklikler, fiili ithalatın azalması ve dış ticaret bilançosunu etkileyebilir. Buna göre basit anlamda ithalat ikamesi;

$$M_1^t = (1+d)M_0$$

$$M_1 = (1+m)M_0$$

$$\Delta M = M_1^t - M_1$$

$$\Delta M = (d - m)M_0$$

şeklinde formüle edilebilir. Burada M_0 , dönem başı fiili ithalatı; M_1 , dönem sonu fiili ithalatı; M_1^t , dönem sonu fiili ithalat tahminini; d , talep artış hızını; m , ithalat artış hızını ve sonuç olarak ise M_0 ithalat ikamesini bizlere verecektir. Bu hesaplama yönteminden de anlaşılacağı gibi ithalat ikamesi yurtiçi taleplerdeki artış hızı ile ithalat artış hızı arasındaki farkın, dönem

⁸³ Yapar Saçık, 2009: 164.

⁸⁴ Soligo ve Stern, 1965: 250.

⁸⁵ <https://www.investopedia.com/articles/investing/011416/exported-growth-strategies-through-history.asp> (erişim tarihi: 29.05.2018)

başı fiili ithalat ile çarpımı neticesinde elde edilecektir. Eğer $d > m$ ise o dönem için ithalat ikamesi gerçekleşmiş anlamına gelir⁸⁶.

İthalat ikameci politikaların genellikle, ekonomik etkinliklerin tarım ve madencilik gibi sektörlerde yoğunlaştığı ülkelerde görülür. Üretim yapısından kaynaklı ve kitlesel yoksulluğun hakim olduğu bu ülkeler, uluslararası ticaretin faydalarından yararlanabilmek adına bu üretim yapısını değiştirerek sanayileşmeleri gerekir. Çünkü son derece üretken durumda bulunan ve sanayileşme aşamasının üst seviyelerinde bulunan ülkelerin varlığı düşünüldüğünde, ithalatçı bir ekonomi anlayışından kurtulmak ve ithal edilen bir dizi ürünü üretecek yeni faaliyetler yapmaya odaklanmalıdır. Böylece ekonomik yapı değişerek gelişecek ve gelecek dönemlerde kalkınma ve büyüme hedeflerine katkıda bulunan uluslararası ticaret mümkün kılınacaktır. Yani dışa açık ve ihracatçı bir ekonomik yöntem benimsenecektir⁸⁷.

İthalat ikamesi sanayileşme ve ticaret politikaları, kaynak dağılımında etkinliğin sağlanamaması ve tüketici refahını düşürdüğü için kaynak israfı; toplam ithalat seviyesinden çok ithalatın bileşimini etkilediği için dışa bağımlılık; ihracat endüstrilerinin lehine olmayan bir şekilde çarpıklık; dışa bağımlılığın artması nedeniyle dış borç yükünün artışı ve artan işsizlik ile ülkeye yabancı bir sanayi yapısı oluşturması gibi birçok soruna neden olmaktadır⁸⁸.

2.6.2. İhracata Yönelik Büyüme Modeli (Export-Led Growth)

İhracata yönelik büyüme modeli, dış pazarlara odaklanarak üretim kapasitesine artırmayı hedefleyen bir büyüme ve kalkınma stratejisidir. Dışa açık büyümeye yönelik geliştirilen modeller, ithalat ikamesi büyüme stratejisinin yetersizliği karşısında yerini almıştır demek pek yanlış olmaz.

İhracata yönelik büyüme stratejilerinin önemli bir hale gelmesini esas nedeni, uluslararası ticarete açılan bir ekonominin, üretimde iş bölümü ve uzmanlaşmaya gidilmesini sağlamasının yanı sıra atıl halde bulunan kaynakların ülkede daha fazla üretim ve ticaret yapılmasını sağlayarak toplum refahını artırmasıdır. Dışa açılan ekonomiler, uluslararası teknoloji transferleri ile üretim yöntem, teknik ve kapasitelerini geliştirerek, yine dış

⁸⁶ Ertüzün, 1976: 155-156.

⁸⁷ Bruton, 1998: 3.

⁸⁸ Seyidoğlu, 2013: 543.

piyasalarla entegre olabilme imkânına sahip bulunur. Tüm bunların yanı sıra dış ticaret, piyasaların tekeli gücünü kırarak fiyatların tüketici lehine değişmesine neden olur⁸⁹.

İkinci Dünya Savaşının akabinde ortaya çıkan korumacılık politikaları yerini 1980’li başından itibaren ihracata dayalı büyüme modellerine bıraktığını görmekteyiz. Bunun nedeni ise özellikle Doğu Asya kaplanları olarak bilinen Hong Kong, Tayvan, Güney Kore ve Singapur’un 1960’lı yıllardan beri süregelen yüksek ve sürdürülebilir büyüme oranlarının bu şekilde ortaya çıkmasıdır. Bu dönemden sonra çoğu araştırmacı ve politika yapıcı için ihracata yönelik büyüme modeli ile ihracat yapmaya yönelik teşvikler, bilhassa gelişmekte olan ülkeler için geleneksel ve ortak bir akıl olarak kabul görmeye devam etmiştir⁹⁰. Asya Kaplanları, rekabetçi bir ihracat ortamı oluşturmak için düşük değerli bir döviz kuru belirlemiş, otomotiv ve elektrik- elektronik gibi sektörlerdeki rekabetçi yapının yabancı teknolojiler ile verimli bir şekilde kullanmışlardır. Tüm bunlar ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile desteklenmiştir⁹¹.

Doğal olarak, özellikle gelişmekte olan ülkeler, bu ve buna benzer örnekleri kendileri açısından da ekonomik büyüme ve kalkınmanın bir tetikleyicisi olarak görmeleri sonucu ekonomi politika ve stratejilerini ihracat ve dış ticarete açık olacak şekillendirmektedir.

Şekil 2.1: Dışa Açıklık Argümanları



Kaynak: Palley, 2011:4

⁸⁹ Sağlam ve Egeli, 2015: 516.

⁹⁰ Medina-Smith, 2001: 2.

⁹¹ <https://www.investopedia.com/articles/investing/011416/exportled-growth-strategies-through-history.asp> (erişim tarihi: 29.05.2018)

İhracata yönelik büyüme fikri, gelişmekte olan ülkeler için üç argüman üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki Hecksher-Ohlin-Samuelson tarafından geliştirilen faktör donatımına dayalı karşılaştırmalı üstünlüklere dayanır ve farklı sermaye-emek oranına sahip ekonomiler arasındaki ticaret kazançlarını gösterir. İkincisi, politik ekonomiden faydalanarak rant arayışını kontrol etmeyi anlatarak ithalat ikameci sanayileşmeye karşı çıkar. Sonuncusu ise büyüme için daha fazla verimlilik artışına sebep olan teknoloji ve bilgi yayılımına izin verecek şekilde ekonominin dışa açılmasının faydası şeklindedir⁹².

2.7. TÜRKİYE’DE VE DÜNYA’DA DIŞ TİCARET TRENDLERİ VE BÜYÜME POLİTİKALARINA YÖNELİK GELİŞMELER

Türkiye, 24 Ocak 1980 yılında dışa açık sanayileşme politikalarına geçme kararı aldıktan sonra dış ticaret işlemlerinin yoğun bir şekilde artışına bağlı olarak yıllar içerisinde ihracat ve ithalat oranlarında gözle görülür bir artış gerçekleşmiştir. 1980 sonrası dönemde, özellikle dış ticaret hacmi 10 milyar dolardan 390 milyar dolar seviyelerine gelmiştir. Yani Türkiye, dış ticareti içselleştirerek ekonomi politikalarının yönünü bu yönde düzenlemeye gayret etmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranının da 1980’li yıllardan sonra arttığı aşikârdır. Fakat bu oranın istikrarsız bir şekilde hareket ettiğini görmekteyiz ve %70 seviyesinin üzerinde pek kalamamıştır. 2017 TİM Ekonomi ve Dış Ticaret Raporuna göre, gelişen ve gelişmekte olan ülkelerin büyüme performansları farklılık göstermektedir. Büyüme performansı, özellikle 2008 krizi sonrası dünya ekonomisinin dengeli ve kalıcı olmasından ziyade daha istikrarsız bir büyüme düzeyi izlediği gözlemlenmiştir. Dünya ekonomisindeki yaşanan bu istikrarsız büyüme eğiliminin başlıca nedenlerini ise Çin ekonomisinde yaşanan yapısal dönüşümler başta olmak üzere, küresel mali piyasalardaki koşulların belirleyici etkileri, emtia ve özellikle enerji fiyatlarındaki düşüklüğün ülkelerin jeopolitik konumuyla alakalı olarak içinde bulunduğu siyasi ilişkiler göstermek mümkündür.

Küresel ve bölgesel ekonomik ilişkiler ışığında Türkiye, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 27790 sayılı ve 29 Ağustos 2018 tarihli “Dış Ticaret İstatistikleri Haber Bülteni” ne göre 2018 yılı Temmuz ayına ait geçici dış ticaret verileri incelendiğinde, ihracat oranını 2017 yılının aynı ayına göre %11,6 artarak 14 milyar 77 milyon dolara yükseltmiş, ithalat oranını ise %6,7 azalarak 20 milyar 59 milyon dolar seviyelerinde gerçekleştirmiştir. Tablo 2.1’de de görülebileceği gibi ihracatın ithalatı karşısına oranı ise %67,2 seviyesine gerilediğini

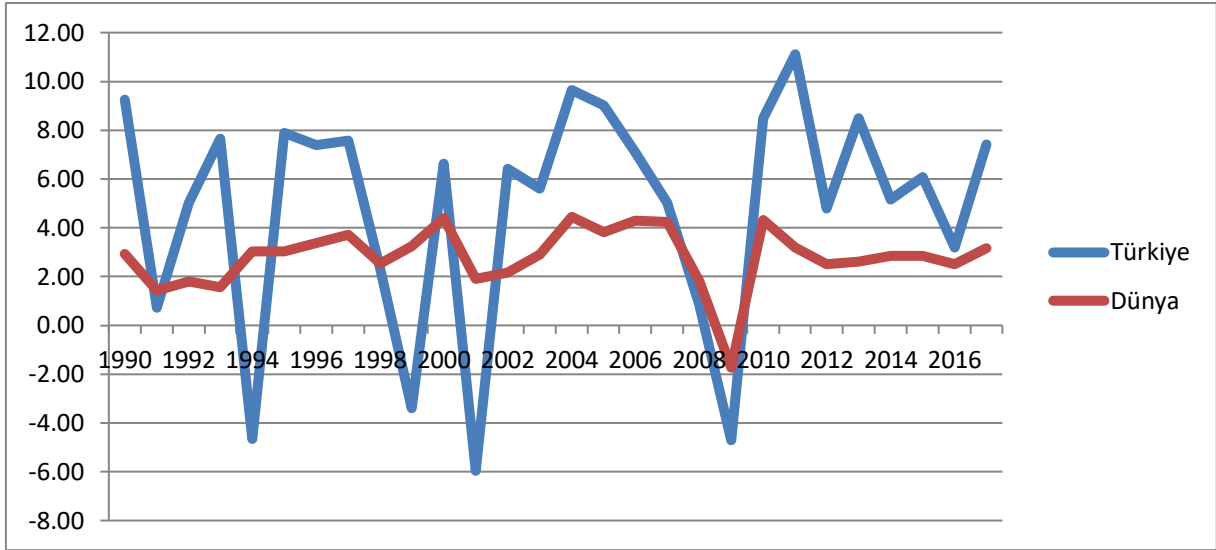
⁹² Palley, 2011: 4.

görmekteyiz. En çok ihracat yapılan ülkelerin başında Almanya, Birleşik Krallık ve ABD gelirken ihracatını en çok arttıran sektörler ise mücevher %177,2, çelik %43 ve yaş meyve ve sebze %10,2 oranında olacak şekilde gerçekleşmiştir. En fazla ihracat yapan sektörler ise otomotiv, hazır giyim ve konfeksiyon, kimyevi madde ve mamulleri ile çelik ve mücevher sektörleridir.

Teknoloji yoğunluğuna göre dış ticaret verileri incelendiğinde ise yine TÜİK bülteni incelendiğinde, Uluslararası Sanayi Sınıflandırması olarak bilinen ISIC Rev.3 sınıflaması içinde yer alan imalat sanayi ürünleri teknoloji yoğunluğuna göre dış ticareti oluşturmaktadır. 2018 Temmuz ayında ISIC Rev.3'e göre imalat sanayi ürünlerinin toplam ihracattaki payı %94,9'dur. Yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ihracatı içindeki payı %2,8, orta yüksek teknolojili ürünlerin payı ise %37,1'dir. İmalat sanayi ürünlerinin toplam ithalattaki payı ise %78 ve yine 2018 Temmuz ayında yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ithalatı içindeki payı %13,5, orta yüksek teknolojili ürünlerin payı ise %42,8 olarak gerçekleşmiştir.

Tüm bunların yanında son dönemlerde küresel anlamda ekonomik büyümeyi etkileyen bazı önemli olaylar yaşanmıştır. Bunların başında 2008 Mortgage krizi sonrası gelişmiş ülkelerin uyguladığı düşük faizli genişletici para politikaları gelmektedir. Ayrıca Çin'in iç piyasalara yönelik uyguladığı politikaları ihracat ve yeni yatırımlara dayalı ekonomik büyüme anlayışının daha önüne koyması, kendisi ile ticari ve ekonomik bağlantı seviyesi yüksek olan ülkelerin büyüme performanslarını da olumsuz etkilemiştir. Büyük Britanya'nın Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı alması yani Brexit ve Donald Trump'ın Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni başkanı seçilerek sunduğu ve "Trumpeconomics" diye tabir edilen politikaları beklentilerin aksine yaşanan ekonomik gelişmeler dünya piyasalarda yaşanan son döneme damga vuran gelişmeler olarak dikkat çekmektedir.

Grafik 2.3: Türkiye’de ve Dünya’da Büyüme Oranları, 1990-2017 (Yıllık %)

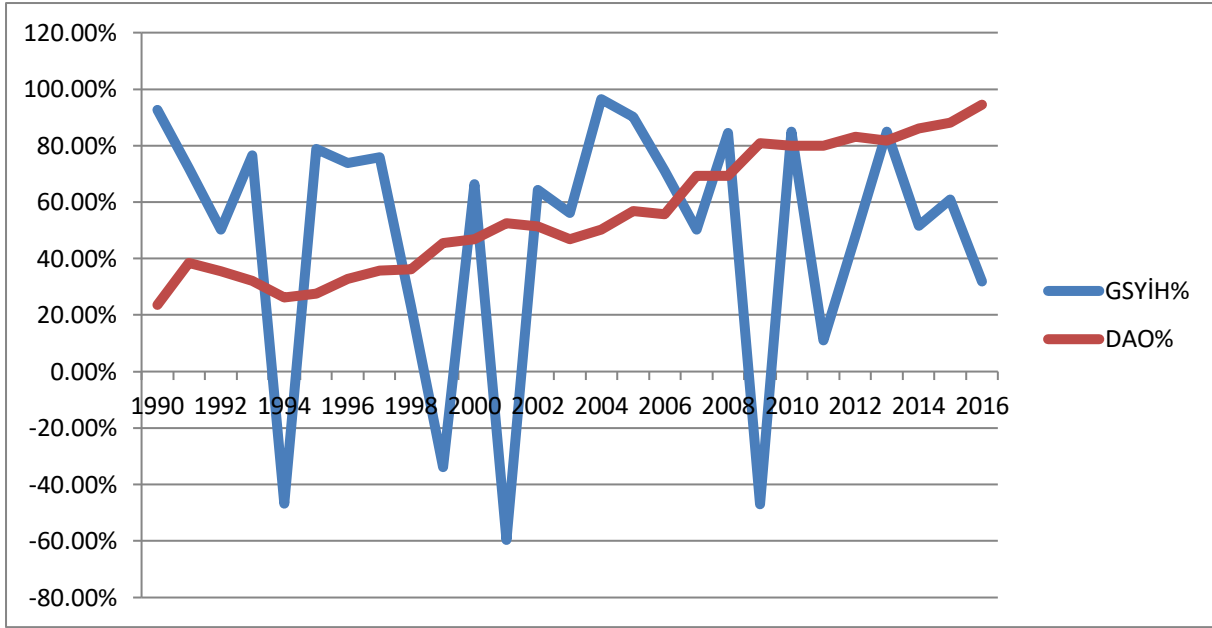


Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından alınan veriler ile düzenlenmiştir.

Grafik 2.3 incelendiği zaman büyüme oranlarının, Türkiye ekonomisi açısından özellikle kriz dönemlerinde negatif bir seyir izlediği görülmektedir. Bununla birlikte dünya ekonomisinin küresel bir bütün olarak ele aldığımızda ise genel anlamda ekonominin durgunluk ve kriz dönemlerinde büyüme performansının yavaşladığını fakat çoğu zaman pozitif anlamda büyümeye devam ettiğini görmekteyiz.

Uluslararası ticaret açısından ise küresel piyasalarda yaşanan genel eğilimler yukarıda anlattığımız olaylar ile bağlantılı olarak bazı değişimler göstermektedir. Özellikle mal piyasasındaki talep düşüklüğü ve içe yönelen ekonomi politikaları ile korumacılık uygulamalarındaki artış, dış ticaret anlaşmalarının azalması tedarik zincirinde yaşanan zayıflık, atıl kapasitelerin yatırım talebi ve yatırım malı eğilimini azaltması, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik performansında gözlemlenen gerilemeler, yine Çin'in dünya ekonomilerinin etkileme gücü gibi nedenlerden dolayı dünya mal ticaretinde son dönemlerde bir yavaşlama ve performans düşüklüğü ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında ise Grafik 6'da da görebileceğimiz gibi dünya mal ve hizmet ihracat ve ithalatının yıllar içerisindeki artış ve azalış oranları birbirine paralel bir seyir izlemektedir.

Grafik 2.4: Türkiye’de Büyüme ve Dışa Açıklık, 1990-2016 (%)



Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından elde edilen veriler ile düzenlenmiştir.

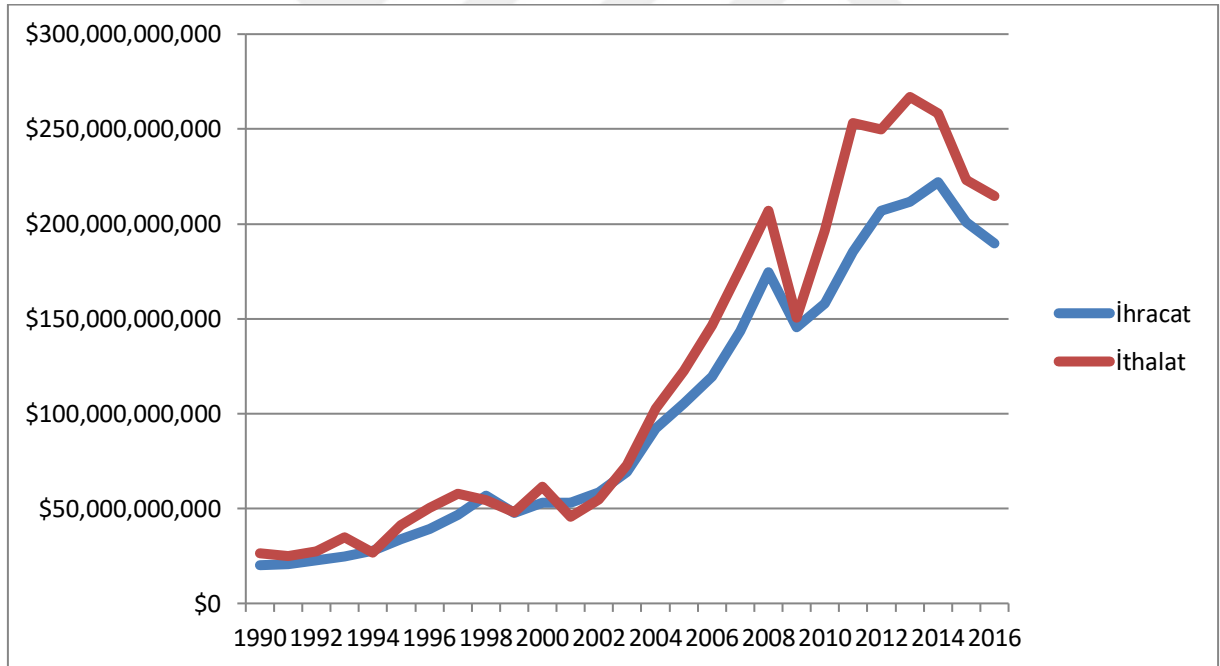
Türkiye dış ticaret rakamları yukarıda değindiğimiz küresel gelişmeler ışığında ve yıllar bazında incelendiğinde, örneğin 2008 krizinde olduğu gibi, dış dünyada yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konum itibarıyla komşu ülkelerde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler ile birlikte kendi iç piyasasına yönelik olarak izlediği ekonomi politikaları dış ticaretin önemli belirleyicileri olmuştur. Türkiye ekonomisine dair mal ve hizmet ithalat ve ihracatının gösterildiği Grafik 2.4 incelendiğinde özellikle 1990-2002 arası dönemde siyasi belirsizliklerin ve hükümetin kurulamadığı dönemlerde büyüme oranları istikrarsız bir yol çizerken, dış ticaretin GSYİH'den aldığı payı ifade eden dışa açıklık oranı düzeylerinin ise istikrarlı bir şekilde artmaya devam ettiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte 2002 yılından sonra uygulanmaya başlayan örtülü enflasyon politikası ile birlikte siyasi belirsizlik ortamının başındaki kara bulutların dağılması ile ithalat ve ihracat miktarları artış göstermiştir. Ancak özellikle kriz dönemlerinde durgunlaşan ekonominin büyüme oranlarındaki artışın seviyesi ise sert düşmektedir. Bu bize yapısal anlamda daha kuvvetli politikalar izlenmesi gerektiği ifade etmektedir.

Dış ticaret işlemleri çerçevesinde 2016 yılına gelindiğinde ise ihracat seviyemizin 142,5 milyar dolar civarında seyrettiğini görmekteyiz. Bir önceki yıla göre bu oran %0,9 azalmış olsa da bu durum küresel ticaretteki gelişmelere paralel olarak yaşanmıştır. Ayrıca şunu belirtmekte fayda vardır ki, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin uluslararası piyasalardaki fiyatları ve hacmi etkileme gücü düşük olduğundan küresel gelişmelerden

kolayca etkilenebilmektedir. İhracatımızın bu dönemde milli gelirden aldığı pay ise %16,6 olarak gerçekleşmiştir. Dünya mal ticareti değer bazında %3,2 küçülürken Türkiye’de ise bu azalma oranı yukarıda da değindiğimiz gibi %0,9 ile gerçekleşmiştir. Yani dünya mal ticaretinin yıl içerisindeki performansından daha iyi bir performans göstermiştir. Bununla birlikte dünya mal ihracatı içerisinde aldığımız pay %0,89 ile otuz birincisırada yer almamızı sağlamıştır.

Ekonomik faaliyet alanlarına göre, imalat sanayimizin ihracattan aldığı pay en yüksektir ve bu oran %93,7’dir. İmalat sanayini ise %3,8 ile tarım ve ormancılık faaliyetleri takip etmektedir. Mal grupları içerisinde, ara malı ihracatı yine toplam mal ihracatı içindeki payı %46,9, tüketim mallarının payı %41,3 ve yatırım mallarının payı ise %11,2 olmuştur. Tüm bu ihracat faaliyetleri döviz türlerine göre incelendiği zaman ise Türk lirası kullanım oranı %5,5 şeklinde gerçekleşmiştir. Avro %48,2 ve dolar ise %42,6 ile ihracat işlemleri içinde en çok kullanılan döviz türleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 2.5: Türkiye Mal ve Hizmet İhracat ve İthalatı, 1990-2016 (Milyon \$)



Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından alınan veriler ile düzenlenmiştir.

1980 yılından sonra, ithalat ikameci sanayileşme politikasından vazgeçilerek dışa açık bir sanayileşme ve büyüme politikasının belirlenmesi neticesinde dış ticaret rakamlarının arttığını görmekteyiz. Özellikle dış ticaret hacmi bu dönemde önemli ölçüde artarken dış ticaret dengesinin ise sürekli ve artan oranda olarak açık vermektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı yine istikrarsızdır ve %70 eşliğini pek geçememektedir. Fakat son dönemde bu

oranın daha tutarlı hareket ettiği aşikârdır. Yani bu oranlarda büyük değişimler ve farklılıklar yaşanmamaktadır.

Tablo 2.1: Türkiye’de Yıllara Göre Dış Ticaret Verileri, 1980-2017 (Bin \$)

Yıllar Years	Dış Ticaret Dengesi Balance of foreign trade Değer Value	Dış Ticaret Hacmi Volume of foreign trade Değer Value	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı Proportion of imports covered by exports (%)
1980	- 4 999 242	10 819 486	36,8
1985	- 3 385 367	19 301 386	70,2
1990	- 9 342 838	35 261 413	58,1
1995	- 14 071 970	57 346 052	60,6
2000	- 26 727 914	82 277 727	51,0
2005	- 43 297 743	190 250 559	62,9
2010	- 71 661 113	299 427 551	61,4
2015	- 63 395 487	351 073 230	69,4
2016	- 56 088 651	341 147 819	71,8
2017	- 76 806 711	390 792 592	67,1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK

Tablo 2.1 incelendiği zaman, 24 Ocak 1980 kararları sonrasında ekonomide uygulanan yapısal ve stratejik değişimler ile birlikte dış ticaretin seyrini şu şekilde yorumlamak mümkündür. 1980 sonrası dönemde dış ticaret hacmi sürekli olarak artış göstermesine rağmen dış ticaret dengesi ise sürekli ve artan oranda açıklar vermeye devam devam etmiştir. Bunun içerdiği anlamı ise şu şekilde analiz etmek gerekir; ihracat ve ithalat oranlarımız son 38 yıl boyunca artmıştır fakat bu artış istikrarlı değildir. Çünkü ihracatın ithalatı karşılama oranına dikkat etmek gerekirse dönemler arasında bu noktada bir istikrarsızlık göze çarpacaktır. Bunların yanı sıra dış ticaret dengesinin milli gelirimize oranı 2016 yılı itibariyle %6,5 olarak, dış ticaret hacminin milli gelire oranı ise %39,1 olarak gerçekleşmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK BİR İNCELEME: TÜRKİYE ANALİZİ

Çalışmamızın bu kısmında, uluslararası sermaye hareketleri çerçevesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme ile olan ilişkileri, Türkiye ekonomisi için belirlenen dönem aralığındaki zaman serilerinden yararlanarak ekonometrik bir açıdan incelenecektir. Özellikle ekonomik büyüme üzerinde, ticaret hacmi ve kapasitesi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri ele alınarak, bu üç parametrenin karşılıklı ilişkilerine de değinilmiş ve anlamlılıkları test edilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak, daha önce bu ve buna benzer çalışmalara dair literatür taramasına yer verilmesinin ardından veri seti tanımlanmış olup, daha sonra ise model ve yöntemi belirleyerek çalışmamızın sonuçlarını irdelenmiştir.

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ticaret ve büyüme ilişkisine yönelik olarak literatürde, özellikle son 60 yıl içerisinde çok önemli çalışmaların gerçekleştirildiğini ve bu makroekonomik parametreler arasındaki ilişkilerin azımsanamayacak derecede birbirini etkilediğini görmekteyiz. Geçmiş dönemlerde yapılan ampirik çalışmalar, bu ilişkileri somut olarak gözler önüne sererek bu alana doğru ilginin artmasını sağlamıştır. Özellikle 1929 Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde uluslararası ekonominin etkinliğini arttırmak amacıyla önemli konferanslar düzenlenerek çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Bunlarından en önemlisi kuşkusuz dünya ödeme sistemlerini yeniden düzenleyen 1944 Bretton Woods Konferansı olup, imzalanan Uluslararası Para Sözleşmesi ile uluslararası para sisteminin revize edilmesidir. Uluslararası para sisteminin revize edilmesi demek sermaye akımlarının hızlı ve etkili bir biçimde ulus üstü bir hüviyete kavuşması anlamına gelir. Dolayısıyla gerek doğrudan yabancı sermaye hareketlerine ilişkin gerekse üretimin küreselleşmesi anlamında en ciddi çalışmaların bu süreçten sonra gerçekleştiği görülmektedir. Hymer, Dunning ve Kojima gibi akademisyenlerin sermayenin ve üretimin mobilitesine dair yaptıkları bölgesel ve küresel ölçekli çalışmalar bu sebeplerden dolayı alanında öncüdür.

O'Sullivan (1993), iki aşamalı En Küçük Kareler (2SLS) yöntemini kullanarak , devlet teşviklerindeki mali teşviklerin, özel DYY arzını açıklamadaki önemini, DYY'nin yerli

sermaye yaratmada ki önemini, yabancı sermayeli şirketlerin ihracat yönelimini, mal ihracatının büyümesi için tatmin edici bir açıklama sağlaması ve Birleşik Krallıktaki pazar büyüklüğü ve erişilebilirliğinin İrlanda Cumhuriyetinin ihracat seviyesini ne şekilde etkilediği gözlemek amacıyla hazırladığı çalışmasında, 1960 – 1980 dönemini incelemiş ve DYY'nin ihracatı etkilemesi bakımından pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Lin (1995), modellemesini En Küçük Kareler yöntemi kullanarak test ederek, Tayvan ekonomisi için DYY'nin ticaret ve politik müzakere adına bazı sonuçlar ortaya koymak amacıyla ikili ticaret etkisini dört Asya ülkesi ile birlikte incelemiştir. Çalışmanın neticesinde karşılıklı olarak pozitif bir ilişki tespit etmiş ve dünya ticaret teşvikinin ve artışının DYY'nin lehine olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç O'Sullivan'ın çalışmasıyla paralellik göstermektedir.

Stone ve Jeon (2000), doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ticaret ilişkisine yönelik olarak hazırladıkları çalışmada, Asya-Pasifik ekonomilerinde DYY ile ticaret arasındaki ilişkiyi kesitsel olarak ortaya koymayı amaçlamışlardır. 1987 – 1993 dönemi için seçilmiş ülkelere yönelik olarak, iki taraflı ticaretin çekim modeli çerçevesinde yaptıkları inceleme sonucunda ticaret ile DYY arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin yanı sıra, bir tamamlayıcılık ilişkisinin mevcut olduğunu ortaya koymuşlardır.

Pantulu ve Poon (2003), ABD ve Japonya'dan elde ettikleri verilerle, Johanson ve Westin (1994) tarafından geliştirilen mekânsal yakınlık modeliyle yaptıkları çalışmada, DYY'nin uluslararası ticaretin ikamesi mi yoksa tamamlayıcısı mı olduğunu test etmiştir. Gerek ABD gerekse Japon ekonomileri için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ülkelerin ithalat ve ihracatları üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişki ve DYY'nin uluslararası ticaretin ikamesinden daha çok tamamlayıcısı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Makki ve Somwaru (2004), seçilmiş bazı gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi teşvik etmede doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ticaretin etkisi ölçme amacıyla hazırladıkları çalışmada DYY ile dış ticaret arasında güçlü ve pozitif bir ilişki bulmuşlardır. 66 gelişmekte olan ülke için enine kesit verileri kullanılarak, Borensztin, Gregorio ve Lee'nin çalışmalarının genişletildiği bu incelemede beşeri sermayeye ek olarak ticaret ve yerli yatırımların da DYY ile olan etkileşimi açıklanmıştır. Nihayetinde DYY ve ticaret, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesine katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Pacheco-Lopez (2005), 1989 yılında Meksika’da doğrudan yabancı yatırım liberizasyonunu sağlayan yasal düzenlemelerin, DYY ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla bir çalışma hazırlamıştır. 1970 ile 2000 dönemini kapsayan ve yıllık veriler kullanılarak oluşturulan çalışma, Granger nedensellik testi ile analize tabi tutulmuş ve sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Mangalhaes ve Africano (2007), Portekiz ekonomisi için, ithalat ve ihracat ile doğrudan yabancı sermaye giriş ve çıkışları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bir panel data analizine modifiye edilmiş çekim modeli denklemi uygulanarak test edilen çalışmada yıllık veriler kullanılarak 1995 – 2000 dönemi gözlemlenmiş ve sonuç olarak DYY girişi ile ticaret arasında tamamlayıcı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Alagöz, Erdoğan ve Topallı (2008), DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye örneği çerçevesinde ele almışlardır. 1992 ile 2007 dönemini kapsayan çalışmada ADF birim kök testi ile serilen durağan olup olmadığı, Granger nedensellik analizi ile ise yönü test edilmiş ve ne doğrudan yabancı sermaye yatırımlardan büyümeye, ne de büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru karşılıklı ve anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Fakat esneklik katsayısı incelendiğinde ise miktarsal büyüklüklerdeki artışın ekonomik büyümeyi net bir şekilde olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir.

Altıntaş (2009), Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye girişi ile ithalat ve ihracat arasında uzun dönemli ve nedensellik ilişkisinin varlığının test etmek amacıyla hazırladığı çalışmasında 1996-2007 dönemlerini kapsayacak şekilde 3 aylık veriler kullanılarak hazırladığı çalışmasında, çok değişkenli VAR yöntemi ve Granger nedensellik testleri ile Pacheco-Lopez (2005) yöntemine uygun olarak geliştirdiği modeli test etmiştir. Sonuç olarak ise Türkiye’de uzun dönemde ithalat artışının DYY’ye, DYY artışının ise ihracata yol açtığını gözlemlemiştir.

Hailu (2010), 1980 ile 2007 yılları arasında Afrika ülkelerinin DYY ile ithalat ve ihracat dengesi arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla, 16 Afrika ülkesi için elde edilen veriler aracılığıyla üç model belirlemiştir. Veriler En Küçük Kareler Kukla Değişkeni (LSDV) regresyon yöntemiyle test edilmiş ve sonucunda üç modele ilişkin anlamlı ve pozitif bir sonuç bulunmuş, DYY artışlarının ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir.

Collie (2010), çok taraflı ticaret liberilizasyonunun hem dünya ticaret hacmi hem de DYY miktarlarındaki artışa yol açtığı paradoksunu açıklamak amacıyla, Cournot düopol modelini kullanmıştır. Burada iki bölge, dört ülke ve bu bölgelerde bulunan batık maliyetli iki şirket varsayımı ile oluşturduğu çalışmada, bölgesel ulaşım maliyetlerinin yüksek olarak gerçekleşmesinin dünya ticaret hacmini artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Yani doğrusal bir bağlantı mevcuttur.

Göçer, Bulut ve Dam (2012), DYY'nin Türkiye ihracat performansına etkilerini 2000-2010 dönemi için aylık veriler kullanarak test etmişlerdir. Bu çalışma sonucunda, sınır testi yaklaşımıyla yapılan analizde eş bütünleşme ilişkisi bulunamamış, Engle-Granger ve Johansen yöntemiyle yapılan analizde ise eş bütünleşme ilişkisi bulunmuş ve serilerin uzun dönemde aynı yönde hareket ettiği saptanarak uzun ve kısa dönemlere ilişkin analizler gerçekleştirilmiştir. Uzun dönemde DYY'de meydana gelen artışın ihracatı arttırdığı, kısa dönemde ise ihracatı bir dönem gecikmeli olarak pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Kim, Lin ve Suen (2013), ticaret ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yurtiçi yatırım üzerindeki etkisinin bir ülkenin sosyal yeterliliğine bağlı olup olmadığını araştırmak amacıyla, tek ve iki değişkenli modellere doğrusal olmayan eşik regresyon modeli geliştirmişlerdir. 85 ülke için kesitsel veriler uygulayarak hazırladıkları çalışma neticesinde, ticaret, yüksek gelirli ülkeler için faydalı iken, DYY düşük gelirli ülkelerde beşeri sermaye ve kırılgan finansal sistemler açısından faydalı ancak yurtiçi yatırımlar açısından olumsuz olarak değerlendirilmiştir.

Wagner (2014), ihracat ve emek verilerini kullanarak, olağan EKK, dağılım regresyonu ve MM-regresyon testleri ile modelleri tahmin ettiği çalışmasının amacı, yüksek seviyede gelişmiş bir ülkeden hizmet firmalarında verimlilik ve ihracat ve DYY arasındaki ilişkinin düzeyleri ile uluslararası firmaların faaliyet düzeylerini gözlemlemektir. Nihayetinde, DYY'ye sahip olan firmaların ihracat yapan firmalardan daha az üretken olduğu ve üretim hiyerarşisi düzeninin hizmet sektöründeki firmalar arasında olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Taşpınar (2014), Türkiye'yi baz alarak gelişmekte olan ülkeler için reel gelir büyümesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve yurtiçi tasarruflar arasındaki uzun dönemde ne tür ilişkilerin olduğunu, sınır testleri, hata düzeltme modelleri ve Granger nedensellik testleri kullanarak incelemiş ve Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlardaki ve yurt içi tasarruflardaki değişikliklerin reel gelirden değişiklik yaptığı sonucuna ulaşmıştır.

Üçer (2017), son dönemlerde dış sermaye yatırımı çekmekte olan 20 gelişmekte olan ülke için, kurumsal göstergelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile olan ilişkisini incelemek amacıyla 1990 – 2014 dönemine ait kurumsal kalite endeksi oluşturularak hazırladığı çalışmada, kurumsal kalite endeksinin uzun dönemde DYY’yi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Çalışma içerisinde kullanılan metodoloji ise yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri ile Westerlund (2007) ECM eş-bütünleşme testidir.

Hüseyini (2017), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ihracatlarının sofistike değeri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu gözlemlediği çalışmada, BRICS ülkeleri ile Türkiye incelenmiştir. 142 ülke ve 717 ürün grubundan oluşan ihracat verilerinden oluşturulan endeks ile BRICS ve Türkiye verileri ile ihracatın sofistike değeri üzerinde durulmuştur. Çalışma yöntemi ve bulguları itibarıyla Üçer’in (2017) çalışması ile paralellik göstermektedir.

Erdoğan (2017), doğrusal regresyon analizi ve ARDL model tahmini ile 1980-2012 yıllarını kapsayan, dört Latin Amerika ülkesi ile Türkiye’yi baz alan çalışmada, DYY ve makroekonomik belirleyiciler arasında kısa ve uzun dönemde ilişkinin varlığını göstermeyi amaçlamıştır. Türkiye dışında Latin Amerika ülkelerine yönelik olarak gerçekleşen DYY girişlerinin dış ticaret amacıyla gerçekleştiği sonucuna ulaşmıştır.

Literatür geçmişi incelediğimiz zaman, uluslararası sermaye hareketleri ile uluslararası ticaret arasındaki çalışmalar üzerine onlarca çalışma bulunduğu görmekteyiz. Bununla birlikte ticaret ve sermaye ilişkisine dair tüm bu çalışmaların son dönemlerde yoğunlaşması, “sermaye” kavramının ve dünya sermaye hareketlerinin son yıllarda ne kadar ön plana çıktığını görmemiz açısından oldukça önemlidir.

3.2. EKONOMETRİK BİR İNCELEME

3.2.1. VERİ SETİ

Analiz çerçevesinde kullanacağımız değişkenler 1990 – 2016 dönemini kapsayan yıllık veriler şeklindedir. Veriler, Dünya Bankası (World Bank), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) veri tabanlarından elde edilmiştir. Analizlerimizde kullanmış

olduğumuz değişkenlerimizin ait olarak kullanılan simgeler ile hangi kaynaktan elde edildikleri Tablo 3.1’de gösterilmiştir.

Tablo 3.1: Verilerin Tanımlanması

DÖNEM: 1990-2016 (YILLIK VERİLER)			
DEĞİŞKENLER	AÇIKLAMA	KAYNAK	BİRİM
FDI _{in}	DYY Girişleri	UNCTAD	Milyon Dolar (\$)
FDI _{out}	DYY Çıkışları	UNCTAD	Milyon Dolar (\$)
CPI	Enflasyon Oranı	Dünya Bankası	Oransal (%)
GDPCAP	Kişi Başına Düşen GSYİH	Dünya Bankası	Dolar (\$)
RD	AR-GE Harcamaları (% GSYİH)	Dünya Bankası	Oransal (%)
DAO	Dışa Açıklık Oranı (Dış Ticaret parametrelerinin GSYİH’ya oranı)	Dünya Bankası	Oransal (%)
FAİZ	Faiz Oranı	TCMB - EVDS	Oransal (%)
REEL	Reel Efektif Döviz Kuru	TCMB - EVDS	Oransal (%)
UNEMP	İşsizlik Oranı	Dünya Bankası	Oransal (%)

FDI_{in} olarak simgelenen değişkenimiz DYY girişlerini (FDI Inflows) ifade etmektedir. Aynı şekilde FDI_{out} ise DYY çıkışlarını (FDI Outflows) anlatmaktadır. Tanım itibariyle DYY, yatırımcının yerleşik bulunduğu olduğu ekonomi dışındaki bir ekonomide bir işletmenin yönetimini kontrol ettiği veya yönetiminde söz sahibi olduğu uzun vadeli bir yatırım şeklidir. Doğrudan yabancı yatırımda, yatırımcının işletmenin sermayesinde %10 veya daha fazla paya sahip olması veya yönetimde söz sahibi olması esastır. Her iki değişkende bölgeler ve ekonomiler itibariyle ele alınmış olup ABD doları cinsinden ifade edilmektedir.

CPI olarak temsil edilen değişken ise Tüketici Fiyatları Endeksini (Customer Prices Index) yani enflasyonu ifade etmektedir. Fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış eğilimi olarak tanımlanan enflasyon, tüketici ve üretici fiyatları üzerindeki gelişmeleri göstermektedir. TÜFE, enflasyon oranını hesaplamak için kullanılan bir araçtır ve tüketici tarafından satın alınan mal ve hizmetlerin değerini ve değişimini ölçmektedir. TÜFE hesaplanırken ilk olarak, ülkenin genelini temsil eden bir örnek kitlenin bir yıl içinde mal ve hizmetlere yaptığı harcamalar derlenmektedir ve bu derleme genellikle Laspeyres formülü kullanılarak yapılır. Burada değişkenimiz yine tüketici fiyatları üzerinden yıllık yüzde değişimi ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

GSYİH, bir ülkenin sınırları içinde belli bir dönemde üretilen katma değerleri ifade eder. Başka bir deyişle tüm yerleşik üreticilerin ekonomideki artı ürün vergileri ve ürünlerin değerine dahil edilmeyen sübvansiyonların eklediği brüt katma değerlerin toplamıdır. Üretilen varlıkların amortismanı veya doğal kaynakların tükenmesi ve bozulması için kesintiler yapılmaksızın hesaplanır. GDPCAP (Gross Domestic Product) yani kişi başına düşen GSYİH olarak analize dahil edilen değişenimize yönelik dolar rakamları, tek yıla ait resmi döviz kurları kullanılarak yurtiçi para birimlerinden dönüştürülür. Resmi döviz kurunun fiili döviz işlemlerine uygulanan oranı yansıttığı birkaç ülke için alternatif bir dönüşüm faktörü kullanılmaktadır.

AR-GE, yani araştırma-geliştirme, üretim sürecinden daha efektif faydalanabilmek ve yeni bilimsel ve teknik gelişmeleri sürece dahil edebilmek ve bilgi birikimini artırmak için, sistematik bir şekilde yürütülen, ve AR-GE süreci sonucunda elde edilen bulguların en faydalı şekilde yeni uygulamalarda kullanımı ifade eder. Aynı zamanda GSYİH'nın yüzdesi olarak ifade edilen AR-GE (Research and Development, R&D) konusundaki iç harcamaları ifade etmektedir. Bunlar işletme, devlet, yükseköğretim ve kâr amacı gütmeyen özel kuruluşlar olmak üzere dört ana sektörde sermaye yatırımlarını ve cari harcamaları içermektedir. AR-GE, temel araştırmayı, uygulamalı araştırmayı ve deneysel gelişmeyi kapsar.

Dışa açıklık oranı (DAO), analiz çerçevesinde dış ticaretin, GSYİH payı olarak ölçülen mal ve hizmet ithalatı ve ihracatının toplamını ifade eden oransal bir değeri anlatmaktadır. Bu oran, ülkeler arasında, o ülke ekonomilerinin dış ticarete açıklığını ifade etmek için Dünya Bankası tarafından hesaplanan bir değerdir.

Faiz oranı (Interest Rate) üretim faktörlerinden sermayenin elde ettiği getiridir. Diğer bir ifade ile paranın kullanım bedelini anlatır. Analiz çerçevesinde kullanılan faiz oranları, bankalarca TL üzerinden açılan mevduatlara uygulanabilecek maksimum faiz oranlarının haftalık ağırlıklı ortalamasını 3 aya kadar vadeli ve yüzde akım olacak şekilde içermektedir. Ancak burada hesaplamalarda gidilen değişiklikler neticesinde 2002 yılına kadar olan veriler ile 2002 yılından sonra kullanılan veriler arasında kısmi farklılaşmalar mevcuttur.

İşsizlik oranı, işsizlerin ve aktif olarak iş arayan kişi sayısının işgücüne oranı olarak tanımlanmaktadır ve işsizlik tanımlamaları ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Burada UNEMP olarak simgeleştirdiğimiz işsizlik oranı ise ulusal tahmin olarak aynı tanımlama içerisinde ele alınmıştır.

Son olarak REEL olarak simgeleştirilen reel efektif döviz kuru, nominal efektif döviz kurunun ülkeler arasındaki nispi bir fiyat veya TÜFE veya GSYİH deflatörü gibi bir maliyet ölçütü ile düzeltilmesini ifade eder. Buradaki reel efektif döviz kuru TÜFE bazlı olup, 1990 ile 2002 yılları arasında 1995 yılı baz alınarak, 2003 yılından günümüze ise 2003 yılı baz alınarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Tablo 3.2: Değişkenlerin İstatistiki Özeti

Dönem	1990-2016				
Değişken	Gözlem	Ortalama	St. Sapma	Min.	Max.
GDP	27	6616.532	3708.309	2270.34	12542.72
FDİin	27	7190.847	7475.12	608	22047
FDİout	27	1418.216	1705.951	14	6670.45
RD	27	0.5583333	0.220708	0.236	0.945
UNEMP	27	8.976296	1.516307	6.49	12.55
CPI	27	39.38823	33.52903	6.250977	106.2627
DAO	27	44.89492	6.866413	30.47601	54.97032
FAİZ	27	42.54975	31.42716	7.738654	105.56
REEL	27	125.8607	15.01488	95.7	158.119

Tablo 3.2’de ele alınan değişkenlere dair gözlem sayısı, ortalamaları, standart sapmaları ile minimum ve maksimum değerleri verilmiştir. Minimum ve maksimum değerler arasındaki fark açıklığı geniş olduğu ve zaman serisi ilk bakışta göze çarpan bir trende sahip olduğu için durağanlık sınavasının gerekliliği uygun bulunmuştur. Kullanılan tüm veri seti EK-1’de sunulmuştur.

3.2.2. MODEL VE YÖNTEM

Bu kısımda, tanımladığımız veri setleri üzerinden yola çıkarak, bu seti oluşturan değişkenlere ilişkin analizler aşağıda anlatılan şekilde sırasıyla 1990-2016 dönemi için yıllık veriler kullanılmıştır. Bu sayede incelememiz içerisinde yer alacak olan makro büyüklüklerin uluslararası ticaret ve büyüme ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri belirlenmiş ve incelemeye dahil edilen veriler karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. Bunun için öncelikle zaman serilerinin durağanlıkları ADF ve PP birim kök testleri ile incelenmiş ardından Granger nedensellik ile ilişkinin yönü tayin edilmiştir. Daha sonra ekonomik büyümenin yani kişi başına düşen GSYİH’nın değişkenler ile arasında kısa ve/veya uzun dönemli ilişkiler içerip içermediğini incelemek amacıyla ise Johansen eş-

bütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Testi gerçekleştirilerek sonuçlar ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.

3.2.2.1. Durağanlık ve Birim Kök Testleri

Durağan (Stationary) olasılıksal süreçler, zaman serilerinin tahlil edilmesi noktasında özel öneme sahiptir. Zaman içerisinde ortalaması ve varyansı değişmemesinin yanında iki dönem arasındaki kovaryansın da gözlemlenen döneme değil de dönemlerin arasındaki uzaklığa bağlı olduğu süreçtir. Y_t gibi bir seri tanımlanır ve

$$\text{ortalama} = E(Y_t) = \mu,$$

$$\text{varyans} = \text{var}(Y_t - \mu)^2 = \delta^2$$

$$\text{kovaryans} = \chi_k = E((Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu))$$

olduğu varsayımı kabul edilirse, başlangıç noktası t 'den $t+k$ 'ye getirildiği zaman eğer “Y” durağan ise Y_t ve Y_{t+k} serilerinin ortalama (E), varyans (var) ve kovaryanslarının (cov) aynı olması durumunda serilerin zamandan bağımsız ve durağan olduğu kabul edilir⁹³. Bu noktada eğer durağan olmayan zaman serileri ile karşılaştırılması durumunda ise yapılan regresyon incelemesinin gerçekçi olmadığı ve soyut ilişkileri göstereceğini bilmekte fayda vardır. Seriler arasında durağanlık saptanamaması, ilişkinin anlamlı olmasa dahi anlamlıymış gibi bir sonuç edinmemize sebep olacaktır. Zaman serilerinin durağan olmamasının nedenleri ise deterministik ve stokastik olarak ifade edebileceğimiz trendlerdir.

Değişkenler durağan değil ise serilerin birim kök (*unit root*) içerdiği kabul edilir. Bu durumda ise seriler durağan hale gelene kadar alınan farklar birim kök sayısını bize verecektir. Birim kök testlerin önemi, kullanılan zaman serileri üzerindeki trend veya mevsimsel etkinin görüldüğü ve durağan olmayan bu serileri durağan hale getirmeye yaramasıdır. Birim kök sınaması için;

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

Modelinde u_t , klasik varsayımlarla uyumlu, σ^2 varyansı değişmeyen ve ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimini ifade etmektedir. Y_{t-1} katsayısının 1'e eşit olması birim kök sorunu durumunu ortaya çıkaracaktır. Yani seri durağan değildir. Bu durumda;

⁹³ Yalta, 2011: 7.

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t \quad (4)$$

Regresyonunda ρ değeri 1 olarak bulunursa Y_t olasılıklı değişkeninin birim kökünün olduğu anlamına gelir ve birim kökü olan zaman serileri “*rassal yürüyüş*” olarak adlandırılır. Bu bizlere durağan olmayan bir zaman serisini ifade eder.

Farkları alınan zaman serilerinin kaçınıcı dereceden durağan olduğunun hesaplanması durumunda yani d kez farkının alınması halinde rassal yürüyüş serisine d 'inci dereceden bütünleşiktir deriz ve bunu $I(d)$ ile gösterebiliriz. Kısacası zaman serisinin birim kökler açısından durağanlık ifade edebilmesi için, o zaman serisinin bütünleşik olmaması ve $I(d)$ için $d=0$ olması gerekmektedir. Yani durağan süreç $I(0)$ 'a eşittir⁹⁴.

Tüm bu anlattıklarımızın nezdinde zaman serilerinin durağanlık ve birim kök testine ilişkin verilerin değerlendirilmesi için birkaç teknik vardır. Bu tekniklerden ikisi olan Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi ile Phillips-Perron birim kök testleri ile zaman serilerimizin durağanlık özelliklerini incelenmiştir.

3.2.2.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi (*Augmented Dickey-Fuller unit-root, ADF*), herhangi bir zaman serisinin birim kök içerip içermediğini saptamaya yarayan bir yöntemdir. ADF yönteminde kabul edilen boş hipotez değişkenin bir birim köke sahip olduğunu, alternatif hipotez ise birim köke sahip olmayıp değişkenin durağan bir süreç tarafından oluşturulduğunu ifade eder. Dickey ve Fuller, ADF testini, bir değişkenin bir birim köke sahip olup olmadığı veya eşdeğer bir başka değişkenin rastgele bir yürüyüş izleyip izlemediğini test etmek amacıyla geliştirmiştir. Bunun yanı sıra ADF testi herhangi bir otokorelasyon sorunu ile karşılaşmamak adına bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini, bağımsız değişken olarak modele dahil eden bir modeldir ve AR(1) süreci olarak bir zaman serisi modellenmesi doğru olmayacaktır⁹⁵. Boş hipotezin yani sıfır hipotezinin bir sapma terimi içerip içermediğine ve test istatistiğini elde etmek için kullanılan regresyonun sabit bir süre ve zaman eğilimi içerip içermediğine göre farklılık gösterir. Y_t gibi bir otoregresif model için;

$$Y_t = \alpha + Y_{t-1} + u_t \quad (t=1,2,3,\dots) \quad (5)$$

⁹⁴ Gujarati, 1999: 718-719.

⁹⁵ Hamilton, 1994: 528-529.

burada u_t bağımsız ve özdeş olarak dağıtılmış sıfır ortalama hata terimi ifade eder. İlk iki durumda kayma olmaksızın rastgele yürüyüşlerde muhtemelen $\alpha=0$ olacaktır. Üçüncü ve dördüncü durumlarda ise α 'nın kısıtlanmasına izin verilmeden bir sapma süresine izin verilir. Dickey-Fuller testinin düzeltilmiş modeli ise;

$$Y_t = \alpha + \rho Y_{t-1} + \delta_t + u_t \quad (6)$$

sıradan EKK tarafından, $\alpha=0$ ve $\delta=0$ olarak ayarlanabilir. Ancak böylesi bir regresyonun herhangi bir seri korelasyon içerisinde kaybolması muhtemeldir. İşte bunu kontrol edebilmek için aşağıdaki ADF modeli, bu modelin bir uyarlanmış şekli olarak karşımıza çıkacaktır.

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta Y_{t-1} + \delta t + \lambda_1 \Delta Y_{t-1} + \lambda_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + \lambda_k \Delta Y_{t-k} + u_t \quad (7)$$

Burada k gecikme sayısı olarak tanımlanmıştır. Sabit terimi ortadan kaldıran seçenek, regresyondan α kalkması durumudur ve bu durumda trend seçeneği, sürece dahil edilmeyen zaman serisi δ_t 'yi içerecektir. Test $\beta=0$ ve $\rho=1$ testine eşdeğer olacak veya Y_t birim kök sürecine devam edecektir⁹⁶. Gauss hataları ile bir AR(1) sürecinin tahmininde;

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + \epsilon_t \quad (8)$$

için, ϵ_t bağımsız ve aynı şekilde $N(0, \sigma^2)$ ve $Y_0 = 0$ olarak dağıtıldığı yerlerde, otokorelasyon parametresi ρ 'nin EKK tahmini, n-sayılı bir gözlem sayısına dayanarak şunu formülasyonu verecektir;

$$\rho^* = \sum_{t=1}^n y_{t-1} y_t / \sum_{t=1}^n y_t^2 \quad (9)$$

Eğer $|\rho| < 1$ olursa bu durumda;

$$\sqrt{n} (\rho^* - \rho) \rightarrow N(0, 1 - \rho^2) \quad (10)$$

gerçekleşmesi beklenir. Bu sonuç $\rho=1$ olduğunda geçerliyse, sonuçta oluşan dağılım sıfırın bir varyansına sahip olacaktır. $\rho=1$ olduğunda, EKK tahmini ρ^* hala bir olasılıkla birleşir, buna rağmen $H_0: \rho=1$ hipotez testlerini gerçekleştirebilmemiz için uygun olmayan bir dağılımı bulmamız gerekir⁹⁷.

⁹⁶ Dickey ve Fuller, 1979: 427-43.

⁹⁷ Hamilton, 1994:529.

Nihayetinde test istatistiklerini hesaplamak için düzenlenen ADF sınaması şu regresyon modeli ile ele alınır;

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta Y_{t-1} + \delta t + \sum_{j=1}^k \zeta_j \Delta Y_{t-j} + e_t \quad (11)$$

EKK ile, belirlenen seçeneklere bağlı olarak modelin sabit terimi α zaman serisi δt atlanırken, k gecikme sayısını ifade eder. Burada ΔY_t modelin ilk farkını ifade ederken, k gecikme uzunluğunu, ΔY_{t-j} gecikmeli fark terimini ve t ise genel eğilim değişkenini ifade eder.

Genişletilmiş Dickey-Fuller test istatistiklerine dair sonuçları Tablo 3.3’de verilmiştir.

3.2.2.2 Phillips-Perron Birim Kök Testi

ADF testinin hata terimlerinin rassal yürüyüş yapısında olması ve eş-varyans olması gibi bazı temel varsayımlara dayanması nedeniyle Philips ve Perron, ADF testlerinin varsayımlara uyulmadığında veya serinin yapısal bir kırılmaya maruz kaldığı durumlarda yetersiz kaldığını öne sürmüşlerdir. Ayrıca DF ve ADF testlerinin hata terimleri sabit varyans içermektedir. Hata terimlerini düzeltmeyi öngören, parametrik olmayan bir ekleme yaparak oluşturulan düzeltme mekanizması ile ADF modelinin AR düzeltmeleri içermesinin yanı sıra, hareketli ortalamalarının düzeltmelerinin de ilave edilmesi ile Phillips-Perron (PP) birim kök testi meydana getirilmiştir. Tüm bunların yanı sıra PP seri korelasyonu hesaba katmak için Newey-West standart hatalarını kullanırken, ADF ise ilk farklı değişkenin ek gecikmelerini kullanmaktadır. Dolayısıyla PP testi bir için oluşturulan hipotezler şu şekildedir;

$$H_0: \rho = 0 \text{ ise seri durağan değildir ve birim kök içerir.}$$

$$H_0: \rho < 0 \text{ ise seri durağandır ve birim kök içermez.}$$

Yine Y_t bir zaman serisini ifade edecek şekilde;

$$Y_t = \alpha Y_{t-1} + u_t \quad (t = 1, 2, 3, \dots) \quad \alpha = 1 \quad (12)$$

Burada başlangıç koşulları $t=0$ olarak ayarlanmış ve Y_t dağılımı sabit ve T örneklem büyüklüğünden bağımsız olan bir sabit dahil olmak üzere herhangi bir rastgele değişken olabilir. Dickey-Fuller testi, regresyon modelini,

$$Y_t = \alpha + Y_{t-1} + \delta t + u_t \quad (13)$$

sıradan en küçük kareler (OLS) ile uydurmayı içerir, ancak seri korelasyon varlığı bir problem ortaya koyacaktır. Bunu hesaplamak ise ADF testinin gerilemesi ve Y_t 'nin ilk farklılıklarının gecikmelerini içerir. Yani PP testi, (11) numaralı denklemin düzenlenmesini içerir ve sonuçlar test istatistiklerini hesaplamak için kullanılır. Phillips ve Perron (1988), iki alternatif istatistik önermiştir. Phillips ve Perron'un test istatistikleri heteroskedastisite yani değişen varyansın olmaması ve otokorelasyonu tutarlı kovaryans matris tahmincisi kullanılarak seri korelasyona güçlü bir şekilde yapılan Dickey-Fuller istatistikleri olarak görülebilir.

İki EKK regresyon denklemi ele alınacak olursa;

$$Y_t = \mu^* + \alpha^* Y_{t-1} + u_t^* \quad (14)$$

$$Y_t = \mu^* + \beta^*(t-T/2) + \alpha^* Y_{t-1} + u_t^* \quad (15)$$

μ^* , α^* ve β^* geleneksel en küçük regresyon katsayılarını ifade etmektedir. PP testi, (14) ve (15) numaralı denklemlerdeki regresyon katsayılarının sınırlayıcı dağılımları ile hipotezin (12) numaralı denklemdeki verilerle oluşturulduğu varsayımı altında “t” istatistikleri ile ilgilenir. Dickey-Fuller ve ADF testlerini geliştirerek bu modellerdeki artıklarının oluşturacağı düşünülen otokorelasyon sorunundan kurtulmak için uygulanmaktadır.

Sonuç itibariyle PP testi şu regresyonun uygulanmasını içerir;

$$Y_i = \mu + \alpha Y_{i-1} + u_i \quad (16)$$

Bu şekilde modellemelerde belirtilen istatistiklerin dağılımları ve asimptotik dağılımlar değişmeyerek $u=0$ kabul edilir ve otokorelasyon sorunundan ortadan kalkmış olur⁹⁸.

⁹⁸ Phillips ve Perron, 1988: 348.

Tablo 3.3: ADF ve Phillips-Perron Birim Kök Testi ile Durağanlık Sonuçları

Dönem		1990-2016	
Değişken		ADF	PP
FDI _{in}	Sabitli	-1.043	-1.301
	Sabitli ve Trendli	-1.945	-2.197
FDI _{out}	Sabitli	1.099	-1.414
	Sabitli ve Trendli	-0.681	-2.773
GDPCAP	Sabitli	-0.701	-0.521
	Sabitli ve Trendli	-1.583	-2.041
CPI	Sabitli	-4.333***	-0.776
	Sabitli ve Trendli	-2.386	-2.262
UNEMP	Sabitli	-1.110	-1.791
	Sabitli ve Trendli	-2.252	-2.277
RD	Sabitli	0.090	0.049
	Sabitli ve Trendli	-2.125	-2.280
DAO	Sabitli	-2.775*	-2.473
	Sabitli ve Trendli	-3.700**	-2.254
FAİZ	Sabitli	-1.122	-0.903
	Sabitli ve Trendli	-2.387	-3.059
REEL	Sabitli	-1.595	-2.651*
	Sabitli ve Trendli	-0.224	-2.964

Not: *,** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyindeki anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir. ADF ve PP testinde sabitli model için kritik değerler yine sırasıyla -2.630, -3.000 ve -3.750; sabitli ve trendli model için ise -3.240, -3.600 ve -4.380'dir. Gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 3.3'te genişletilmiş Dickey-Fuller ve PP birim kök testlerine ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Burada ADF ve PP birim kök testlerine ilişkin sonuçlarda T-istatistik değerlerinin kritik değerlere göre durağan olup olmadıkları incelenmiştir. Buna göre ADF testi, kullanılan dönem arasındaki tüm serilerin bir bütün olarak ele alındığı modelleme içerisinde CPI değişkenin yani TÜFE verisinin sabitli modelde %1 anlamlılık seviyesi içerisinde durağan; DAO değişkeni için ise sabitli modelde %10, sabitli ve trendli model içerisinde ise %5 anlamlılık seviyesi içerisinde durağan olduğu saptanmıştır. 1990-2016 dönemi için kullanılan diğer değişkenler ise durağan değildir. Anlamlılık içeren değişkenlerin olduğu H_0 hipotezi yani sıfır hipotezi reddedilmiştir. Aynı dönem için PP test sonuçları incelenecek olursa yalnızca reel efektif döviz kurunun değişkeninin %10 düzeyinde anlamlılık ile durağan olduğu saptanmıştır. Diğer değişkenler ise durağan değildir, H_0 hipotezi reddedilemez ve birim kök içermektedir.

Tüm serilere ilişkin durağanlık ilişkisi göstermeyen değişkenlerin MacKinnon p-istatistik değerinin, 0.05 güven düzeyinden büyük sonuçlar içerdiği bilinmelidir. Kısacası $p > 0.05$ ise seriler durağan değildir ve birim kök içerir⁹⁹.

Bu çalışma, yapılan durağanlık ve birim kök testleri sonucunda tüm değişkenlerin belirli bir seviyede sabit kalacağını ve birinci farklarının alındıktan sonra durağan hale geleceğinin varsayılmasıyla test edilmiştir.

3.2.2.3. Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testi, herhangi bir zaman serisinin başka bir zaman serisinin tahmini içerisinde anlamlılığını ölçmeye yarayan istatistiksel bir sınama yöntemi olarak bilinmektedir ve iki değişken arasında zamana bağlı olarak gecikmeli ilişkinin varlığı söz konusu ise, ilişkinin nedenselliğinin yönünü istatistiksel açıdan belirlemede kullanılır. Başka bir deyişle ifade edecek olursak, Granger nedensellik testi, örneğin X gibi bir değişkenin gecikme süresindeki tüm katsayıların, Y gibi bir değişkeninin denkleminde sıfır olduğunu varsaymak için Wald hipotezi F istatistiklerini elde etmek için kullanır. Küçük örnekli F -istatistiklerini veya büyük örnekli X^2 istatistiklerini hesaplayarak rapor edip edemeyeceğini belirlemek için vektör otoregresif modeller veya yapısal vektör otoregresif modeller tarafından depolanan sonuçlarını kullanır. Eğer Y 'nin geçmiş değerleri göz önüne alındığında, X 'in önceki değerleri Y 'yi tahmin etmede konusunda kullanışlı ise, bir X değişkeni Y değişkeni için bir Granger nedensellik sebebi oluşturacaktır¹⁰⁰.

Granger nedensellik testine ilişkin olarak, X ve Y gibi durağan halde bulunan iki değişken için, oluşturulan sıfır ve alternatif hipotezler şu şekilde ifade edilebilir;

$$H_0: \sum_{i=1}^n \alpha = 0 \text{ ise } X, Y \text{'nin nedeni değildir.}$$

$$H_1: \sum_{i=1}^n \alpha \neq 0 \text{ ise } X, Y \text{'nin nedenidir.}$$

Bununla birlikte Granger nedensellik testinin sınanmasına imkân veren en az iki değişkenli VAR modelleri ise şu şekildedir;

$$Y_t = \theta_0 + \sum_{t=i}^n \partial y_{t-i} + \sum_{t=i}^n \gamma X_{t-i} + u_t$$

⁹⁹ MacKinnon, 1994: 171.

¹⁰⁰ Granger, 1969: 430.

$$X_t = \lambda_0 + \sum_{t=i}^m \alpha X_{t-i} + \sum_{t=i}^n \beta Y_{t-i} + \epsilon_t$$

H_0 hipotezi, test edilen X_t ve Y_t değişkeninin gecikmeli değerlerine ait katsayıları ifade eden α_i ve β_i 'nin sifira eşit olduğunu anlatmaktadır ve eğer bu hipotez reddedilirse X değişkeni Y değişkeninin nedenidir sonucuna varılacaktır.

Granger nedensellik testinde amaç geleceğe dair bir tahminde bulunmaktan ziyade değişkenler arasındaki nedensellik testi ile bu nedenselliğin tek veya çift yönlü gerçekleşip gerçekleşmediğini ortaya koymaktır. Bu nedenle modeldeki değişkenler önceden durağan bir hale getirilmelidir¹⁰¹.

Tablo 3.4'te sadece neden-sonuç ilişkisi veren test sonuçlarına verilmiştir. Granger nedensellik test sonuçlarına baktığımızda, modelimizde bağımlı değişken olarak kullandığımız kişi başına düşen GSYİH değişkeninin hiçbir bağımsız değişkenimizi etkilemediği gözlemlenmiştir.

Granger nedensellik testine ilişkin sonuçları incelemek üzere Tablo 3.4'e baktığımızda, genel olarak AR-GE, işsizlik ve faiz değişkenlerinin diğer değişkenlerin bazıları üzerinde bir etkiye sahip olduğu görülecektir. Gözlemlenen zaman serilere ilişkin nedensellik sonuçlarını ise şu şekilde açıklamak mümkündür.

AR-GE değişkeninin, TÜFE ve diğer tüm değişkenleri %10 anlamlılık düzeyi ile, dışa açıklık oranı ve reel efektif döviz kurunu ise %5 anlamlılık düzeyi ile nedeni olduğunu söylememiz mümkündür.

İşsizlik değişkeni, GSYİH, doğrudan yabancı sermaye giriş ve doğrudan yabancı sermaye çıkışları, TÜFE yani enflasyon, reel efektif döviz kuru ve diğer tüm değişkenlerinin aynı anda %1 anlamlılık düzeyinde nedenidir. Bunun yanı sıra işsizlik, AR-GE değişkeninin %10 ve faiz değişkeninin ise %5 seviyesinde nedeni olarak bulunmuştur.

¹⁰¹ Gökçe, 2002: 43-48.

Tablo 3.4: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Dönem	1990 -2016
Nedensellik Yönü	Prob > F
RD → CPI	0.0944*
RD → DAO	0.0453**
RD → REEL	0.0413**
RD → ALL	0.0780*
UNEMP → GDPCAP	0.0012***
UNEMP → FDI _{in}	0.0012***
UNEMP → FDI _{out}	0.0082***
UNEMP → RD	0.0809*
UNEMP → CPI	0.0013***
UNEMP → FAİZ	0.0206**
UNEMP → REEL	0.0007***
UNEMP → ALL	0.0003***
FAİZ → FDI _{in}	0.0812*
FAİZ → FDI _{out}	0.0960*
FAİZ → UNEMP	0.0434**
FAİZ → CPI	0.0028***
FAİZ → DAO	0.0212**
FAİZ → REEL	0.0086***
FAİZ → ALL	0.0103**

Not:*,** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Faiz değişkeni ise, DYY giriş ve DYY çıkışını %10, işsizlik, dışa açıklık oranı ve tüm değişkenlerin %5, TÜFE ve reel efektif döviz kurunun ise %1 anlamlılık düzeyinde nedeni olduğu ortaya çıkmıştır. Dikkat edilecek olursa işsizlik ve faiz değişkenleri arasındaki ilişki çift yönlüdür. Yani iki değişken birbirini karşılık olarak etkilemektedir.

Burada AR-GE, işsizlik ve faiz oranları olmak üzere üç değişkenin temel anlamda diğer değişkenler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ancak önemli olan husus daha öncede söylediğimiz üzere bağımlı değişkenimiz olan kişi başına düşen GSYİH miktarının, diğer hiçbir bağımsız değişkenin herhangi bir biçimde nedeni olmamasıdır.

3.2.2.4. Johansen Eş-Bütünleşme Testi

Eş-bütünleşme (koentegrasyon) analizleri, aynı düzeyde ve bütünleşik halde bulunan zaman serileri arasındaki ilişkinin uzun döneme yayılımını gösteren bir sına yapmaktadır. Yani eş-bütünleşme testi, tekil halde durağanlık performansı göstermeyen fakat iki ya da daha fazla değişken ile biraya gelerek durağanlık özellikleri sergileyen değişkenler arasındaki ilişkiyi bulmamıza yardımcı olur. Eş-bütünleşme testlerinin geçerli olabilmesi için, herhangi bir modelde yer alan tüm değişkenlerin $I(0)$ düzeyinde durağan olmaması ve birinci farkları alındığında yani $I(1)$ düzeyinde durağan hale gelmesi gerekmektedir¹⁰². Bu eş-bütünleşme testinin ilk aşaması olmakla birlikte farkı durağanlık seviyelerinde eş-bütünleşme testleri uygulanamamaktadır. Bir zaman serisine ilişkin olarak uygulanan fark alma işlemi, normal şartlar altında seriye ait uzun ve kısa dönemli etkileri ayırt etmeksizin ortadan kaldırır. Eş-bütünleşme testleri, uzun ve kısa dönemlerde saptanan etkiyi ortadan kaldırmadan sına imkânı taşıması açısından önemlidir¹⁰³.

Tablo 3.5: Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi

Değişken	Gecikme	LL	LR	FPE	AIC	HQIC	SBIC
FDI _{in}	1	-409.254	68.905	1.7e+13	36.109	36.1835*	36.4052*
FDI _{out}	1	-373.635	73.814	7.5e+11*	33.0118	33.0863*	33.308*
RD	1	-147.714	91.679*	2194.42*	13.3664*	13.4409*	13.6627*
CPI	1	-275.005	87.879*	1.4e+08*	24.4352*	24.5097*	24.7314*
DAO	1	-249.999	66.488*	1.6e+07*	22.2608*	22.3353*	22.557*
FAİZ	1	-277.317	77.203*	1.7e+08*	24.6363*	24.7108*	24.9325*
REEL	1	-278.244	69.677	1.9e+08*	24.7169	24.7914	25.0131*
UNEMP	1	-220.801	80.97*	1.3e+06*	19.7218*	19.7963*	20.018*

Tablo 3.5 değişkenlerin belirlenen gecikme uzunluklarını vermektedir. Tüm değişkenler için gecikme uzunluklarının ayrı ayrı gösterilmesinin sebebi, bağımlı değişken olarak modelde ele aldığımız kişi başına düşen GSYİH değerlerinin, diğer tüm değişkenler ile ayrı ayrı değerlendirilmesindedir. Burada Log-likelihood (LL), Likelihood-ratio (LR), Hannah-Quinn (HQIC), Schwarz-Bayesian (SBIC) ve Akaike (AIC) bilgi kriterlerimizi oluşturmaktadır. Belirlenen bilgi kriteri ise Schwarz-Bayesian olarak kullanılmış ve bu nokta üzerinden hareket edilmiştir.

¹⁰² Altıntaş, 2016: 8.

¹⁰³ Işık vd., 2004: 332.

Johansen eş-bütünleşme testi, bir vektör otoregresif model (VAR) kurularak gerçekleştirilmektedir. VAR modeli uygun bir gecikme uzunluğu saptanarak bulunmaktadır. Eş-bütünleşme testinin ikinci aşaması budur. Uygun gecikmenin saptanmasının ardından çalışma için uygun modellerden en uygun olanı seçilir ve bu seçimde Akaike (AIC), Schwarz (SIC) ve Log-Likelihood bilgi kriterlerinin minimum olduğu değerler uygundur ve olası eş-bütünleşmenin olduğu modelleri belirleyecektir. En nihayetinde uygun modelin belirlenmesinin ardından İz istatistiği (Trace-stat) ve maksimum öz değer değerleri gözetilerek bulunan istatistiki değerlerin anlamlılığı çerçevesinde yani p değerinin kritik seviyenin altında olması ($p < 0.05$), eş-bütünleşmenin varlığını bize anlatacaktır¹⁰⁴.

Tablo 3.6: Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

Max Rank	Parms	LL	Öz Değer (Eigen Value)	İz İstatistiği (Trace-Stat)	Kritik Değer (%5)
0	9	-1035.1539	-	199.3207	192.89
1*	26	-1006.0346	0.89354	141.0822*	156.00
2	41	-987.39798	0.76155	103.8088	124.24
3	54	-970.10895	0.73550	69.2308	94.15
4	65	-956.88339	0.63845	42.7797	68.52
5	74	-948.51764	0.47456	26.0482	47.21
6	81	-943.35159	0.32793	15.7161	29.68
7	86	-939.09617	0.27916	7.2052	15.41
8	89	-935.712	0.22920	0.4369	3.76
9	90	-935.49356	0.01666	-	-

Johansen eş-bütünleşme testi sonucunda değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkide zaman aralığı ve örneklem büyüklüğü hakkında bilgi sunmaktan ziyade Tablo 3.6, test istatistiklerindeki gecikme uzunluğunun 1 olduğunu ve sabit bir eğilime dayandığını göstermektedir. Sonuç olarak modelde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Eş-bütünleşme testi Tablo 3.6'da gösterildiği gibi bir eş-bütünleşmenin varlığını yani değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu göstermektedir.

Türkiye açısından incelediğimiz modelimizde, yukarıda tanımladığımız şekli ile dokuz adet makro büyüklüğün birbiri ile olan uzun dönemli ilişkisi bu aşamada incelenmektedir. Fakat tüm bunlardan önce eş-bütünleşme için gereken gecikme sayılarının belirlenmesi

¹⁰⁴ Işık vd., 2004: 332.

gerekmektedir. Bu noktada I(1) değişkenli bir VAR modeli gecikme uzunluğunun belirlenmesi aşamasında açıklayıcı olacaktır.

Johansen eş-bütünleşme analizi için uzun dönemli ilişkinin varlığı ve vektör hata dzetme modeli için kısa dönemli ilişkinin varlığı, tanımlaması yapılan modellemeler çerçevesinde aşağıdaki fonksiyonu ile tutarlı olacak şekilde analizlerde kullanılmıştır.

$$GDPCAP = f(FDI_{in}, FDI_{out}, CPI, RD, DAO, REEL, FAİZ) \quad (17)$$

VECM modeli bize kısa dönemde değişkenler arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu vermektedir. Bununla birlikte Tablo 3.7 incelendiği zaman GSYİH yani ekonomik büyüme ile DYY girişleri, işsizlik ve faiz oranları arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcutken; DYY ıkışları, enflasyon, AR-GE harcamaları, dışa açıklık oranı ve reel efektif döviz kuru arasında negatif yönlü bir ilişki mevcuttur. Sözgelimi, pozitif katsayıya sahip olan değişkenler ekonomik büyüme performansını olumlu bir etkiye sahipken, negatif katsayı değerini içeren diğer değişkenler ekonomik büyüme performansını olumsuz etkilemektedir. Bunun ifade ettiği anlam şudur; eğer Türkiye ekonomisi yüksek bir büyüme performansı elde etmek istiyorsa, o halde teşvik ve altyapı ile birlikte tutarlı bir şekilde uygulanan politikalar ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye daha fazla girişi zendirilmelidir. İşsizlik oranının, doğal işsizlik oranının çok üzerinde olması ülkelerin üretim ve verimlilik miktarını kısıtlayacağı için çok fazla beklenmez. Lakin sermaye aktarımı gerçekleşen ülkeler açısında, yatırımın devamındaki üretim aşamasında kullanılabilir bir işgücü bulmak istemesi onemlidir. Tüm bunların yanı sıra faiz oranlarının pozitif olması beklenen bir durumdur ve sermaye girişini teşvik edecek şekilde ekonomik büyüme performansına katkı sağlayacaktır.

lkeden çıkmakta olan DYY, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bunun sebebi ise yurtiçi piyasalara yönelik olarak gerçekleşmesi umulan yatırımların, içsel ve dışsal bir takım sebepler neticesinde yurtdışına kaymasıdır. Doğal olarak yurtiçi üretim ve verimlilik artışında bir düşüş yani negatif bir etki sezilecektir.

Aynı şekilde bir ülkede enflasyon oranının yüksek olması, yapılacak olan yatırımların maliyetlerini arttırır. Bu tür bir istikrarsızlık ortamında ise firma veyahut yatırımcılar yurtiçi piyasalarda sermayelerini ve emeklerini koymak istemez. Sonuç olarak ise ekonomik büyüme yavaşlar, hatta küçülme yoluna bile gidebilir.

3.2.2.5. Vektör Hata Düzeltme Modeli

Regresyon analizi, en az iki nicel değişken içeren ve bunlardan birinin rastlantısal olduğu kabul edilen zaman serilerinin analizi için kullanılır. İki değişken arasındaki ilişkide bir değişkenden elde edilen bilgi diğer değişkenin açıklanmasında yardımcı olur¹⁰⁵. Çoklu doğrusal regresyon ile inceleme yapılırken, modelde kullanılan bazı değişkenlerin katkısı önemsiz olabilir. Bunun önüne geçmek içinse açıklayıcı değişkenlerimiz olan bağımsız değişkenlerin, cevap değişkeni olarak nitelendirilen bağımlı değişkeni açıklaması açısından en uygun olanlarının alınması daha sağlıklı bir inceleme yapmamıza neden olacaktır¹⁰⁶.

Serilere ait olarak, eş-bütünleşme bulgularına rastlanması durumunda son aşama olarak aşağıdaki gibi formüle edilen vektör hata düzeltme modeli (VECM) kullanılır.

$$\Delta X_t = \alpha + \beta Y_t + \theta X_{t-p} + \mu_{p-1} \Delta X_{t-p+1} + \dots + \mu_p \Delta X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (18)$$
$$t = 1, 2, \dots, T$$

VECM ile bağımsız değişkenlerde meydana gelen kısa dönemli etkilerin, uzun dönemde ne kadar sürede dengeye geleceğini katsayısı aracılığıyla bize verecektir. Bu model ekseninde bizim oluşturduğumuz VECM ise (17) numaralı fonksiyonla tutarlı şekilde işlenmiştir.

Literatürde kullanılan ekonometrik analizler ışığında, çalışmamızda çoklu doğrusal regresyon modeline yer vererek bu denklem aracılığı ile tahmin yapılmıştır. Bağımlı değişkenimiz burada ekonomi büyüme performansını ifade edecek şekilde kişi başına düşen GSYİH olarak belirlenmiştir. Diğer makro büyüklerimiz olan doğrudan yabancı sermaye çıkışları ve girişleri, ülkedeki enflasyon oranı, işgücü göstergeleri, AR-GE harcamaları, dışa açıklık oranı, faiz oranı ve reel efektif döviz kuru endeksleri ise bağımsız değişkenlerimizdir. Bağımsız değişkenlerimiz, kişi başına düşen GSYİH üzerindeki şiddetinin hangi ölçüde olacağı konusunda bize yardımcı olacaktır. Burada (18) numaralı denklemde belirtilen VECM ışığında β , θ gibi parametreler bağımsız değişkenlerin ekonomik büyümeyi etkileme gücünü ve ε ise modelimizin hata tahminini göstermektedir.

¹⁰⁵ Mazmanoğlu, 2016: 538.

¹⁰⁶ Kayaalp vd., 2015: 1.

Tablo 3.7: Vektör Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar (β)	St. Hata	P-değeri
GDPCAP	1	-	-
FDI _{in}	0.0435703	.0210401	0.038
FDI _{out}	-0.9020891	.090914	0.000
CPI	-65.27416	1111.464	0.002
UNEMP	393.9574	86.89321	0.000
RD	-3414.291	8.84131	0.000
DAO	-43.49322	14.10339	0.002
FAİZ	115.1975	8.634491	0.000
REEL	-84.67524	9.066773	0.000
Sabit (α)	2681.938	-	-

Halihazırda uzun dönemli bir ilişki içeren değişkenlerimize dair, yukarıda yapılan VECM ile büyüme ve diğer değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin yorumu ise Tablo 3.7’de verildiği haliyle şu şekildedir. Bu çalışmadaki ekonometrik model kurulurken ön görüldüğü gibi DYY girişlerindeki artışın ekonomik büyümeyi artırdığı, DYY çıkışlarının ise ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Faiz değişkeni ile kişi başına düşen GSYİH arasında da pozitif yönlü bir ilişki söz konusu iken efektif reel döviz kuru ile ters yönde bir ilişki mevcut olduğu gözlemlenmiştir. Modelde beklenmeyen sonuç işsizlik parametresi ile GSYİH arasındaki pozitif yönlü ilişki olmuştur.

SONUÇ

Türkiye, 24 Ocak 1980 yılında alınan ekonomik ve yapısal reformlara ilişkin kararlardan sonra, ticaret ve büyüme politikalarını dış dünya ile birlikte uyumlu olacak bir şekilde düzenlemiştir. Fakat Türkiye'nin ekonomik yapısının gelişmekte olan ülkeler statüsünde olması ve tasarruflarının tam anlamıyla yatırıma dönüşmemesi, yabancı sermayeyi teşvik ederek buna sahip olmayı gerektirecek şekilde bir planlamaya gidilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla uluslararası sermaye hareketlerinin her türü ile özellikle yatırım, üretim ve verimlilik artışına sebebiyet veren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemi ülke içerisinde günden güne artmıştır. Genel olarak küreselleşme ve liberalleşmenin etkisiyle tüm dünyada sermayenin akışkan hale geldiği bir dönem içerisinde, daha çok sermayeye sahip olabilme adına kıyasıya bir yarış başlamıştır. Bu durumda etkisiyle gelişmekte olan ülke gruplarına giren DYY miktarı incelendiği zaman, 1990 yılından itibaren ciddi anlamda bir artış kaydedilmiş ve 2016 yılı ile kıyaslandığı zaman ise ciddi ve kayda değer bir seviyede arttığı gözlemlenmektedir. Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermaye miktarı sektörel anlamda, aslında doğal bir şekilde, finans ile imalat sektöründe ağırlık kazandığı gözlemlenmiştir.

Uluslararası ticaret açısından ise Türkiye, her geçen gün artan ticaret hacmi ile orantılı bir şekilde büyüme performansını arttırmaktadır. Fakat ileri düzeyde sanayileşmiş ve ekonomik büyüme performansları ile belli bir standarda kavuşmuş gelişmiş ülkeler ile yarışabilmek adına Türkiye, fiziki sermayesini ve stokunu geliştirerek, bilgi ve teknoloji hizmetleri ile bunu geliştirmek mecburiyetindedir. Uluslararası ticaret alanında rekabetçi endüstriler desteklenmeli ve performansının artımı teşvik edilmelidir. Ticaret kavramı arz ve talep ilişkisi içerisinde ele alınan bir olgu olduğu için, mal ve hizmet alım satımında belirlenen stratejiler bu yönde olmak durumundadır. Ülkemizin dışa açıklık oranı ise yıllar itibarıyla bakıldığında artan bir performans sergilemektedir. İthalat ve ihracat performansı birbiriyle paralel ve artan bir seyir izlemekte fakat ithalat her zaman ihracattan büyük bir şekilde gerçekleşmektedir.

Ekonomik büyüme, üretim faktörleri ile bunlardaki verimlilik artışı ile beraber gerçekleşmektedir. Özellikle emek ve sermaye bu noktada çok önemli belirleyicilerdir. Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı 1990 yılından itibaren dalgalanarak devam etmektedir. Fakat gelişmekte olan ülkelere özgü ve kronik bir şekilde, kendi iç dinamikleri dışında yani küresel çapta bir durgunluk ve krizden etkilenmektedir. Kısacası kırılğanlıkları

mevcuttur. Bu yönden 1994 yılında, devasa cari açık ile kamu açığının bir araya gelmesi temelinde oluşan döviz krizi; 2001 yılındaki “Kara Çarşamba” olarak anılan bankacılık krizi; 2008 yılı ABD merkezli olan ve küresel çapta ekonomik bir durgunluğa neden olan ve etkileri halen devam eden Mortgage krizi gibi küresel ekonomiyi durgunluğa sürükleyen örnekler bulunmaktadır. Türkiye bu tür geçmiş deneyimlerden fazlasıyla ders çıkarmak ve politika yapıcıların ekonomik gerçekleri göz önünde bulundurarak ihtiyatlı ve geleceğe yönelik program hazırlamaları gerekmektedir. Buna ilişkin olarak, Türkiye'nin ekonomik büyüme performansının, dünya ekonomik büyüme performansının bir nebze üzerinde seyrettiği fakat bahsedilen kriz dönemlerinde ise dünya büyümesinin altında bir büyümenin gerçekleştiğini görmek mümkündür. Ayrıca Türkiye ve dünya ekonomisinin 1990 – 2016 arasındaki konjonktürüne bakıldığında durağan bir seyir gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Sermaye hareketlerinin küreselleşmesi, uluslararası ticaret alanındaki sınırlamaların yapılan gümrük birliği, serbest ticaret anlaşmaları ve tarifeler gibi stratejiler ile kalkma eğilimine girmesi ve ekonomik büyümenin tüm bunlarla nasıl bir ilişkiye sahip olduğunu incelemek gerekmektedir. Bu çerçevede dokuz adet makro büyüklük verisi ele alınarak, zaman serisi analizleri çerçevesinde bir sınama gerçekleştirilmiştir. İlk olarak seçilen aralık yani 1990 – 2016 yılları arası için zaman serilerinin durağanlıkları test edilmiştir. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile yapılan bu sınama neticesinde, serilerin durağanlık seviyeleri gözlemlenmiştir. Daha sonra Granger nedensellik testi ile değişkenlerin birbirilerinin nedeni olup olmadığı ve eğer nedeni ise bunun hangi yönde olduğunu belirlemek için bir sınaması gerçekleştirilmiştir. Devamında Johansen eş-bütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modeli ile değişkenler arasındaki pozitif-negatif yönlü ilişkilinin kısa ve uzun dönemde ne olduğu açıklanmıştır. Kişi başına düşen GSYİH yani ekonomik büyüme ile DYY girişleri, işsizlik ve faiz oranları arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcutken kalan diğer değişkenler ile negatif yönlü bir ilişki sonucuna ulaşılmıştır. Ele alınan makro büyüklüklerin, Türkiye'nin kişi başına düşen GSYİH miktarını, yani ekonomik büyümesini ne şekilde etkilediği incelenmiştir. Bu incelemede öncül gösterge parametrelerin aldıkları değerler olmuştur. İnceleme neticesinde doğrudan yabancı sermaye girişleri ile ekonomik büyüme arasında beklenildiği gibi pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ülkeye giren fiziki sermayenin büyüklüğüne göre kişi başına düşen GSYİH miktarını artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliklerinden biri olan sermaye stokundaki eksikliğin giderilmesi açısından bu önemlidir. Sermaye her haliyle, ülkede oluşan ekonomik ortamı kuvvetlendirecektir. Ancak yatırımın doğrudan yabancı sermaye girişi şeklinde olması, yani

herhangi bir borçlanma yaratmaması büyümenin daha kalıcı ve sağlam temeller üzerinde inşa edilmesine yardımcı olur. Tüm bunların yanı sıra gelişmekte olan bir ülkede yabancı sermaye çıkışı olduğunda ise sermaye girişi ile oluşan olumlu etki tersine dönecektir. İncelememizde kullanılan doğrudan yabancı sermaye çıkışı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olarak bulunması ise bunu desteklemektedir.

Mal ve hizmet fiyatlarındaki genel ve sürekli artışların, başka bir deyişle enflasyonun olduğu ülkelerde ekonomik büyüme sekteye uğrar. TÜFE göstergeleri ile incelenen enflasyon oranının yüksek olması, ekonomik anlamda bir istikrarsızlığı beraberinde getirir. Yatırım maliyetleri yükselir, ticaret dengesi bozulur, reel faizin etkisi azalır ve buna bağlı olarak tasarruflar azalır. Doğal olarak ekonomi durgunluğa girer. Bu yüzden enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin olumlu olması beklenmez. Çalışmamızda gerçekleştirdiğimiz analizler sonucunda bulunan değerler de bu iki makro büyüklük arasındaki ilişkinin olumsuz olduğunu göstermektedir.

İthalat ve ihracat işlemleri ile uluslararası pazarlara girmek ve iç pazara girmeye izin vermek ise piyasa mekanizması çerçevesinde arz ve talep olguları ile açıklanabilir. Bir ülkenin dışa açıklık ölçüsü ise yaptığı ithalat ve ihracat toplamının GSYİH içerisindeki payı ölçülerek bulunur. İhracat hacmi ve işlemi, ithalattan büyük olan ekonomilerin dışa açıklık oranının diğerlerine kıyasla yüksek olması beklenir. Çünkü bu değişkenlerden ihracat, dış alemlere mal ve hizmet satışı sonucunda dış ticaret bilançosunu pozitif etkilerken, ithalat satın alım şeklinde gerçekleştiği için negatif etkileyecektir. Türkiye için bizim çalışmamızın verdiği sonuç negatiftir. Çünkü dış ticaret işlemleri içerisinde Türkiye ithalat yoğun bir kullanım gerçekleştirmektedir. Dış ticaret bilançosunun açık vermemesi ve ekonomik büyümenin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için ihracata yönelik politika ve stratejileri geliştirilerek özendirilmelidir.

İşsizlik oranı ve faizlere ilişkin olarak, bu değişkenlerin ekonomik büyüme performansına etkisi ise analizimiz sonucunda olumlu olarak, yani ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyen değişkenler olarak bulunmuştur. Finansal yatırımların açısından faizin ekonomiyi olumlu anlamda etkilemesi beklenir. Ancak fiziki yatırımlar tarafında ise bu durum tam tersidir. Çünkü artan faizler ile gerçekleşen yatırımlar arasındaki ters yönlü ilişki nedeniyle, azalan yatırımlar ve arz yönünden maliyet baskılarının artması nedeniyle kaynakların optimum kullanımını engeller ve büyümeyi olumsuz etkiler. Artan işsizlik çerçevesinde bu durum beklenen bir şey değildir. Çünkü işsizlik artışı üretim ve verimliliğin

düşüşünü tetiklediği için ekonomik büyümeyi olumlu anlamda etkilemesi beklenmez. Genel kanı işsizlik azalışının yani istihdam artışının ekonomik büyüme ile ters yönlü bir ilişki içerisinde hareket etmesini gerektirir.

AR-GE harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenecek olursa, bu ilişki kısa dönemde pek bir anlam ifade etmemektedir. AR-GE harcamalarının, yapılan yatırımlar içerisinde, iş geliştirme, üretim tekniklerinde farklılaşma ve yeni teknikler yaratması beklenen bir durumda, bunun etkilerini ölçmek esas anlamda uzun dönemde görülebilir. Uzun dönemde ise AR-GE harcamalarının büyüme performansını etkilemesi beklenir. 1990-2016 dönemi içerisinde araştırma-geliştirmeye yapılan harcamalar ile ekonomik büyüme arasında ise negatif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır. Bir harcama niteliği olduğu için, kısa dönemde negatif yönlü bir ilişki veya hiçbir ilişki bulamamak bu sebepten ötürü anlamlıdır.

Reel efektif döviz kuru, yerel para birimi ile yabancı para birimleri arasındaki değer ilişkisini göstermektedir. Türk lirasının yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesi, ara ve sermaye mallarının ağırlıklı olarak ithal edilmesi nedeniyle, gerek üretim maliyetlerinin artması gerekse dış finansman maliyetini artırması açısından ülke ekonomisine negatif bir etkide bulunur. Artan üretim maliyetleri fiyatlara yansır ve sonuç olarak ekonomik büyüme performansı yavaşlar. Döviz kurunun düşmesi, yani Türk lirasının diğer para birimleri karşısında değer kazanması halinde ise büyüme performansının artması beklenir. İncelememiz sonucunda ise reel efektif döviz kuru değişkeni ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki beklenildiği gibi olumsuz olarak bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- AĞAYEV, S. (2010). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eş-tümleşme Ve Panel Nedensellik Analizleri*. Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi 12/1.
- ALAGÖZ, M., ERDOĞAN, S. ve TOPALLI, N. (2008). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
- ALTINTAŞ, H. (2009). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1996-2007*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 64-2.
- ALTINTAŞ, H. (2016). *Petrol Fiyatlarının Gıda Fiyatlarına Asimetrik Etkisi: Türkiye İçin NARDL Modeli Uygulaması*. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt.14, Sayı.4
- AYTEMİZ, S. (2009). *Küreselleşme Koşullarında Dünya Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Yatırımlara Genel Bir Bakış*. Toplum ve Demokrasi 3(6-7).
- BAHTİYAR, M. (2016). *Ortaklıklar Hukuku Kısa Karşılaştırma ve Değerlendirmeler, Dersler – Soru Örnekleri*. İstanbul.
- BAİLY, M.N. (2003). *The Sources of Economic Growth in OECD Countries: A Review Articles*. International Productivity Monitor, Number 7.
- BAYRAKTAR, F. (2003). *Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*. Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar. Ankara.
- BÊNASSY-QUÊRÊ, A. (2015). *How Does FDI React to Corporate Taxation?*. International Tax and Public Finance. Volume 12, Issue 5, pp 583–603.
- BHAGWATİ, J. (1958). *Immiserizing Growth: A Geometrical Note*. The Review of Economic Studies, Vol:25, No:3.
- BOZKURT, N. (2002). *Ticaretin Felsefesi, Tarihçesi ve Etikle Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi.
- BRİTANNİCA Online Encyclopedia. <https://www.britannica.com/topic/international-trade> (erişim tarihi: 10.05.2018).

BRUTON, J.H. (1998). *A Reconsideration of Import Substitution*. Journal of Economic Literature, Vol XXXVI.

CANTON, E. ve SOLERA, I. (2016). *Greenfield Foreign Direct Investments and Structural Reforms in Europe: What Factors Determine Investments?*. European Economy Discussion Paper 033.

COLLIE, D.R. (2010). *Multilateral Trade Liberalisation, Foreign Direct Investment and the Volume of World Trade*. Economic Letters 113, pages 47-49.

ÇİVİ, E., EROL, İ., İNANLI, T. ve EROL, E.D. (2008). *Uluslararası Rekabet Gücüne Farklı Bakışlar*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:4, Yıl:4, Sayı:1, 4:1-22

DİCKEY, D.A. ve FULLER, W.A. (1979). *Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root*. Journal of the American Statistical Association, Vol. 74, 366.

DUNNING, J.H. (1988). *Trade, Location of Economic Activity and the Multinational Enterprise: A Search for an Eclectic Paradigm*. Explaining International Production.

DUNNING, J.H. (1995). *Re-evaluating the Benefits of Foreign Direct Investments*, UNCTAD ITE-IIT. Volume 3. No:1

DUNNING, J.H. (1997). *What's Wrong – and Right – with Trade Theory?*. Alliance Capitalism and Global Business.

ERDEM, T. (ed.). (2009). *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar ve Süreçler*. Lotus Yayınları. Ankara.

ERDOĞAN, S. (2017). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Makroekonomik Belirleyicileri Üzerine Bir Çalışma: Latin Amerika – Türkiye Karşılaştırması*. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:39, Sayı:1.

ERKÖK YILMAZ, Ş. (2010). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*. Efil Yayınevi.

ERTÜZÜN, T. (1976). *İthal İkamesi ve Sınırları*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 36/1-4.

FRUMAN, C. (2016). *The False Debate: Choosing Between Promoting FDI and Domestic Investment*, World Bank Blogs, <https://blogs.worldbank.org/category/tags/fdi-inflows-developing-countries> (erişim tarihi: 19.04.2018).

GHEE-LİM, E. (2001). *Determinants of, and the Relation Between, Foreign Direct Investment and Growth: A Summary of the Recent Literature*. IMF Working Paper.

GÖÇER, İ., BULUT, Ş. ve DAM, M.M. (2012). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Performansına Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz*. Business and Economics Research Journal, Vol:3, No:2.

GÖKÇE, A. (2002). *İMKB'de Fiyat-Hacim İlişkisi: Granger Nedensellik Testi*. Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 3/2002.

GÖKMENOĞLU S.M., AKAL, N. ve ALTUNIŞIK, R. (2012). *Ulusal Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler Üzerine Değerlendirmeler*. Rekabet Dergisi.

GRANGER, C.W.J. (1969). *Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods*. Econometrica Vol.37.

GUJARATİ, D.N. (1999). *Temel Ekonometri*, Literatür Yayıncılık (Çev. Ü. Şenesen ve G. Günlük Şenesen). İstanbul.

GÜNGÖRDÜ BELBAĞ, A. ve YILMAZ, K.G. (2016). *Uluslararası Ticaret ve Yatırım Teorisi Olarak Eklektik Paradigma: Geçmişten Günümüze Bir Bakış*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 20(3).

HAILU, Z.A. (2010). *Impact of Foreign Direct Investment on Trade of African Countries*. International Journal of Economics and Finance 2-3.

HAMILTON, J.D. (1994). *Time Series Analysis*. Princeton University Press, Princeton University.

HARVEY, D. (2014). *Sermaye Muamması Kapitalizmin Krizleri*. (Çev. S. Savran) Sel Yayınları. İstanbul.

HASSAN, M. (2000). *Trade Balances, Economic Growth and Linkages to Multinational Foreign Direct Investment. A Dissertation*. Nova Southeastern University.

HYMER, S. H. (1960). *The International Operations of National Firms, A Study of Direct Foreign Investment*. Massachusetts Institute of Technology. Boston.

HYMER, S. (1970). *The Efficiency of Multinational Corporations*. The American Economic Review. 60/20.

HEAKAL, R. What's International Trade?. <https://www.investopedia.com/insights/what-is-international-trade/> (erişim tarihi: 10.05.2018).

HICKS, J.R. (1953). *An Inaugural Lecture*. Oxford Economic Papers, New Series, Vol. 5, No. 2, pp. 117-135.

HÜSEYİNİ, İ. (2017). *Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracatın Sofistike Değeri Üzerindeki Etkisi: BRİCS ve Türkiye*. Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi 35-4.

INVESTOPEDIA. Foreign Investment. <https://www.investopedia.com/terms/f/foreign-investment.asp> (erişim tarihi: 08.04.2018)

IŞIK, N., ACAR, M., ve IŞIK, H.B. (2004). *Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eş-Bütünleşme Analizi*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.9, Sayı 2, sayfa 325-340.

İSTANBUL İŞLETME ENSTİTÜSÜ. <https://www.iienstitu.com/blog/firmalar-neden-ihracat-yapmalı> (erişim tarihi:08.08.2018).

JAN, I. <https://xplained.com/810635/determinants-of-economic-growth> (erişim tarihi: 18.06.2018).

JOHNSON, M. (2016). Export-Led Growth Strategies Through History. <https://www.investopedia.com/articles/investing/011416/exportled-growth-strategies-through-history.asp> (erişim tarihi: 29.05.2018).

KANG, N. ve JOHANSSON, S. (2001). *Cross-Border Mergers and Acquisitions Their Role in Industrial Globalisation*. OECD Science, Technology and Industry Working Papers, OECD Publishing. Paris.

KAYA, A. ve KAHREMAN, Y. (2017). *Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi*. ETÜSBED. II/4.

KAYNAK, M. (2011). *Büyüme Teorileri Giriş*. Gazi Kitabevi. Ankara.

KAYNAK, M. (2014). *Kalkınma İktisadı*. Gazi Kitabevi. Ankara.

- KAYAALP, T., ÇELİK GÜNEY, M. ve CEBECİ, Z. (2015). *Çoklu Doğrusal Regresyon Modelinde Değişken Seçiminin Zootekniye Uygulanışı*. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 30(1).
- KINDA, T. (2010). *Investment Climate and FDI in Developing Countries: Firm-level Evidence*. World Development Vol.38, No.4.
- KOJİMA, K. (1973). *Reorganisation of North-South Trade: Japan's Foreign Economic Policy for The 1970s*. Hitotsubashi Journal of Economics. Vol. 13, No.2.
- KURTARAN, A. (2007). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Belirleyicileri*. Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi. Cilt:10. Sayı:2.
- KİM, D.H., LİN, S.C. ve SUEN, Y.B. (2013). *Investment, Trade Openness And Foreign Direct Investment: Social Capability Matters*. International Review of Economics and Finance, Vol:26, pages 56-69.
- LİN, A.I. (1995). *Trade Effects of Foreign Direct Investment: Evidence for Taiwan With Four ASEAN Countries*. Review of World Economics, Vol. 131, Issue 4, pages 737-747.
- LİNDEN, A. (2015). *Conducting Interrupted Time-Series Analysis for Single and Multiple Group Comparisons*. Stata Journal, pp.480-500.
- LİPSEY, R.E. (2000). *Interpreting Developed Countries Foreign Direct Investment*. National Bureau of Economic Research.
- MACKİNNON, J.G. (1994). *Approximate Asymptotic Distribution Functions for Unit-Root and Cointegration Tests*. Journal of Business and Economic Statistics12: 167-176.
- MAGALHAES, M.F. Ve AFRİCANO, A.P. (2007). *A Panel Analysis of the FDI Impact on International Trade*. FEP Working Papers, No.235.
- MAKKİ, S.S. ve SOMWARU, A. (2004). *Impact of Foreign Direct Investment and Trade on Economic Growth: Evidence from Developing Countries*. American Journal of Agricultural Economics, Vol. 86, No. 3, pp. 795-801.
- MAZMANOĞLU, A. (2016). *Herkes İçin Temel İstatistik Yöntemleri ve Uygulamaları*. Nobel Yayınları. Ankara.

MEDİNA-SMİTH, E.J. (2001). *Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid For Developing Countries? A Case Study Of Costa Rica*. Policy Issues In International Trade And Commodities Study Series No. 7.

O’SULLIVAN, P.J. (1993). An Assessment of Ireland’s Export-Led Growth Strategy via Foreign Direct Investment: 1960–1980. *Review of World Economics*, Vol.192, Issue 1, pages 139-158.

OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment, Fourth Edition. (2008).

OECD Insights: International Trade; Trade & Growth, Trade and the Sources of Economic Growth.

ÖZCAN, B. ve ARI, A. (2010). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi. Sayı:12.

PACHECO-LOPEZ, P. (2005). *Foreign Direct Investment, Export and Import in Mexico*. *The World Economy*, Vol.28, No.28, pages 1157-1172.

PALLEY, I.T. (2011). *The Rise and Fall of Export-Led Growth*. Levy Economics Institute Working Paper.

PANTULU, J. ve POON J.P.H. (2003). *Foreign Direct Investment and International Trade: Evidence from the U.S. and Japan*. *Journal of Economic Geography*, Vol:3, Issue:3, 241-259.

PETTİNGER, T. The Importance of International Trade,
<https://www.economicshelp.org/blog/58802/trade/the-importance-of-international-trade/> (erişim tarihi: 24.06.2018).

PHİLLİPS, P.C.B. ve PERRON, P. (1988). *Testing for a Unit Root in Time Series Regression*. *Biometrika*, Vol.75, No.2, ss. 375-346.

PİKETTY, T. (2015). *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

RAMONDO, N., RAPPOPORT, V. ve RUHL, K. J. (2011). *Horizontal vs. Vertical FDI: Revisiting Evidence from U.S. Multinationals*.

RAMOS, F.F.R. (2001). *Exports, Imports, and Economic Growth in Portugal: Evidence from Causality and Cointegration Analysis*. *Economic Modelling* 18.

RIFKIN, J. (2010). *Avrupa Rüyası Amerika Rüyasından Avrupa Rüyasına*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.

SAĞLAM, Y. ve EGELİ, H.A. (2015). *İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:17, Sayı:4.

SERİN, N. (1981). *Kalkınma ve Dış Ticaret: Az Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 463, Ankara.

SEYİDOĞLU, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*. Güzem Can Yayınları. İstanbul.

SOLİGO, R. ve STERN, J.J. (1965). *Tariff Protection, Import Substitution and Investment Efficiency*. The Pakistan Development Review, Vol. 5, No. 2, 1965, ss. 249-270.

STONE, S.F. ve JEON B.N. (2000). *Foreign Direct Investment and Trade in the Asia-Pacific Region: Complementarity, Distance and Regional Economic Integration*. Journal of Economic Integration 15(3), pages 460-485

ŞİMŞEK, S. (2006). *Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler ve İnternetin Önemi*. Selçuk İletişim.

TANG, M. *The Internalization Theory in Internalization Business*. AD 655 International Business, Economics, and Cultures.

TAŞPINAR, N. (2011). *Foreign Direct Investment, Domestic Savings and Economic Growth*. Master of Science in Banking and Finance Thesis.

TE VALDE, D.W. (2006). *Foreign Direct Investments and Development: An Historical Perspective*. Background Paper for “World Economic and Social Survey for 2006”, Overseas Development Enstitutes.

TEMEL, Ü.C. (2016). *Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi*. Paradigma, Cilt:1, Sayı:1.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ BAKANLIĞI. (2017). *Türkiye'nin Yurtdışı Yatırımları, Yurtdışı Yatırım Raporu*. Ankara.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ BAKANLIĞI. *Türkiye'de Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Rejimi*.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ BAKANLIĞI. (2017). *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2016 Yılı Raporu*. Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım. <http://www.invest.gov.tr/tr-TR/investmentguide/investorguide/Pages/FDlinTurkey.aspx> (erişim tarihi: 17.08.2018)

UNCTAD. *Foreign Direct Investment (FDI)*. [http://unctad.org/en/Pages/DIAE/Foreign-Direct-Investment-\(FDI\).aspx](http://unctad.org/en/Pages/DIAE/Foreign-Direct-Investment-(FDI).aspx) (erişim tarihi: 09.04.2018).

UNCTAD. (1998). *World Investment Report. Trends and Determinants*.

ÜÇLER, G. (2017). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Kurumların Önemi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ekonometrik Bir Analiz*. Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar, Vol.54, Issue 627.

VERNON, R. (1966). *Internatioanl Investment and International Trade in The Product Cycle*. The Quarterly Journal of Economics. Vol.80, No.2.

YALTA, T. (2011). *Durağanlık ve Durağan-Dışılık*. Türkiye Bilimler Akademisi, Ulusal Açık Ders Malzemeleri Konsorsiyumu, Ekonometri 2.

YAPAR SAÇIK, S. (2009). *Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi, Yıl:11, Sayı:16.

YÜCEL, F. (2006). *Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım*. Sosyo-Ekonomi.

ZHANG, S., WANG, L., LİU, Z. ve WANG, X. (2016). *Evolution of International Trade and Investment Network*. Physica A: Statistical Mechanics and its Applications Volume 462, Pages 752-763.

WAGNER, J. (2014). *Exports, Foreign Direct Investment and Productivity: Are Services Firms Different?*. The Service Industries Journal 34-1.

WORLD BANK Overviews. <http://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#3> (erişim tarihi: 13.08.2018).

EK-1**Tablo 3.8: Data Seti**

YIL	FDI_{in}	FDI_{out}	RD	CPI	DAO	FAİZ	REEL	GDPCAP	UNEMP
1990	684,00	16,00	0,24	60,31	30,94	50,65	117,00	2794,35	8,01
1991	810,00	27,00	0,38	65,97	30,48	69,60	112,90	2735,71	8,21
1992	844,00	65,00	0,36	70,07	31,74	69,05	114,90	2842,37	8,51
1993	636,00	14,00	0,32	66,10	33,02	64,01	125,70	3180,19	8,96
1994	608,00	49,00	0,26	106,26	41,75	77,31	95,70	2270,34	8,58
1995	885,00	113,00	0,28	88,11	44,24	83,92	103,10	2897,87	7,64
1996	722,00	110,00	0,33	80,35	49,37	79,68	101,70	3053,95	6,63
1997	805,00	251,00	0,36	85,73	54,97	83,20	115,90	3144,39	6,84
1998	940,00	367,00	0,36	84,64	40,27	82,56	120,90	4496,50	6,89
1999	783,00	645,00	0,46	64,87	37,40	59,48	127,30	4108,13	7,69
2000	982,00	870,00	0,47	54,92	42,00	105,56	147,60	4316,55	6,49
2001	3352,00	497,00	0,53	54,40	49,40	61,15	116,30	3119,60	8,38
2002	1082,00	143,00	0,51	44,96	47,46	52,14	125,40	3660,07	10,36
2003	1702,00	480,00	0,47	25,30	45,60	38,79	125,40	4718,46	10,54
2004	2785,00	780,00	0,50	10,58	48,12	22,41	126,71	6040,88	10,84
2005	10031,00	1064,00	0,57	10,14	45,44	17,05	147,95	7384,26	10,64
2006	20185,00	924,00	0,56	9,60	48,15	17,08	136,02	8034,61	8,72
2007	22047,00	2106,00	0,69	8,76	47,29	18,26	158,12	9709,72	8,87
2008	19851,00	2549,00	0,69	10,44	49,91	18,28	137,58	10850,87	9,71
2009	8585,00	1553,00	0,81	6,25	45,93	11,65	140,17	9036,27	12,55
2010	9086,00	1469,00	0,80	8,57	45,90	8,93	148,26	10672,40	10,66
2011	16142,00	2330,00	0,80	6,47	52,66	9,01	127,67	11340,82	8,8
2012	13745,00	4106,00	0,83	8,89	52,25	9,82	137,01	11720,31	8,15
2013	13463,17	3536,15	0,82	7,49	50,35	7,74	124,58	12542,72	8,73
2014	12738,72	6670,45	0,86	8,85	51,41	9,86	129,80	12127,46	9,88
2015	17716,99	4811,09	0,88	7,67	49,30	10,55	120,88	10984,81	10,24
2016	12942,00	2746,14	0,95	7,78	46,82	11,10	113,70	10862,73	10,84